INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η συμβολή της εργασίας στην αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου: Εργασιακές σχέσεις, παραγωγή δεξιοτήτων, κοινωνική προστασία

Μάνος Ματσαγγάνης
Σοφία Τσαρούχα

ΑΘΗΝΑ 2023

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Η συμβολή της εργασίας στην αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου: Εργασιακές σχέσεις, παραγωγή δεξιοτήτων, κοινωνική προστασία

Μάνος Ματσαγγάνης
Σοφία Τσαρούχα

ΑΘΗΝΑ 2023

Η συμβολή της εργασίας στην αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου: Εργασιακές σχέσεις, παραγωγή δεξιοτήτων, κοινωνική προστασία

Η συμβολή της εργασίας στην αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου: Εργασιακές σχέσεις, παραγωγή δεξιοτήτων, κοινωνική προστασία

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5668-55-6

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ

Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • F: 210 330 4452
www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Design: Χριστίνα Λουλούδα
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Βαρβάρα Καρζή

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 3 «Παρεμβάσεις για τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» της Πράξης «Παρεμβάσεις για την ενίσχυση της εργασίας, των επαγγελμάτων και τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» με κωδικό ΟΠΣ 5043320, η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία 2014-2020».

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστούμε θερμά τον Χρυσάφη Ιορδάνογλου, την Ελίζα Παπαδάκη, τον Χρήστο Πιέρρο και τον Φίλιππο Σαχινίδη, για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους σε προηγούμενες εκδοχές αυτού του κειμένου, καθώς και τον Φίλιππο Πετρουλάκη για την ευγενική παραχώρηση των δεδομένων που παρουσιάζονται στην Ενότητα 5.3. Προφανώς, η ευθύνη για το περιεχόμενο και για τυχόν εναπομείναντα σφάλματα παραμένει αποκλειστικά δική μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή 9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Αναιμική ανάπτυξη 11

1.1 Από την ανάπτυξη στην ύφεση 11

1.2 Η επενδυτική δραστηριότητα 14

1.3 Οι μεταβολές στο εξωτερικό ισοζύγιο 22

1.4 Απασχόληση, παραγωγικότητα και μισθοί 35

1.5 Πληθωριστική κρίση και ανταγωνιστικότητα 41

1.6 Συμπερασματικές παρατηρήσεις 46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Παραγωγικά μοντέλα 49

2.1 Μοντέλα καπιταλισμού 49

2.2 Συντονισμένες οικονομίες της αγοράς 50

2.3 Φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς 54

2.4 Μεικτές οικονομίες της αγοράς 57

2.5 Μοντέλα καπιταλισμού και αγορά εργασίας 59

2.6 Η συνεισφορά της μετακεϋνσιανής θεωρίας 61

2.7 Πέρα από τα μοντέλα καπιταλισμού 64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
Προτάσεις αναβάθμισης του παραγωγικού μοντέλου της χώρας 67

3.1 Η μελέτη της McKinsey 68

3.2 Εθνική Στρατηγική για τη Βιώσιμη και Δίκαιη Ανάπτυξη 2030 70

3.3 «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία» (Επιτροπή Πισσαρίδη) 72

3.4 Η κριτική του ΙΝΕ ΓΣΕΕ στην Έκθεση Πισσαρίδη 75
3.5 Ανοιχτά ζητήματα 77

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας 79
4.1 Το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και η Ελλάδα 80
4.2 Μακροοικονομικές επιπτώσεις του *Ελλάδα 2.0* 81
4.3 Επιδράσεις του *Ελλάδα 2.0* σε απασχόληση και κοινωνική συνοχή 83
4.4 Τα αγκάθια του *Ελλάδα 2.0* 87
4.5 Ζητήματα υλοποίησης 90
4.6 Συμπερασματικές παρατηρήσεις 91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Αναβάθμιση δεξιοτήτων 93
5.1 Η Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) 93
5.2 Ο Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων (ESI) 99
5.3 Η Παγκόσμια Έρευνα Διοίκησης Επιχειρήσεων (WMS) 104
5.4 Η Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (CVTS) 108
5.5 Η ανάγκη ριζικής αναμόρφωσης του συστήματος κατάρτισης 114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
Φορολογία, κοινωνικό κράτος, εργασιακές σχέσεις 117
6.1 Φορολογική πολιτική 117
6.2 Κοινωνική πολιτική 120
6.3 Εργασιακές σχέσεις 122

Συμπεράσματα 125

Βιβλιογραφία 129

Εισαγωγή

Η ελληνική οικονομία έχει συρρικνωθεί κατά περίπου 30% τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Επιπροσθέτως, η ανάπτυξη υπήρξε αναιμική μετά τη βαθιά ύφεση του 2010-2014, ενώ και η επανεκκίνηση της οικονομικής δραστηριότητας μετά την πανδημία του 2020-2021 (εξαιτίας και της ρωσικής επίθεσης στην Ουκρανία) δείχνει σημάδια επιβράδυνσης.

Η βιώσιμη ανάκαμψη της οικονομίας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να αυξηθούν ουσιαστικά οι μισθοί και η απασχόληση. Αυτό την καθιστά εθνική προτεραιότητα, στην οποία θα πρέπει να στρατευθούν όλες οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις.

Τι είδους ανάκαμψη παραμένει ερώτημα. Ο μεγάλος βαθμός «ευπάθειας» τόσο στην κρίση του ευρώ όσο και στην πανδημική κρίση καθώς και οι δυσκολίες δυναμικής επαναφοράς ύστερα από κάθε κρίση δείχνουν ότι η ελληνική οικονομία κινδυνεύει να εγκλωβιστεί σε ένα παραγωγικό μοντέλο χαμηλής προστιθέμενης αξίας και χαμηλής παραγωγικότητας.

Σε αυτό συνέβαλε σημαντικά και η «εσωτερική υποτίμηση» της προηγούμενης δεκαετίας. Η αύξηση της ανεργίας, η υποχώρηση των μισθών, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, καθώς και η υποβάθμιση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, εξασθένησαν τη θέση των εργαζομένων (και των συνδικαλιστικών οργανώσεων) και ενίσχυσαν εκείνη των εργοδοτών, αντίστοιχα.

Η «εσωτερική υποτίμηση» αρχικά σταμάτησε την αιμορραγία επιχειρήσεων και θέσεων εργασίας και, στη συνέχεια, σταθεροποίησε την οικονομική δραστηριότητα – σε ένα σημαντικά χαμηλότερο επίπεδο. Όμως, οι αλυσιδωτές ευνοϊκές επιπτώσεις που υποσχόταν (από τους χαμηλότερους μισθούς στις χαμηλότερες τιμές, από τις χαμηλότερες τιμές στη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών, από τη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας στην

αύξηση των εξαγωγών, από την αύξηση των εξαγωγών στην αύξηση της απασχόλησης και, τελικά, πίσω στην αύξηση και των μισθών) είτε δεν επαληθεύθηκαν είτε αποδείχθηκαν κατώτερες των προσδοκιών.

Με άλλα λόγια, παρά τις κάποιες θετικές επιδράσεις, η «εσωτερική υποτίμηση» δεν δείχνει ικανή να πυροδοτήσει έναν δυναμικό κύκλο ανάπτυξης.

Επιπλέον, η υποτίμηση των μισθών και της εργασίας έχει μια σοβαρή παρενέργεια: παρατείνει την επιβίωση παραγωγικών δραστηριοτήτων (και επιχειρήσεων) χαμηλής παραγωγικότητας, γεγονός που επιτρέπει την αναπαραγωγή του προηγούμενου παραγωγικού μοντέλου «φθηνής ανάπτυξης», το οποίο οδήγησε τη χώρα στην κρίση.

Πώς μπορεί η ελληνική οικονομία να απεγκλωβιστεί από το παρωχημένο παραγωγικό μοντέλο χαμηλής προστιθέμενης αξίας, χαμηλής παραγωγικότητας και χαμηλών μισθών που επικρατεί σήμερα; Ποιες είναι οι κοινωνικές προϋποθέσεις της αναβάθμισης του παραγωγικού μοντέλου της χώρας; Τι πρέπει να αλλάξει στην παραγωγή δεξιοτήτων, καθώς και στην κοινωνική προστασία, στη φορολογία και στην αγορά εργασίας, ώστε να περάσουμε από τη «φθηνή» στην «ακριβή ανάπτυξη»; Ποια μπορεί να είναι η συμβολή της εργασίας στη μετάβαση αυτή;

Αυτά είναι τα ερωτήματα που θέτει και στα οποία προσπαθεί να απαντήσει η παρούσα μελέτη.

01

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αναιμική ανάπτυξη

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει και σχολιάζει τα στατιστικά δεδομένα για τις εξελίξεις της τελευταίας δεκαπενταετίας, μεταξύ άλλων, στην ανάπτυξη, στις επενδύσεις, στις εξαγωγές, στην απασχόληση, στους μισθούς.

Συνοπτικά, τα δεδομένα δείχνουν ότι, παρά τα κάποια θετικά βήματα, η ελληνική οικονομία δεν έχει καταφέρει να απεγκλωβιστεί από το παραδοσιακό παραγωγικό μοντέλο χαμηλής τεχνολογίας, χαμηλής παραγωγικότητας και χαμηλών μισθών.

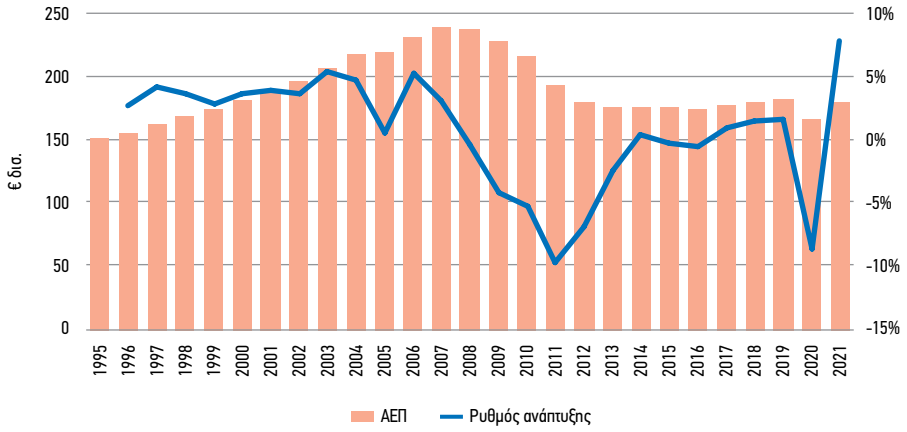
Συγκεκριμένα, στις θετικές εξελίξεις συγκαταλέγονται η υποχώρηση της ανεργίας και η άνοδος των εξαγωγών. Από την άλλη πλευρά, η αύξηση του ΑΕΠ εξακολουθεί να είναι χαμηλότερη των προσδοκιών. Το τεράστιο επενδυτικό κενό συντελεί στις χαμηλές επιδόσεις της οικονομίας (ιδίως όσον αφορά τις επενδύσεις στους παραγωγικούς τομείς, οι οποίοι δημιουργούν απασχόληση), το οποίο μόνο μερικώς αναμένεται να καλυφθεί από τους πόρους του Ταμείου Ανάπτυξης και Ανθεκτικότητας, καθώς και του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ). Επιπρόσθετα, συνεχίζεται η καθήλωση των μισθών στα εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα των τελευταίων ετών.

1.1 Από την ανάπτυξη στην ύφεση

Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο 1995-2008 γνώρισε σημαντική ανάπτυξη, με ρυθμούς που ξεπερνούσαν το 4%, ενώ άγγιξαν το 5,8% το 2003 και το 5,7% το 2006. Ωστόσο, τη μακρά αυτή περίοδο οικονομικής μεγέθυνσης, ακολούθησε μια βαθιά και παρατεταμένη ύφεση, η οποία έφθασε έως και το 10,1% το 2011, με τη χώρα να έχει απολέσει σωρευτικά περίπου το 30% του εθνικού της προϊόντος έως το 2014 σε σχέση με το επίπεδο πριν από την κρίση (2008).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1

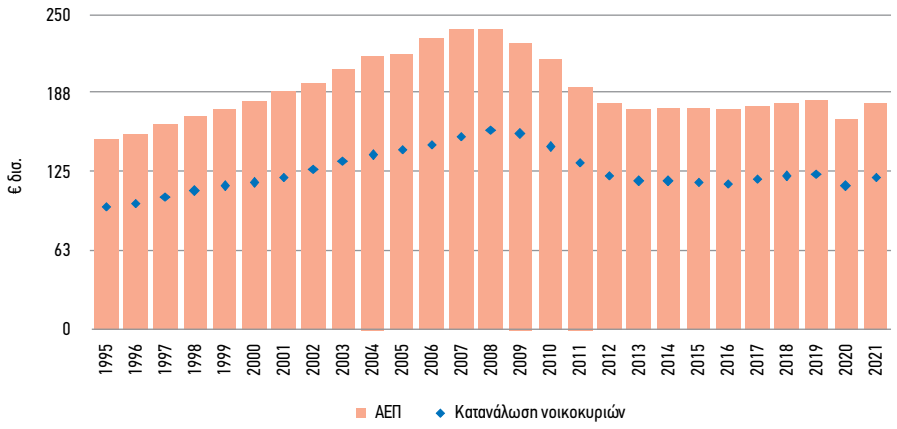
ΑΕΠ και ρυθμός ανάπτυξης (σε σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2

ΑΕΠ και κατανάλωση νοικοκυριών (σε σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat

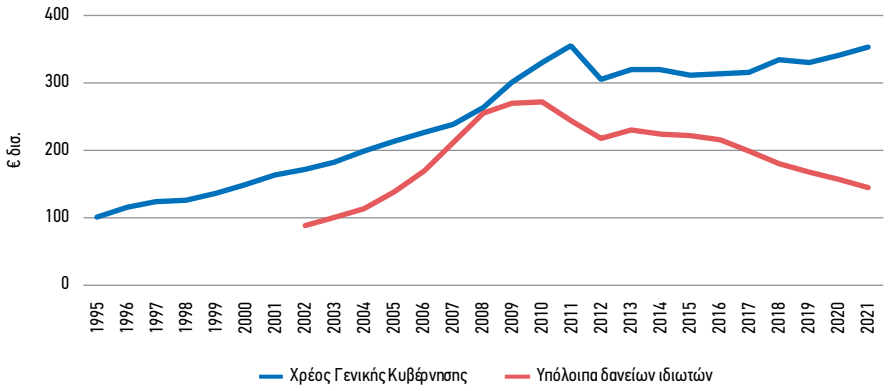
Παρά την επίπονη οικονομική συρρίκνωση, η ελληνική οικονομία δεν κατάφερε να ανακτήσει το χαμένο έδαφος (αύξηση ΑΕΠ 5% σωρευτικά την περίοδο 2014-2019), με τη χώρα να σημειώνει αναιμικούς ρυθμούς ανάπτυξης τα τελευταία χρόνια, πριν από την έλευση του κορωνοϊού.

Παρά το γεγονός ότι, την περίοδο πριν από την κρίση, το ΑΕΠ της χώρας ακολουθούσε μια ισχυρά ανοδική πορεία, η μεγέθυνση βασιζόταν στη διόγκωση προβληματικών στοιχείων. Όσον αφορά την πλευρά της δαπάνης, η τελική κατανάλωση –και δη η κατανάλωση των νοικοκυριών– είχε εξαιρετικά υψηλή συνεισφορά στο ΑΕΠ –κινούνταν διαχρονικά γύρω στο 65% του ΑΕΠ– και αυξανόταν αναλογικά καθώς μεγεθυνόταν η εγχώρια οικονομία. Η διατήρηση της υψηλής συμμετοχής της κατανάλωσης στο ΑΕΠ σήμαινε πως η ανάπτυξη δεν στηριζόταν σε βιώσιμα χαρακτηριστικά και πως η κινητήρια δύναμη της ελληνικής οικονομίας συνέχιζε να είναι η κατανάλωση.

Παράλληλα, όπως είναι γνωστό, η κατανάλωση χρηματοδοτούνταν κυρίως από δανεισμό, τόσο δημόσιο όσο και ιδιωτικό, γεγονός που επέτεινε τα αδιέξοδα, οδηγώντας στην κρίση της ελληνικής οικονομίας το 2010.

Τα σαθρά θεμέλια του παραγωγικού μοντέλου της χώρας είναι, εν πολλοίς, υπεύθυνα και για τη βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας, καθώς, όταν η παρεχόμενη ρευστότητα που στήριζε την κατανάλωση σταμάτησε, το ΑΕΠ κατέρρευσε. Κατά τη διάρκεια της ύφεσης, ωστόσο, η συμμετοχή της κατανάλωσης παρέμενε σε

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3
Δημόσιο και ιδιωτικό χρέος

Πηγή: Eurostat, ΤτΕ

υψηλά επίπεδα, σε αντιδιαστολή με αυτό που θα ανέμενε κανείς κατά την προσπάθεια προσαρμογής της οικονομίας την τελευταία δεκαετία. Αντιθέτως, η συμμετοχή της κατανάλωσης των νοικοκυριών τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί φθάνοντας περίπου στο 68% του ΑΕΠ, ξεπερνώντας ακόμη και τα προ κρίσης επίπεδα ως σχετικό μέγεθος. Η πτώση του ΑΕΠ ήταν πολύ μεγαλύτερη από την κάμψη της κατανάλωσης, με το επίπεδό της ως ποσοστό του ΑΕΠ να διατηρείται άνω του 65% και κοντά στο 70% του ΑΕΠ μέσα στην ύφεση. Το ειδικό βάρος της κατανάλωσης αυξήθηκε, εν μέσω κρίσης, κυρίως εξαιτίας της κατάρρευσης των επενδύσεων και της μικρής συνεισφοράς των καθαρών εξαγωγών (εξαγωγές μείον εισαγωγές), όπως θα εξηγήσουμε στη συνέχεια.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί η γνωστή σχέση των μεγεθών του ΑΕΠ:

$Y = C + I + G + (X - M)$

όπου,

Y: συνολικό προϊόν

C: κατανάλωση

I: ιδιωτικές επενδύσεις

G: δαπάνες κυβέρνησης

X: εξαγωγές

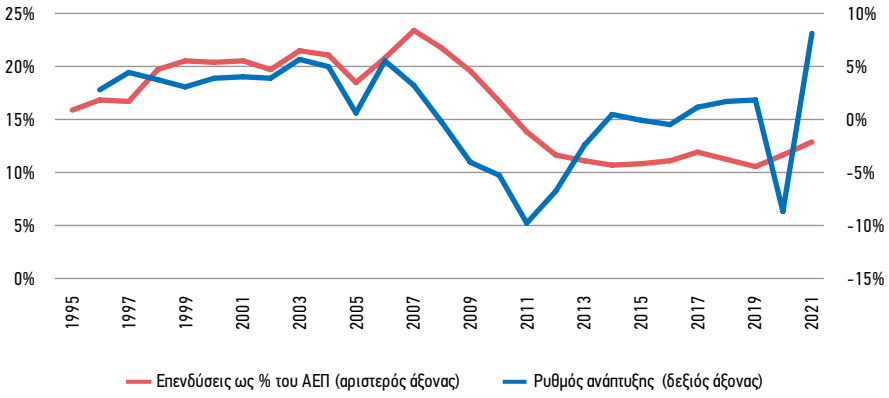
M: εισαγωγές.

1.2 Η επενδυτική δραστηριότητα

Κατά τη φάση της ταχείας ανάπτυξης, τόσο πριν την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος όσο και πριν την έλευση της οικονομικής κρίσης, οι εγχώριες επενδύσεις ακολουθούσαν ανοδική τροχιά, αρκετά συγχρονισμένη με τους ρυθμούς ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα, από το 1995 έως το 2007, ο λόγος του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου στο ΑΕΠ είχε αυξηθεί κατά 10 σχεδόν ποσοστιαίες μονάδες. Η βαθιά, παρατεταμένη ύφεση που ακολούθησε συμπαρέσυρε τις επενδύσεις, με τον ακαθάριστο σχηματισμό παγίου κεφαλαίου να βρίσκεται καθηλωμένος στο 11,2% κατά μέσο όρο την περίοδο 2012-2020 (από 20,7% κατά μέσο όρο την περίοδο 2000-2008). Παρά την επιστροφή σε θετικούς (αν και χαμηλούς) ρυθμούς ανάπτυξης το διάστημα 2017-2019, οι επενδύσεις παραμένουν καθηλωμένες (βλ. Διάγραμμα 1.4).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.4

Επενδύσεις (ως % του ΑΕΠ) και ρυθμός ανάπτυξης (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat

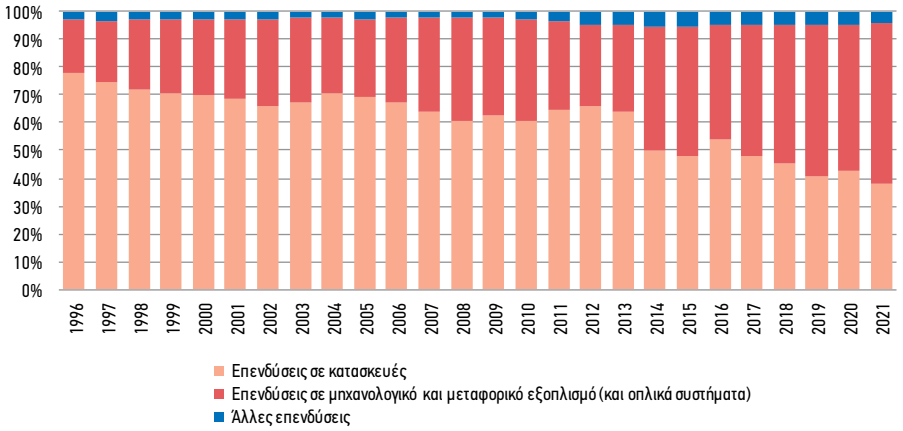
Παρά τους υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης που σημείωνε η ελληνική οικονομία πριν από την κρίση, οι διαρθρωτικές αδυναμίες της εγχώριας παραγωγικής βάσης υπέσκαπταν τη βιωσιμότητα αυτής της ανάπτυξης. Μολονότι οι επενδύσεις αυξάνονταν σημαντικά, η φύση των επενδύσεων αυτών παρέμενε εξόχως προβληματική, με τον τομέα των κατασκευών να κυριαρχεί με ποσοστό άνω του 60% των συνολικών επενδύσεων – ποσοστό το οποίο έβαινε σχετικά μειούμενο καθώς τα μεγάλα δημόσια έργα ολοκληρώνονταν. Ωστόσο, οι κατοικίες, ένα σημαντικό κομμάτι των επενδύσεων σε κατασκευές, παρέμεναν σε υψηλά επίπεδα καθ' όλη τη διάρκεια της υπερθέρμανσης της ελληνικής οικονομίας. Στον αντίποδα, το πλέον παραγωγικό κομμάτι των επενδύσεων, οι επενδύσεις σε μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό, παρέμεναν σε επίπεδα κάτω του 30% για την ίδια περίοδο.

Η ύφεση άλλαξε άρδην την εικόνα των επενδύσεων, με τις επενδύσεις σε κατοικίες και σε κατασκευές να συρρικνώνονται, και με τις επενδύσεις σε μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό να αυξάνουν τη συμμετοχή τους ως ποσοστό του συνολικού σχηματισμού παγίου κεφαλαίου (βλ. Διάγραμμα 1.5).

Ωστόσο, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1.6, η σχετική βελτίωση που παρατηρείται στη σύνθεση των επενδύσεων, με αύξηση της συμμετοχής των «παραγωγικών» επενδύσεων και μείωση του ποσοστού των κατασκευών, δεν προήλθε από απόλυτη αύξηση των επενδύσεων σε μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό. Στην ουσία, η

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5

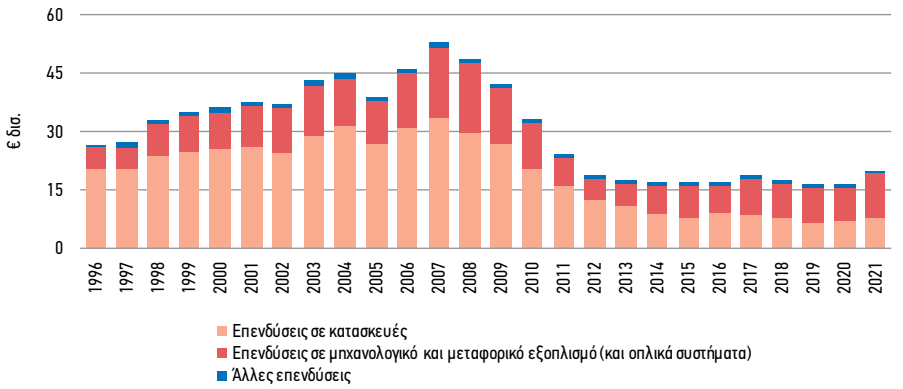
Σύνθεση επενδύσεων ανά κατηγορία (%)

Πηγή: Eurostat

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.6

Επενδύσεις ανά κατηγορία (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat

προσαρμογή προέκυψε από την εξανέμιση των επενδύσεων σε κατασκευές (κυρίως σε κατοικίες). Συγκεκριμένα, ενώ πριν από την κρίση οι επενδύσεις σε κατοικίες ξε-

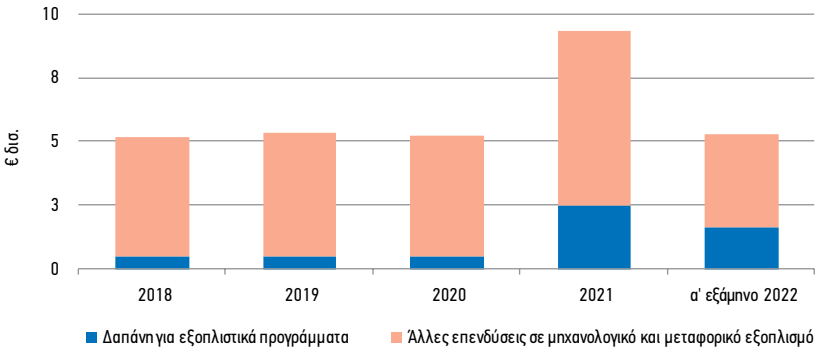
περνούσαν τα 15 δισ. ευρώ ετησίως, από το 2014 δεν υπερβαίνουν πλέον τα 2 δισ. ευρώ. Πτώση όμως, αν και μικρότερη, σημειώνουν σε απόλυτα μεγέθη και οι επενδύσεις σε μεταφορικό και μηχανολογικό εξοπλισμό, από 13,2 δισ. ευρώ ετησίως κατά μέσο όρο την περίοδο 2000-2008 σε 7,5 δισ. ευρώ ετησίως κατά μέσο όρο την περίοδο 2012-2020. Η καλή επίδοση του 2021 (11,5 δισ. ευρώ) παραμένει χαμηλότερη από την αντίστοιχη του 2010 (12 δισ. ευρώ) (όλα τα μεγέθη σε σταθερές τιμές 2015).

Η πρόσφατη αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων (κυρίως σε μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό) που παρατηρείται το 2021 κινείται στη σωστή κατεύθυνση. Όμως, σε κάποιον βαθμό οφείλεται και στη μεγάλη άνοδο της δαπάνης για εξοπλιστικά προγράμματα. Συγκεκριμένα, η δαπάνη για εξοπλιστικά προγράμματα το 2021 και το πρώτο εξάμηνο του 2022, όπως καταγράφεται στα δελτία εκτέλεσης του κρατικού προϋπολογισμού, τετραπλασιάστηκε τα τελευταία χρόνια, από το 0,5 δισ. ευρώ περίπου το διάστημα 2018-2020 στα 2,5 δισ. ευρώ το 2021.

Η μεταποίηση, ο πλέον παραγωγικός και εξαγωγικός τομέας που διαχρονικά πραγματοποιεί τις υψηλότερες επενδύσεις στην εγχώρια οικονομία, παρουσιάζει έντονη μεταβλητότητα όσον αφορά τον ακαθάριστο σχηματισμό παγίου κεφαλαίου, ακόμα και πριν από την κρίση. Συγκεκριμένα, ενώ οι επενδύσεις του μεταποιητικού τομέα το διάστημα 1995-2001 έχουν διπλασιαστεί ως ποσό και έχει αυξηθεί και η συμμετοχή τους στις συνολικές επενδύσεις της οικονομίας έως το 2001, ακολουθούν έπειτα μια σχετικά καθοδική πορεία έως το 2008 με διακυμάνσεις.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.7

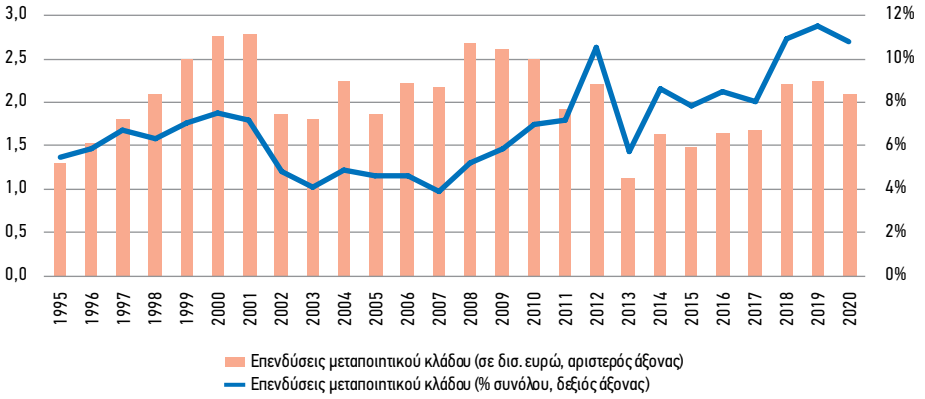
Δαπάνη για εξοπλιστικά προγράμματα (2018-2022)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Υπουργείο Οικονομικών (επεξεργασία στοιχείων)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.8

Επενδύσεις μεταποιητικού κλάδου (σταθερές τιμές 2015)

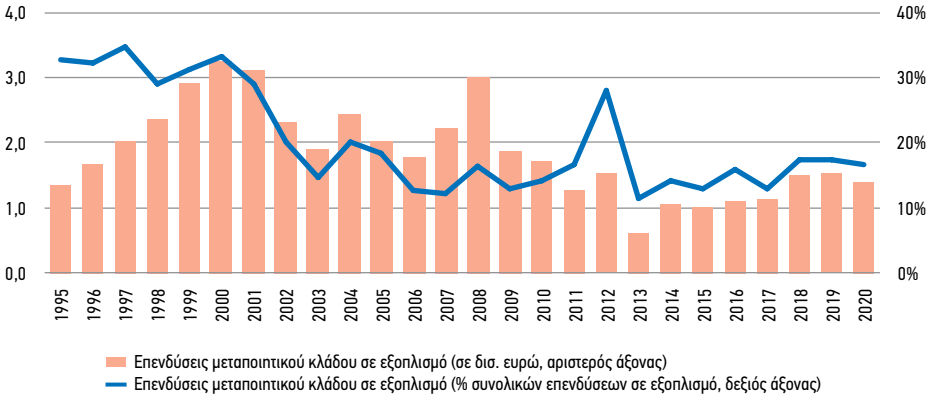
Πηγή: Eurostat

Παράλληλα, ενώ η επενδυτική δραστηριότητα της μεταποίησης κατάφερε να επιδείξει ανθεκτικότητα τα δύο πρώτα χρόνια της σχεδόν δεκαετούς ύφεσης που έπληξε τη χώρα διατηρώντας τις συνολικές επενδύσεις του κλάδου σε σταθερό επίπεδο, από το 2011 έως το 2017 αυτές συρρικνώνονται σημαντικά. Τα τελευταία δύο χρόνια οι επενδύσεις των μεταποιητικών επιχειρήσεων έχουν καταφέρει να ανακάμψουν, ωστόσο δεν έχουν καταφέρει να προσεγγίσουν τα προ κρίσης επίπεδα ως ονομαστικό μέγεθος. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρά τη σημαντική μείωση του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου του συγκεκριμένου κλάδου ως ονομαστικού μεγέθους, το ειδικό βάρος του ως ποσοστό των συνολικών επενδύσεων στην εγχώρια οικονομία αυξήθηκε, επιστρέφοντας στα επίπεδα του 2010. Είναι σαφές πως ο κλάδος της μεταποίησης είχε απολέσει τη δυναμική του πριν από την κρίση, με την επενδυτική δραστηριότητα να μειώνεται, παρά την επίτευξη πρωτοφανών ρυθμών ανάπτυξης.

Αντίστοιχη πορεία με τις συνολικές επενδύσεις ακολουθούν και οι «παραγωγικές» επενδύσεις σε μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό στον μεταποιητικό κλάδο, επιβεβαιώνοντας την ανωτέρω εικόνα. Ο κλάδος δεν κατάφερε να βρει τον δυναμισμό του, πάρα την έντονα ανοδική πορεία που κατέγραψε έως το 2001, υλοποιώντας επενδύσεις στην παραγωγική του δομή, με τις συγκεκριμένες επενδύσεις να υπολείπονται σημαντικά του αρχικού τους επιπέδου έως και σήμερα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.9

Επενδύσεις σε μεταφορικό και μηχανολογικό εξοπλισμό (σταθερές τιμές 2015)

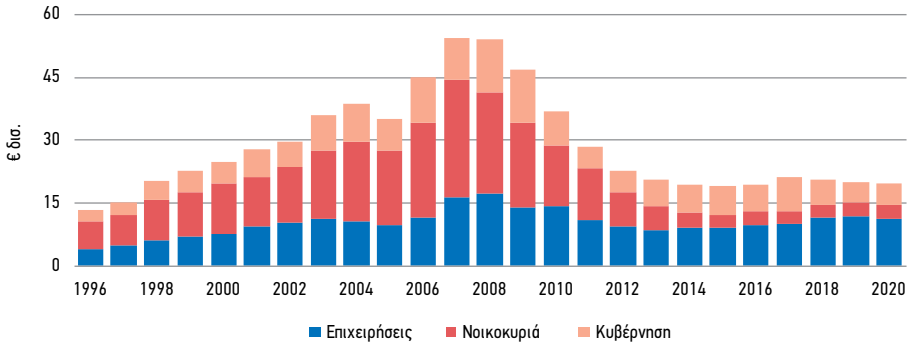
Πηγή: Eurostat

Εκτός από την ανάλυση του σχηματισμού παγίου κεφαλαίου ως προς το είδος των παγίων στοιχείων, αξίζει να εξετασθούν οι επενδύσεις ως προς τους θεσμικούς τομείς από τους οποίους προέρχονταν. Διαχρονικά τη μερίδα του λέοντος των επενδύσεων κατείχαν τα νοικοκυριά και τα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά, ωστόσο η συμμετοχή τους στη σύνθεση των επενδύσεων αυξάνεται σημαντικά τα έτη πριν από την οικονομική κρίση. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα συμπεράσματα της προηγούμενης ανάλυσης, τα οποία σκιαγραφούν μια οικονομία που εστιάζει τις επενδύσεις της στον τομέα της στεγαστικής πίστης.

Τα τελευταία χρόνια, οι επενδύσεις των νοικοκυριών έχουν μειωθεί σημαντικά, αγγίζοντας επίπεδα χαμηλότερα και από το 1995, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας τους πλέον να επενδύσουν στην αγορά κατοικίας. Παράλληλα, ισχυρή άνοδο πριν από την κρίση σημείωσαν και οι επενδύσεις της Γενικής Κυβέρνησης, με τα μεγέθη να αυξάνονται ως αποτέλεσμα και των μεγάλων δημόσιων έργων που ολοκληρώθηκαν πριν από την κρίση. Μετά την έλευση της ύφεσης, οι επενδύσεις της Γενικής Κυβέρνησης μειώθηκαν –αν και αποτελούν σημαντικό ποσοστό των συνολικών επενδύσεων– εξαιτίας των περικοπών που σημειώθηκαν στο Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων κατά τη φάση της δημοσιονομικής προσαρμογής. Σε αντιδιαστολή με τους ανωτέρω θεσμικούς τομείς, οι επιχειρήσεις αύξησαν τη συμμετοχή τους στις συνολικές επενδύσεις. Πράγματι, οι επενδύσεις των επιχειρήσεων,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.10

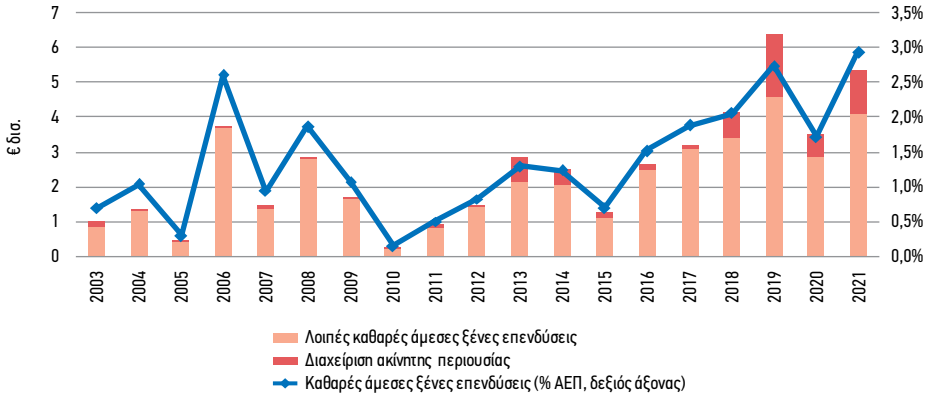
Επενδύσεις ανά θεσμικό τομέα (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.11

Καθαρές άμεσες ξένες επενδύσεις (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΤτΕ

παρά τη μείωσή τους εξαιτίας της κρίσης, διατηρήθηκαν σε σχετικά ικανοποιητικό επίπεδο.

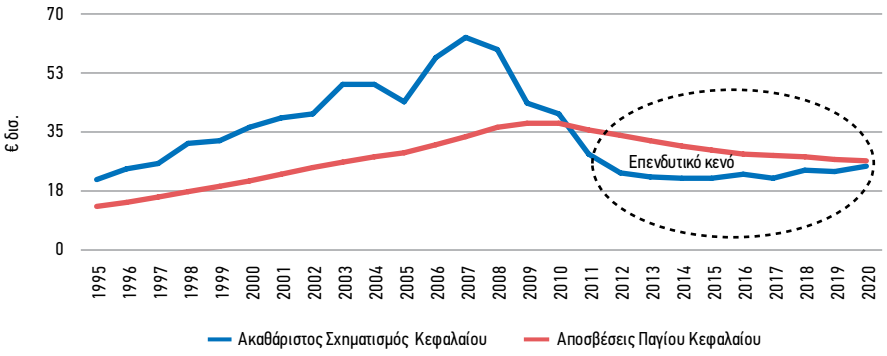
Οι διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, ιδίως στον τομέα των επενδύσεων, αποτυπώνονται και στην ανεπαρκή ικανότητά της να προσελκύει επενδύσεις.

Συγκεκριμένα, οι επιδόσεις της Ελλάδας στις άμεσες ξένες επενδύσεις κυμαίνονταν διαχρονικά σε πολύ χαμηλά επίπεδα, τόσο ως ονομαστικό μέγεθος όσο και ως ποσοστό του ΑΕΠ. Με εξαίρεση το 2006 (όταν εξαγοράστηκε η Εμπορική Τράπεζα από τη γαλλική Credit Agricole) και το 2008 (όταν κομμάτι του Οργανισμού Λιμένος Πειραιώς πωλήθηκε στην κινεζική Cosco), η ελληνική οικονομία, παρά τις σημαντικές αναπτυξιακές επιδόσεις που σημείωνε, δεν είχε καταφέρει να καταγραφεί ως ελκυστικός επενδυτικός προορισμός. Τα τελευταία χρόνια, με την επιτάχυνση του προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων, οι καθαρές άμεσες ξένες επενδύσεις σημειώνουν σχετική άνοδο, ωστόσο παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα. Αξίζει να σημειωθεί πως στην αύξηση που καταγράφεται σημαντική συνεισφορά έχει ο τομέας της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, κυρίως εξαιτίας της μεταπώλησης περιουσιακών στοιχείων που περιήλθαν στα χαρτοφυλάκια των τραπεζών σε ξένα επενδυτικά ταμεία.

Η χαμηλή δραστηριότητα στον τομέα των επενδύσεων συνεχίζεται και τα τελευταία έτη, παρά την επάνοδο της ελληνικής οικονομίας σε ρυθμούς ανάπτυξης (πριν από τη διακοπή της πανδημίας). Ωστόσο, χωρίς σημαντική ανάκαμψη των επενδύσεων, και ειδικά των επενδύσεων στους παραγωγικούς τομείς, ο μετασχηματισμός της βάσης του εγχώριου παραγωγικού μοντέλου δεν είναι εφικτός. Από την έναρξη της κρίσης έως και σήμερα, η επενδυτική δραστηριότητα βρίσκεται σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα, με τις αποσβέσεις των παγίων στοιχείων ετησίως να την υπερβαίνουν έως και σήμερα. Στην πραγματικότητα, το πάγιο κεφάλαιο που προστίθεται κάθε χρόνο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.12

Επενδύσεις και αποσβέσεις (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία δεδομένων

στο ήδη υπάρχον απόθεμα είναι μικρότερο από το αντίστοιχο που αναλώνεται, συνεισφέροντας αρνητικά στις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας. Το επενδυτικό κενό που έχει δημιουργηθεί την τελευταία δεκαετία από αυτό το φαινόμενο απαιτεί την ανάταξη των παραγωγικών δυνάμεων της οικονομίας και την προσέλκυση όχι μόνο εγχώριου κεφαλαίου αλλά και ξένου. Ο στόχος της διατηρήσιμης και δυναμικής οικονομικής μεγέθυνσης μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν καταστεί προτεραιότητα η τόνωση των ιδιωτικών επενδύσεων σε παραγωγικούς τομείς –ιδίως σε τεχνολογικά προηγμένους– με ισχυρή την προστιθέμενη αξία.

1.3 Οι μεταβολές στο εξωτερικό ισοζύγιο

Η μεγάλη κρίση της ελληνικής οικονομίας το 2010 προκλήθηκε από τη διόγκωση των δίδυμων ελλειμμάτων, του κρατικού προϋπολογισμού και του εξωτερικού ισοζυγίου. Και τα δύο κατόπιν περιορίστηκαν σημαντικά. Στη συνέχεια αναλύεται πώς ακριβώς επετεύχθη αυτό και ποια είναι η κατάσταση σήμερα.

1.3.1 Η εξέλιξη των εξαγωγών και των εισαγωγών

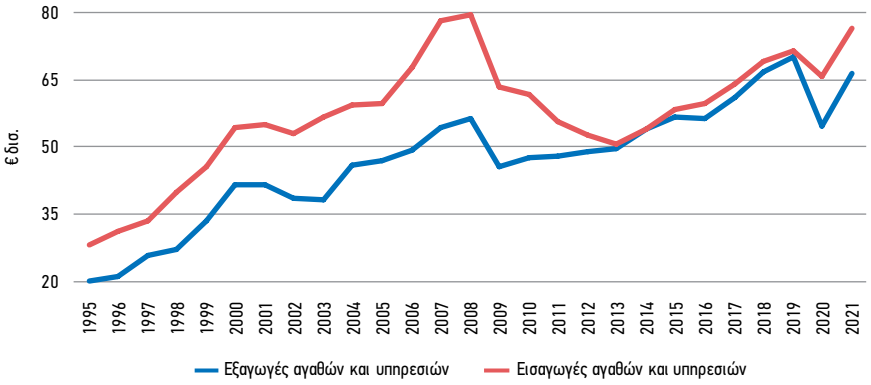
Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έως τις παραμονές της κρίσης χρέους, το ΑΕΠ αυξανόταν με ταχείς ρυθμούς (σωρευτική μεγέθυνση +58% την περίοδο 1995-2007). Όμως, το έλλειμμα του εξωτερικού ισοζυγίου (εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών μείον εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών) διευρυνόταν συνεχώς, καταμαρτυρώντας τις αδυναμίες της εγχώριας παραγωγικής βάσης.

Συγκεκριμένα, στη διάρκεια της φάσης προετοιμασίας της ελληνικής οικονομίας για την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος (1995-2001), οι συνολικές εξαγωγές υπερδιπλασιάστηκαν, από 20,2 δισ. ευρώ το 1995 σε 41,7 δισ. ευρώ το 2001. Ωστόσο, οι εισαγωγές σημείωσαν εξίσου αλματώδη αύξηση, από 28,3 δισ. ευρώ το 1995 σε 55,1 δισ. ευρώ το 2001. Ως εκ τούτου, το έλλειμμα του εξωτερικού ισοζυγίου διευρύνθηκε από 8,1 δισ. ευρώ το 1995 σε 13,4 δισ. ευρώ το 2001. (Όλα τα μεγέθη σε σταθερές τιμές 2015.)

Στη συνέχεια, μετά τη θεσμοθέτηση του κοινού νομίσματος, το έλλειμμα του εξωτερικού ισοζυγίου διευρύνθηκε περαιτέρω, φτάνοντας τα 23,8 δισ. ευρώ το 2007 (πάντοτε σε σταθερές τιμές 2015), συνεισφέροντας σημαντικά στη γενική εικόνα εκτροχιασμού της ελληνικής οικονομίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.13

Εισαγωγές και εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat

Η διαδικασία προσαρμογής για την ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας οδήγησε στον σημαντικό περιορισμό του εξωτερικού ελλείμματος. Αρχικά, αυτό επιτεύχθηκε μέσω της *μείωσης* της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας. Σε συνθήκες γενικής συρρίκνωσης των εισοδημάτων και της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, οι εισαγωγές κατέρρευσαν (-36% σε σταθερές τιμές το διάστημα 2008-2013).

Αντίθετα, η συμβολή των εξαγωγών στη μείωση του εξωτερικού ελλείμματος ήταν μικρότερη. Μάλιστα, λόγω της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, οι εξαγωγές σημείωσαν μεγάλη πτώση (-19% σε σταθερές τιμές το διάστημα 2008-2009), ενώ στη συνέχεια αυξήθηκαν ελάχιστα (+9% το διάστημα 2009-2013), με αποτέλεσμα να παραμένουν σημαντικά χαμηλότερες (-12% σε σταθερές τιμές) το 2013 από ό,τι το 2008. Πάντως, το εξωτερικό ισοζύγιο πρακτικά ισοσκελίστηκε (-0,01% του ΑΕΠ το 2014).

Στο δεύτερο μισό της προηγούμενης δεκαετίας, οι εξαγωγές ανέκαμψαν σημαντικά (+24% σε σταθερές τιμές το διάστημα 2016-2019), ενώ το εξωτερικό έλλειμμα παρέμεινε χαμηλό (-0,7% του ΑΕΠ το 2019). Στη συνέχεια, η πανδημία άσκησε ισχυρότερες πιέσεις στις εξαγωγές παρά στις εισαγωγές (-22% και -8% αντιστοίχως το διάστημα 2019-2020 σε σταθερές τιμές), οδηγώντας σε νέα μεγάλη διεύρυνση του εξωτερικού ελλείμματος (-6,7% του ΑΕΠ το 2020) και θέτοντας υπό αμφισβήτηση

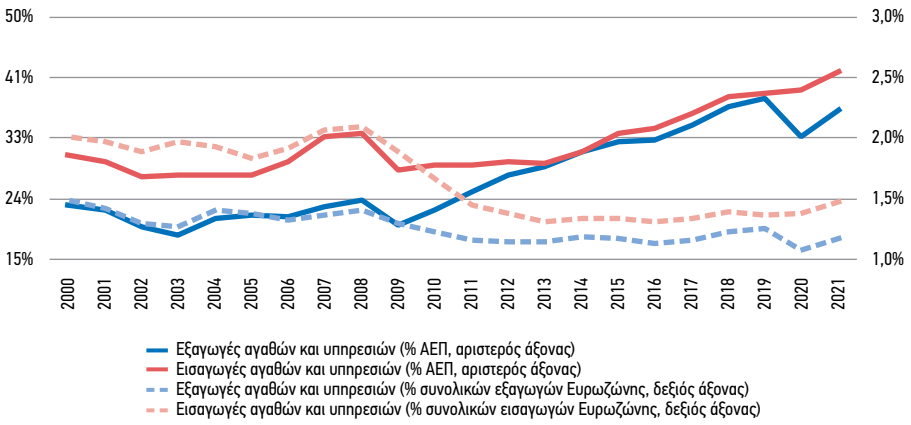
την ανθεκτικότητα της παραγωγικής βάσης. Η ανάκαμψη του 2021 έφερε αύξηση και των εισαγωγών και των εξαγωγών, και μικρή μείωση του εξωτερικού ελλείμματος – από 11,2 δισ. ευρώ το 2020 σε 10,1 το 2021, πάντοτε σε σταθερές τιμές 2015 (βλ. Διάγραμμα 1.13).

Ταυτόχρονα, η τόνωση της εξωστρέφειας της εγχώριας οικονομίας από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας δεν ήταν ισχυρότερη από ό,τι για τις άλλες χώρες της Ευρωζώνης. Το 2021, το μερίδιο των ελληνικών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στο σύνολο των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών των χωρών της Ευρωζώνης παρέμενε καχεκτικό (1,18%), ελάχιστα μεγαλύτερο από ό,τι δέκα χρόνια νωρίτερα (1,15% το 2011). Το ίδιο και το μερίδιο των ελληνικών εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στο σύνολο των εισαγωγών αγαθών και υπηρεσιών των χωρών της Ευρωζώνης – 1,48% το 2021 έναντι 1,44% το 2011 (βλ. Διάγραμμα 1.14).

Η χαμηλή ανθεκτικότητα της οικονομίας εν μέσω πανδημίας οφείλεται στην υψηλή εξάρτηση από τις υπηρεσίες, οι οποίες κατέρρευσαν εξαιτίας των επιβαλλόμενων περιορισμών στις μετακινήσεις. Στην πραγματικότητα, παρότι οι εξαγωγές αγαθών πρόσφατα σημείωσαν άνοδο, το εμπορικό ισοζύγιο (αγαθών) παρέμεινε έντονα ελλειμματικό, με τις καθαρές εξαγωγές αγαθών (χωρίς καύσιμα και πλοία) να σημειώνουν μικρή άνοδο. Μάλιστα, όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 1.15, η πρόσφατη

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.14

Εισαγωγές και εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (2000-2021)

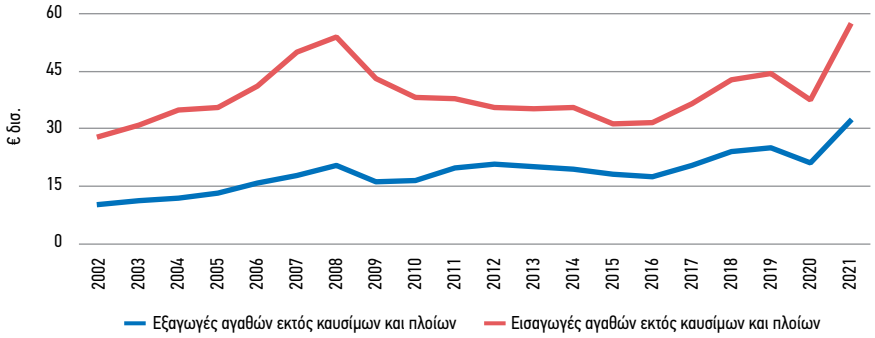

Πηγή: Eurostat

βελτίωση των εξαγωγών υπεραντισταθμίστηκε από τις αντίστοιχες εισαγωγές, με το ισοζύγιο αγαθών (εξαιρουμένων πλοίων και καυσίμων) να παραμένει ισχυρά ελλειμματικό (και επιδεινούμενο), σημειώνοντας τη χειρότερή του επίδοση από το 2009. Η εικόνα των εμπορικών συναλλαγών χωρίς πλοία και καύσιμα αποδεικνύει πως η

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.15

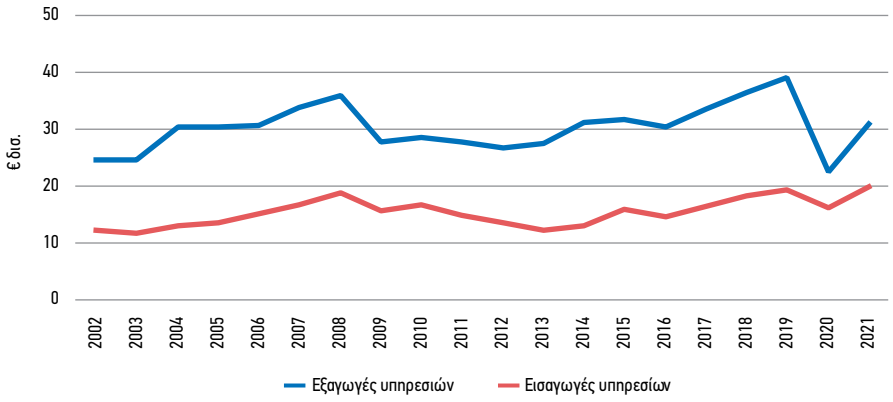
Εισαγωγές και εξαγωγές αγαθών (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: ΤτΕ, ΕΛΣΤΑΤ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.16

Εισαγωγές και εξαγωγές υπηρεσιών (σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: ΤτΕ, ΕΛΣΤΑΤ

βελτίωση του ισοζυγίου αγαθών προήλθε κυρίως από τη μείωση των εισαγωγών και λιγότερο από την αύξηση των εξαγωγών, με τις εισαγωγές αγαθών να αυξάνονται ταχύτερα από τις εξαγωγές αγαθών καθώς η οικονομία ανακάμπτει.

Από την άλλη πλευρά, οι εξαγωγές υπηρεσιών κινούνται σε υψηλότερο επίπεδο διαχρονικά, σημειώνοντας και περαιτέρω αύξηση τα τελευταία χρόνια, λόγω της εξαιρετικής πορείας του ταξιδιωτικού ισοζυγίου (που έφτανε το 9% του ΑΕΠ το 2019).

Οι διεθνείς συγκρίσεις (Bürgisser and Di Carlo, 2022) δείχνουν ότι το 2019 ο τουρισμός συνεισέφερε το 20% του ΑΕΠ και το 25% της συνολικής απασχόλησης στην Ελλάδα, συνυπολογίζοντας άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις. Αν και το μέγεθος του κλάδου αυξήθηκε σε όλες τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου μετά την κρίση των αρχών της προηγούμενης δεκαετίας, σε καμιά χώρα δεν αυξήθηκε τόσο όσο στην Ελλάδα.

Ωστόσο, η εντυπωσιακή επίδοση του τουρισμού είναι ταυτόχρονα πηγή διαρθρωτικής αδυναμίας. Ο υψηλός βαθμός εξάρτησης από τις υπηρεσίες, οι οποίες κατέρρευσαν εν μέσω πανδημίας, εξαιτίας των επιβαλλόμενων περιορισμών στις μετακινήσεις, αποκάλυψε τη χαμηλή ανθεκτικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Χαρακτηριστικό της μη εξάλειψης των διαρθρωτικών προβλημάτων του παραγωγικού ιστού είναι ότι οι θετικοί ρυθμοί ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας τα τελευταία χρόνια συμπαρασύρουν και τις εισαγωγές αγαθών σε άνοδο, παρά το ότι οι εξαγωγές αγαθών συνεχίζουν να ακολουθούν μια θετική τάση (Διάγραμμα 1.15). Το φαινόμενο αυτό εδράζεται στην αποτυχία υποκατάστασης των εισαγωγών με εγχωρίως παραγόμενα αγαθά, αφήνοντας έκθετη την εγχώρια παραγωγική βάση στις εισαγωγές ενδιάμεσων αγαθών, ενώ και η ενίσχυση των εισοδημάτων –και κατ' επέκταση της αγοραστικής δύναμης– οδηγεί τους καταναλωτές στην αύξηση της δαπάνης για εισαγόμενα προϊόντα τελικά.

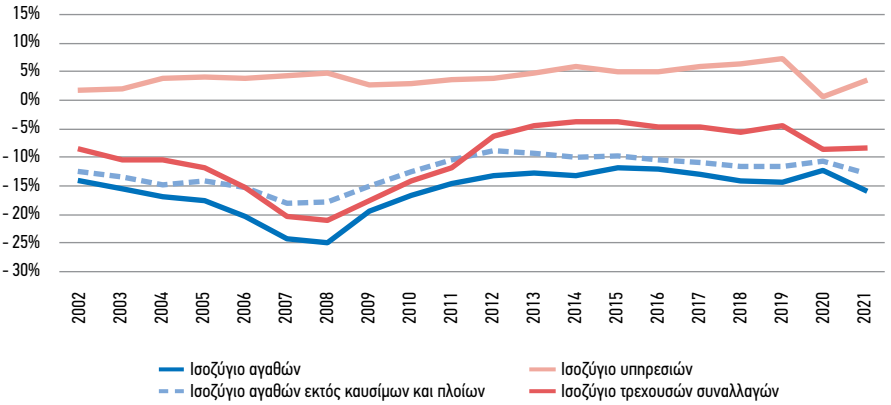
Ουσιαστικά, η άνοδος των εξαγωγών που παρουσιάζει η ελληνική οικονομία τα τελευταία χρόνια προέρχεται κυρίως από την αύξηση των εξαγωγών υπηρεσιών και λιγότερο από την αύξηση των εξαγωγών αγαθών, με τη μικρή διεύρυνση του ισοζυγίου εισαγωγών-εξαγωγών να οφείλεται κυρίως στην άνοδο των εισαγωγών αγαθών.

Η ελληνική οικονομία, με την εξάρτησή της από εισαγόμενα ορυκτά καύσιμα, καθίσταται ευάλωτη και στις μεταβολές των τιμών των καυσίμων, οι οποίες οφείλονται σε εξωγενείς παράγοντες. Το έλλειμμα του ισοζυγίου καυσίμων έφθανε το 3,6% του ΑΕΠ το 2021.

Στο Διάγραμμα 1.17 φαίνεται καθαρά ότι η διόρθωση του εξωτερικού ισοζυγίου (τρεχουσών συναλλαγών) οφείλεται κυρίως στη σταδιακή αύξηση του πλεονάσματος

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.17

Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (% ΑΕΠ)

Πηγή: ΤτΕ, ΕΛΣΤΑΤ

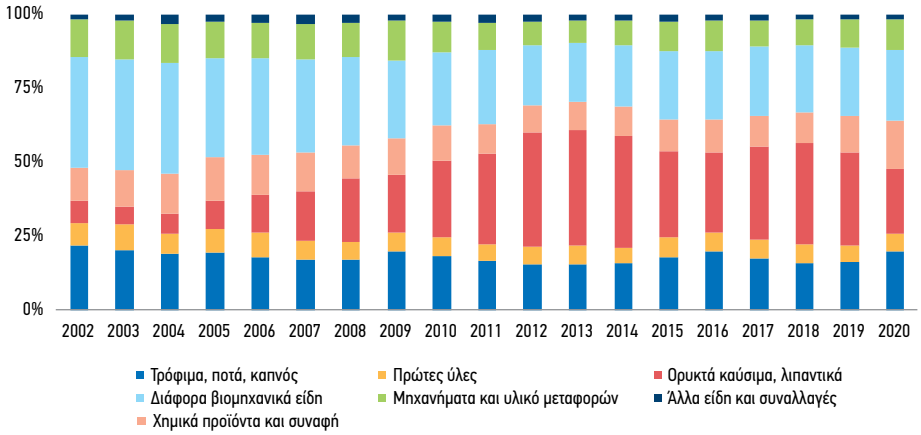
του ισοζυγίου υπηρεσιών την περίοδο 2009-2019. Αντίθετα, το ισοζύγιο αγαθών παραμένει σημαντικά ελλειμματικό.

1.3.2 Το εξωτερικό εμπόριο αγαθών

Η ελληνική οικονομία πριν από την κρίση είχε ως βασικό οδηγό για τις εξαγωγές των αγαθών της τα διάφορα βιομηχανικά είδη, τα οποία, όμως, έκτοτε, ως ποσοστό των συνολικών εξαγωγών της, παρουσιάζουν κάμψη. Αντιθέτως, σημαντική άνοδο έχει σημειώσει η κατηγορία των ορυκτών καυσίμων και των λιπαντικών, παρά τις έντονες διακυμάνσεις των τελευταίων ετών. Οι υπόλοιπες κατηγορίες παρουσιάζουν μια σχετικά σταθερή πορεία, με τα μηχανήματα και το υλικό μεταφορών να κινούνται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα τα τελευταία έτη (σε αντίθεση με τις αντίστοιχες εισαγωγές, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια). Αξίζει να σημειωθεί πως η κατηγορία των τροφίμων, ποτών και καπνικών προϊόντων κινείται σε ένα σταθερά υψηλό ποσοστό των συνολικών εξαγωγών διαχρονικά (15%-20%). Από τις κατηγορίες των εξαγωγών αγαθών προκύπτει πως η ελληνική οικονομία, παρά το εξαγωγικό άλμα που σημείωσε, εξακολουθεί να μην εξάγει σύνθετα προϊόντα καθώς και να σημειώνει καλύτερες επιδόσεις σε λιγότερο βιομηχανικά και επεξεργασμένα προϊόντα, συνήθως και μικρότερης προστιθέμενης αξίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.18

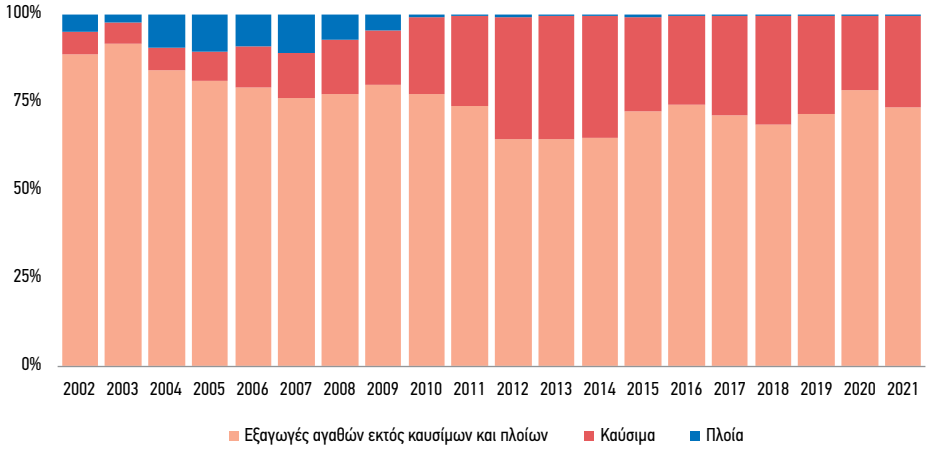
Σύνθεση των εξαγωγών αγαθών ανά κατηγορία προϊόντος (2002-2020)

Πηγή: Eurostat

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.19

Σύνθεση εξαγωγών αγαθών (2002-2021)

Πηγή: ΤτΕ

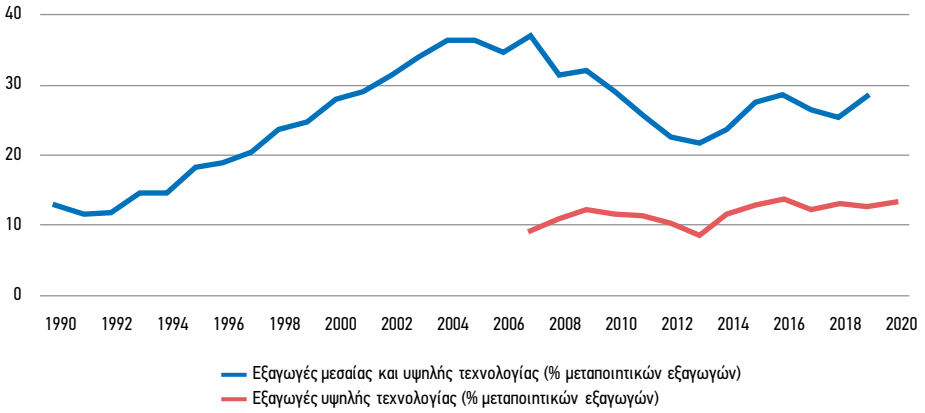
Ως προς τη σύνθεση των εξαγωγών αγαθών αξίζει να τονισθεί, σε συνέχεια του ανωτέρω διαγράμματος, η συνεισφορά των εξαγωγών καυσίμων, η οποία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις εξαγωγές αγαθών. Το μερίδιο των εξαγωγών καυσίμων τα τελευταία χρόνια κυμαίνεται σταθερά περί το 25% των συνολικών εξαγωγών αγαθών, από μόλις 10% στις αρχές του 2000, με το μερίδιο των υπόλοιπων αγαθών να συμπιέζεται. Η αξία των εξαγωγών αγαθών έχει αυξηθεί σημαντικά κατά 78% (ονομαστικές τιμές, στοιχεία ΤτΕ) από το 2008 έως το 2021, ωστόσο, στο διάστημα αυτό οι εξαγωγές καυσίμων ενισχύθηκαν κατά 202%, ενώ οι εξαγωγές αγαθών (εξαιρουμένων πλοίων και καυσίμων) κατά 70%.

Την εικόνα της χαμηλής προστιθέμενης αξίας των εξαγωγικών προϊόντων της ελληνικής οικονομίας ενισχύει περαιτέρω ο δείκτης της Παγκόσμιας Τράπεζας, ο οποίος αφορά τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των βιομηχανικών προϊόντων και συγκεκριμένα το ποσοστό των εξαγωγών βιομηχανικών αγαθών που χαρακτηρίζονται ως μεσαίας και υψηλής τεχνολογίας. Κατ' αρχάς, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία για το έτος 2019, η Ελλάδα κατατάσσεται μόλις 84η σε σύνολο 151 χωρών και τελευταία από όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), με μόλις το 28,4% των εξαγωγικών μεταποιητικών της αγαθών να χαρακτηρίζεται ως μεσαίας και υψηλής τεχνολογίας. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα κινούνταν διαχρονικά σε σχετικά χαμηλά ποσοστά ως προς τον συγκεκριμένο δείκτη, με την καλύτερη επίδοση να σημειώνεται το 2007, τότε που άγγιξε το 37%, έπειτα από συνεχή ανοδική τάση από το 1991 και μετά. Ωστόσο, η ύφεση ώθησε τον συγκεκριμένο δείκτη σε καθοδική πορεία έως το 2013, όπου έφτασε στο 21,7%, επιστρέφοντας σε ανοδική πορεία έως το 2016 (28,6%), ενώ στη συνέχεια παρατηρούνται μικρές διακυμάνσεις γύρω από αυτά τα επίπεδα, χωρίς να προκύπτει μια ξεκάθαρη τάση. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζουν και οι εξαγωγές μεταποιητικών αγαθών υψηλής τεχνολογίας ως ποσοστό του συνόλου των μεταποιητικών εξαγωγών από το 2007 έως το 2020, όπου υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία στη βάση της Παγκόσμιας Τράπεζας για τον συγκεκριμένο δείκτη. Η συγκεκριμένη κατηγορία από το 2013 και μετά έχει παρουσιάσει σχετικά μικρή αύξηση, χωρίς να προκύπτει, ωστόσο, κάποια σημαντική ανοδική τάση.

Εξετάζοντας και τα επιμέρους δεδομένα της Eurostat (κωδικοί βάσει ταξινόμησης SITC), τα οποία χρησιμοποιεί η Παγκόσμια Τράπεζα για να υπολογίσει τα μεταποιητικά εξαγωγικά αγαθά υψηλής τεχνολογίας, προκύπτει πως, ενώ η αξία τους τα τελευταία είκοσι χρόνια έχει ελαφρώς αυξηθεί (κόκκινο τμήμα της στήλης στο Διάγραμμα 1.21), η συγκεκριμένη αύξηση είναι μικρότερη από την αύξηση της συνολικής αξίας των μεταποιητικών εξαγωγών, με αποτέλεσμα η συμμετοχή τους στις μεταποιητικές

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.20

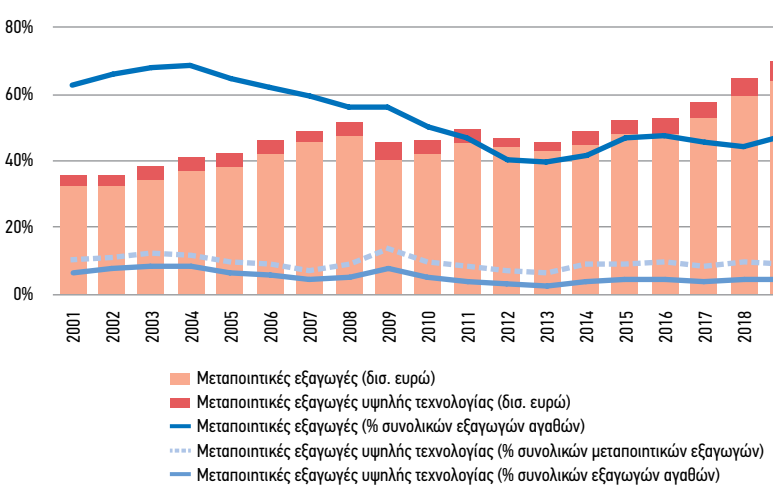
Μεταποιητικές εξαγωγές μεσαίας/υψηλής και υψηλής τεχνολογίας

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.21

Μεταποιητικές εξαγωγές: συνολικές και εξαγωγές υψηλής τεχνολογίας

Πηγή: Eurostat, επεξεργασία δεδομένων

εξαγωγές να παραμένει σε ένα σχετικά μικρό ποσοστό, και μάλιστα ελαφρώς χαμηλότερο σε σχέση με την περίοδο πριν από την κρίση (διακεκομμένη γαλάζια γραμμή στο Διάγραμμα 1.21). Την ίδια ακριβώς πορεία ακολουθούν οι μεταποιητικές εξαγωγές υψηλής τεχνολογίας ως ποσοστό του συνόλου των εξαγωγών, καθώς οι συνολικές εξαγωγές αγαθών έχουν αυξηθεί τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Επιπλέον όσων ήδη αναφέραμε σχετικά με την ανάλυση της σύνθεσης των εξαγωγών αγαθών, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι το μερίδιο των μεταποιητικών αγαθών στο σύνολο των εξαγωγών αγαθών (σκούρα μπλε γραμμή στο Διάγραμμα 1.21) μειώνεται, παρότι η αξία τους έχει αυξηθεί. Αυτό οφείλεται στην αύξηση της ονομαστικής αξίας των συνολικών εξαγωγών αγαθών, που προκαλείται κυρίως από την αύξηση της συμμετοχής των ενεργειακών προϊόντων στη σύνθεση των εξαγωγών.

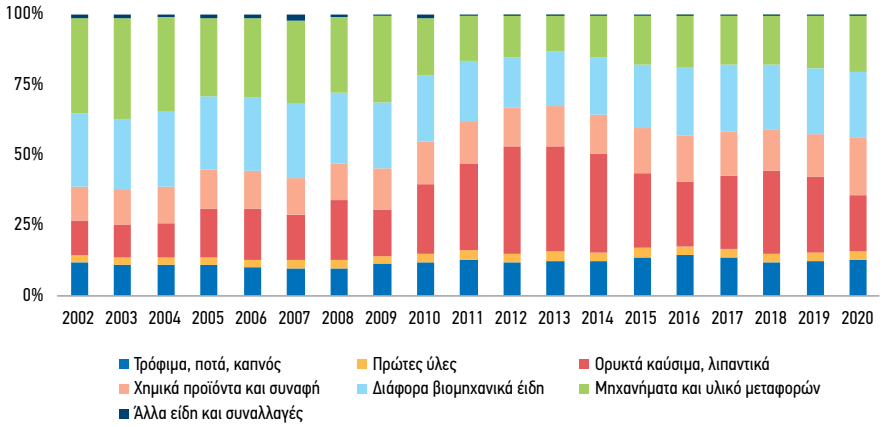
Όσον αφορά τις εισαγωγές αγαθών, η κατηγορία των μηχανημάτων και του υλικού μεταφορών σημείωσε μια έντονα καθοδική πορεία από το 2002 –και ιδίως από την έναρξη της κρίσης–, ωστόσο παραμένει σε υψηλά επίπεδα ως ποσοστό των συνολικών εισαγωγών (γύρω στο 20%) και μάλιστα σε διπλάσιο επίπεδο σε σχέση με τις αντίστοιχες εξαγωγές, υποδηλώνοντας την εξάρτηση της ελληνικής παραγωγικής βάσης από εισαγόμενα ενδιάμεσα αγαθά.

Παράλληλα, σημαντική άνοδο έχουν παρουσιάσει –παρά τις έντονες διακυμάνσεις– και οι εισαγωγές ορυκτών καυσίμων και λιπαντικών. Με εξαίρεση το 2020, όπου λόγω της πανδημίας υπήρξαν ισχυρές διαταραχές τόσο στην πλευρά της ζήτησης όσο και της προσφοράς, οι εξαγωγές ορυκτών καυσίμων και λιπαντικών υπολείπονται σημαντικά σε σχέση με τις αντίστοιχες εισαγωγές, όπως αποτυπώνεται και στο σταθερά ελλειμματικό ισοζύγιο καυσίμων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι μετατρέποντας τα απόλυτα νούμερα σε σχετικά μεγέθη (δηλαδή σε ποσοστό επί των συνολικών εισαγωγών και εξαγωγών) προκύπτει ότι το ποσοστό των ορυκτών καυσίμων και λιπαντικών επί του συνόλου των εισαγωγών είναι ελαφρώς χαμηλότερο από το αντίστοιχο ποσοστό επί του συνόλου των εξαγωγών. Συγκεκριμένα, ο μέσος όρος των εξαγωγών των ορυκτών καυσίμων και λιπαντικών στις συνολικές εξαγωγές για τα έτη 2008-2019 ανέρχεται στο 30,5% των συνολικών εξαγωγών και σε 8,2 δισ. ευρώ σε αξία, ενώ τα αντίστοιχα μεγέθη για τις εισαγωγές είναι 28% και 13,8 δισ. ευρώ.

Παράλληλα, η ελληνική οικονομία παρουσιάζει σταθερά σημαντική εξάρτηση από τα ενδιάμεσα (βιομηχανικά) αγαθά, τα οποία χρησιμοποιεί προς υποστήριξη της εγχώριας παραγωγής. Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε πως οι εισαγωγές των ενδιάμεσων αγαθών παραμένουν σχετικά σταθερές ως ποσοστό των συνολικών εισαγωγών,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.22

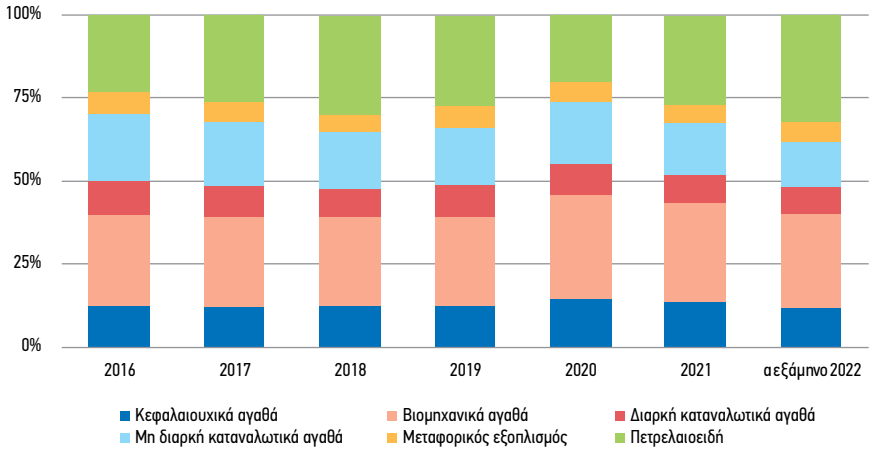
Σύνθεση των εισαγωγών αγαθών ανά κατηγορία προϊόντος (2002-2020)

Πηγή: Eurostat

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.23

Σύνθεση των εισαγωγών αγαθών ανά κατηγορία

Πηγή: ΤτΕ (από Comex Eurostat)

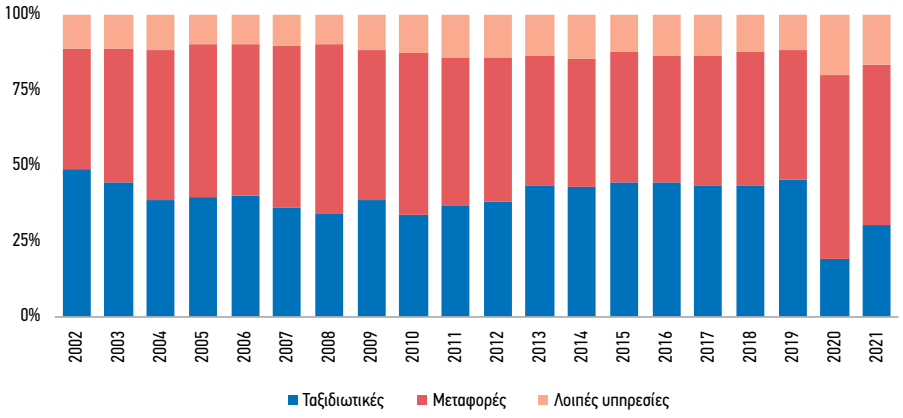
με το μερίδιο των ενεργειακών προϊόντων (πετρελαιοειδή) να αυξάνεται και των καταναλωτικών αγαθών να μειώνεται ελαφρώς.

1.3.3 Το εξωτερικό ισοζύγιο υπηρεσιών

Εξετάζοντας τη σύνθεση των εξαγωγών υπηρεσιών, είναι σαφές πως οι ταξιδιωτικές υπηρεσίες έχουν τη μερίδα του λέοντος, επιβεβαιώνοντας τη δεσπόζουσα θέση του τουριστικού κλάδου στην ελληνική οικονομία. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και οι υπηρεσίες που σχετίζονται με τις μεταφορές, οι οποίες σχετίζονται, επίσης, ισχυρά με τις τουριστικές ροές, καθώς περιλαμβάνουν τις χερσαίες, θαλάσσιες και αεροπορικές μεταφορές, ενώ, πέραν των τουριστικών μεταφορών, αξιοποιούν και την ευρύτερη γεωγραφική θέση της Ελλάδας. Ωστόσο, και οι αντίστοιχες εισαγωγές υπηρεσιών που αφορούν τις μεταφορές έχουν σημαντική συνεισφορά στη σύνθεση των εισαγωγών υπηρεσιών, αν και ως απόλυτα μεγέθη κινούνται σαφώς χαμηλότερα από τις αντίστοιχες εξαγωγές, αφού το ισοζύγιο υπηρεσιών, όπως έχει αναφερθεί ήδη, είναι έντονα πλεονασματικό.

Όπως αναλύουμε στο τρίτο Κεφάλαιο, η στροφή προς τις εξαγωγές ως κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης υπήρξε βασικός στόχος της «εσωτερικής υποτίμησης» των

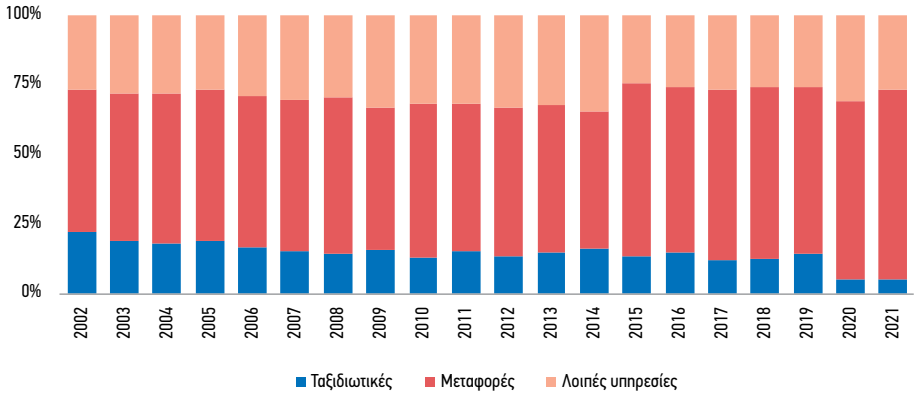
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.24
Σύνθεση των εξαγωγών υπηρεσιών ανά κατηγορία

Πηγή: ΤτΕ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.25

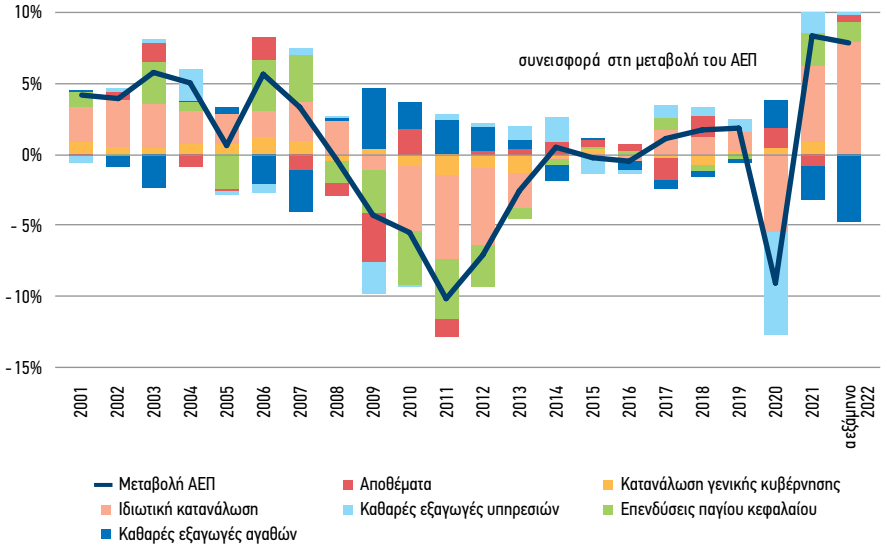
Σύνθεση των εισαγωγών υπηρεσιών ανά κατηγορία

Πηγή: ΤτΕ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.26

Κινητήριες δυνάμεις της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία δεδομένων

προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής, καθώς και των διαφόρων προτάσεων αναβάθμισης του παραγωγικού μοντέλου της χώρας που κατατέθηκαν την προηγούμενη δεκαετία, από τη μελέτη της McKinsey (2012) έως την Έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη (2020). Η συνεισφορά των καθαρών εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας από το 2001 έως και το πρώτο εξάμηνο του 2022 παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.26.

Φαίνεται σαφώς ότι, με εξαίρεση τα πρώτα χρόνια της κρίσης, οι καθαρές εξαγωγές αγαθών (εξαγωγές μείον εισαγωγές) έχουν αρνητική συνεισφορά στη μεταβολή του ΑΕΠ, ενώ αντίθετα οι καθαρές εξαγωγές υπηρεσιών συνήθως συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη, εξέλιξη που πιστώνεται στη σημαντική συνεισφορά του τουρισμού.

Σε περιόδους ανάπτυξης, η ιδιωτική κατανάλωση έχει μακράν τη μεγαλύτερη συνεισφορά στην αύξηση του ΑΕΠ, ακολουθούμενη από τις επενδύσεις και μετά από τις εξαγωγές υπηρεσιών. Η ισχυρή (θετική) συνεισφορά της ιδιωτικής κατανάλωσης και η έντονα αρνητική συνεισφορά των καθαρών εξαγωγών αγαθών εκδηλώνονται καθαρά το 2021 και το πρώτο εξάμηνο του 2022.

1.4 Απασχόληση, παραγωγικότητα και μισθοί

Η χρήση του ανθρώπινου κεφαλαίου στη διαδικασία παραγωγής αποτελεί ζήτημα κεφαλαιώδους σημασίας για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που παράγει μια οικονομία, χαρακτηρίζοντας, στην ουσία, την παραγωγική της βάση. Ένα στρεβλό αναπτυξιακό μοντέλο αδυνατεί να αξιοποιήσει με αποτελεσματικό τρόπο το διαθέσιμο ανθρώπινο κεφάλαιο, κατευθύνοντάς το σε δραστηριότητες παραγωγής χαμηλής προστιθέμενης αξίας προϊόντων και υπηρεσιών, που συναντώνται σε οικονομίες εντάσεως εργασίας και ανταγωνισμού κόστους.

Τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας αποτυπώνονται στο σχετικά υψηλό επίπεδο ανεργίας (ακόμα και σε περιόδους ταχείας ανάπτυξης) και στο χαμηλό επίπεδο απασχόλησης. Το ποσοστό ανεργίας στη χώρα κατά την περίοδο πριν από την κρίση, όπου σημειώνονταν υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, έβαινε μειούμενο –από μια υψηλή μεν αφετηρία– και αγγίζοντας στο χαμηλότερό του σημείο το 7,8% το 2008. Έκτοτε, ακολούθησε μια σημαντική κλιμάκωση κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες σε μόλις πέντε χρόνια, φθάνοντας το 27,5% το 2013. Παρά την αποκλιμάκωση των τελευταίων ετών, το ποσοστό ανεργίας παραμένει σε υψηλό επίπεδο (16,3% το 2020).

Ακολουθώντας αντίστροφη πορεία, παρά την έντονα ανοδική φάση στην οποία βρισκόταν η ελληνική οικονομία, το επίπεδο της απασχόλησης σημείωσε μικρή αύξηση (σε 61,4%) έως το 2008, σημειώνοντας στη συνέχεια σημαντική πτώση (48,8%) το 2012. Τα τελευταία χρόνια, η απασχόληση καταγράφει άνοδο (στο 56,3% το 2020), παραμένοντας, ωστόσο, σε σχετικά χαμηλό επίπεδο. Το χαμηλό επίπεδο απασχόλησης στη χώρα καθώς και το υψηλό επίπεδο ανεργίας, ουσιαστικά, συνεπάγονται αδυναμία αξιοποίησης του υφιστάμενου εργατικού δυναμικού στην παραγωγική διαδικασία. Κατ' αντιστοιχία, η αδυναμία πλήρους και ορθής αξιοποίησης των διαθέσιμων πόρων (μέρος των οποίων είναι και το διαθέσιμο ανθρώπινο κεφάλαιο) περιορίζει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας.

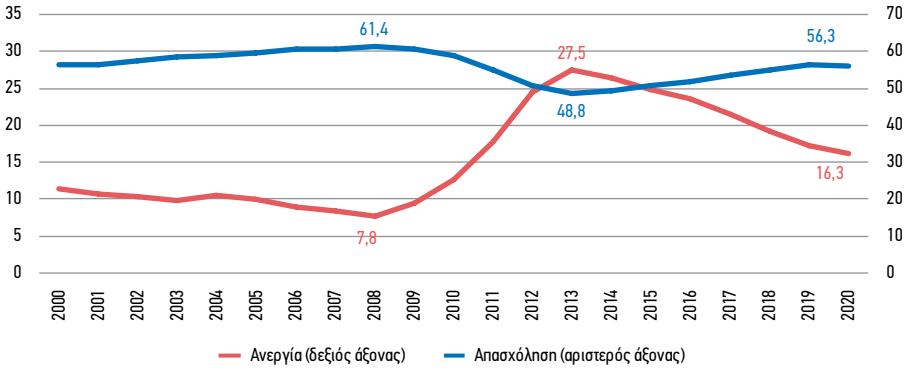
Σε μια προσπάθεια ερμηνείας των παραπάνω αριθμών, διαπιστώνουμε πως η ανάλυση της απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας υποδεικνύει και την ποιότητα της παραγωγικής βάσης της εγχώριας οικονομίας. Συγκεκριμένα, σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού απασχολείται στους τομείς των υπηρεσιών, όπως είναι το εμπόριο, η εστίαση και τα καταλύματα, καθώς και σε χαμηλής προστιθέμενης αξίας κλάδους, όπως είναι αυτός των κατασκευών. Το τελευταίο ιδίως εύρημα συνάδει με τη γενικότερη εικόνα των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας, όπως έχει παρουσιαστεί μέχρι στιγμής: υψηλή κατανάλωση, εξάρτηση από τον τομέα των υπηρεσιών και διόγκωση των επενδύσεων σε κατασκευές και κατοικίες, μέσω σχετικής δαπάνης από την πλευρά των νοικοκυριών.

Προς επίρρωση αυτής της ροπής της οικονομίας προς τις δραστηριότητες χαμηλής προστιθέμενης αξίας, παρά την κρίση και τη διαδικασία προσαρμογής, η συμμετοχή των κλάδων του εμπορίου, της εστίασης και του τουρισμού αυξήθηκε στο σύνολο της απασχόλησης, ενώ ο κλάδος της μεταποίησης μειώθηκε. Παράλληλα, η απασχόληση στον κλάδο των κατασκευών μειώθηκε, ως αποτέλεσμα του ευρύτερου πλήγματος που δέχθηκε, ενώ και ο κλάδος της δημόσιας διοίκησης και της άμυνας δεν παρουσίασε ιδιαίτερη μεταβολή σε σχέση με τα προ κρίσης επίπεδα. Η ανάλυση της σύνθεσης της απασχόλησης την τελευταία δεκαετία μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως ένα μέρος της απασχόλησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων (κλάδος μεταποίησης) καθώς και των κλάδων χαμηλής παραγωγικότητας (κατασκευές) μετακινήθηκε σε χαμηλής προστιθέμενης αξίας δραστηριότητες, αντικατοπτρίζοντας την αποτυχία της προσπάθειας μετασχηματισμού της χώρας.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των παθογενειών της εγχώριας παραγωγικής βάσης είναι το διαχρονικά υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων σε σχέση με τους μισθωτούς εργαζομένους. Οι αυτοαπασχολούμενοι είθισται να δραστηριοποιούνται σε κλάδους

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.27

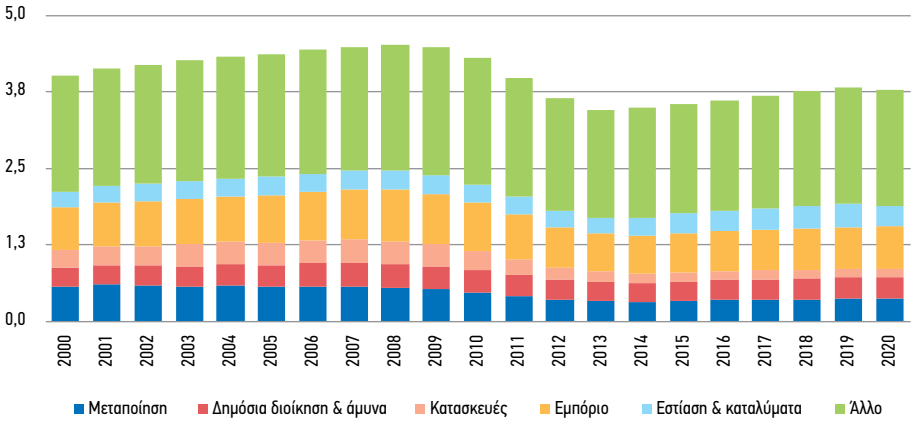
Ποσοστά ανεργίας και απασχόλησης στην Ελλάδα (2000-2020)

Πηγή: Eurostat

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.28

Απασχολούμενοι ανά κλάδο, 2000-2020 (εκατ. άτομα)

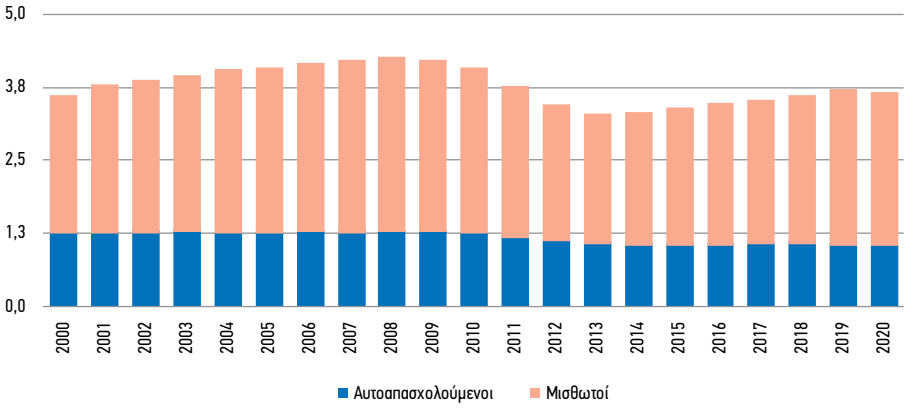

Πηγή: Eurostat

παροχής υπηρεσιών, συνήθως χαμηλής παραγωγικότητας και προστιθέμενης αξίας, που συχνά συνδέονται και με την παραοικονομία, στερώντας πολύτιμους πόρους από το κράτος, ενώ η αυτοαπασχόληση δρα ανασταλτικά και στη δημιουργία οικονομίων κλίμακας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.29

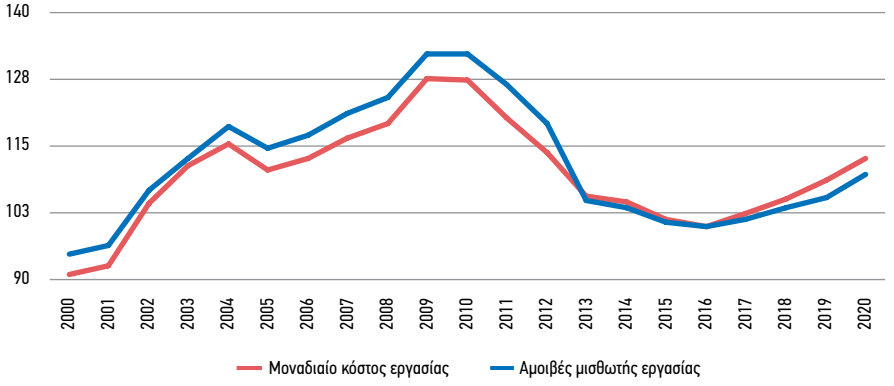
Απασχολούμενοι ανά ιδιότητα, 2000-2020 (εκατ. άτομα)

Πηγή: Eurostat

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.30

Μοναδιαίο κόστος και αμοιβές μισθωτής εργασίας (2015 = 100)

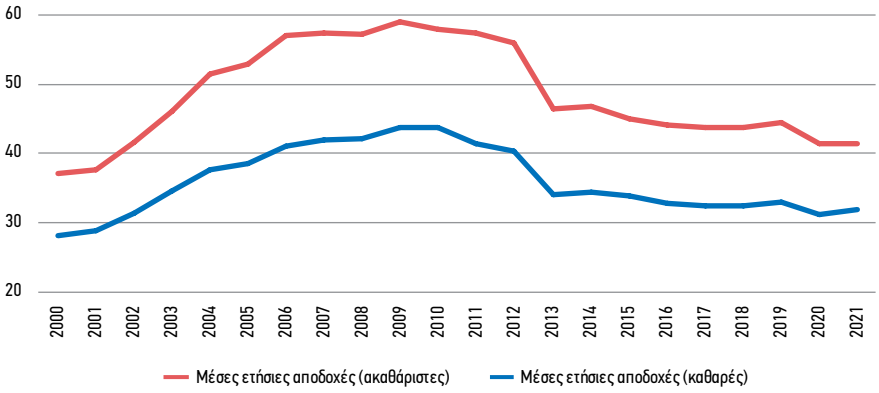

Πηγή: Eurostat

Η σαθρή παραγωγική βάση της εγχώριας οικονομίας αποτυπώνεται και στους δείκτες κόστους εργασίας. Παρότι η Ελλάδα αδυνατούσε να μετασχηματίσει το αναπτυξιακό της μοντέλο, αναδιανέμοντας τους πόρους προς παραγωγικές δραστηριότητες που θα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.31

Ακαθάριστες και καθαρές αποδοχές (2000-2021)

Πηγή: Eurostat

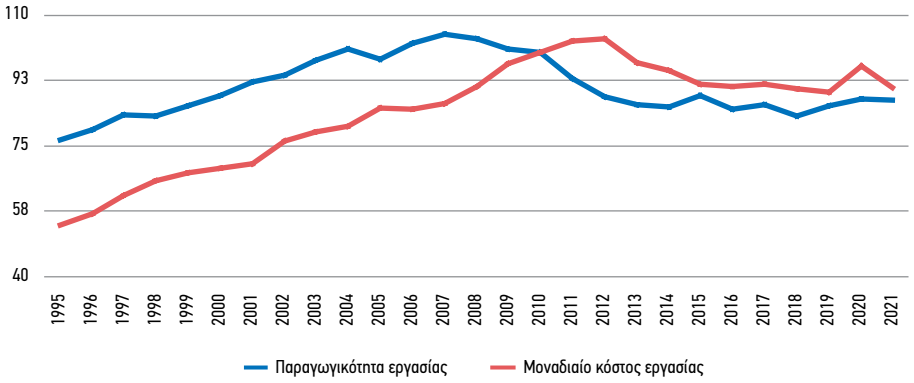
Σημείωση: Ετήσιες αποδοχές ζευγαριού εργαζομένων που αμείβονται με τις μέσες αποδοχές (σε χιλιάδες ευρώ).

αύξαναν την παραγωγικότητά της, η μισθολογική εξέλιξη ακολουθούσε μια έντονα ανοδική πορεία, συμπαρασύροντας και το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Η αύξηση του κόστους εργασίας πριν από την κρίση, σε αναντιστοιχία με τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας, οδηγούσε σε ολοένα και μεγαλύτερη απώλεια ανταγωνιστικότητας. Κατά την περίοδο της ύφεσης, η ανταγωνιστικότητα σε όρους κόστους εργασίας ανακτήθηκε, με τους σχετικούς δείκτες να σημειώνουν και πάλι αύξηση, παρά το γεγονός ότι η οικονομία δεν έχει καταφέρει να ορθοποδήσει επιτυχώς.

Οι μισθοί στην Ελλάδα ακολούθησαν μια έντονα ανοδική τάση έως την έλευση της κρίσης. Οι ακαθάριστες ετήσιες αποδοχές ενός ζευγαριού εργαζομένων που αμείβονταν με τις μέσες αποδοχές (σε χιλιάδες ευρώ) αυξήθηκαν κατά 59% από το 1995 έως το 2009 (έτος κορύφωσης). Παράλληλα, αυξήθηκαν και οι καθαρές ετήσιες αποδοχές του ίδιου ζευγαριού (κατά 57% από το 1995 έως το 2010). Στη συνέχεια, οι μισθοί συμπιέστηκαν σφοδρά, τόσο λόγω της ύφεσης όσο και λόγω της εφαρμογής των διαρθρωτικών προγραμμάτων που βασίστηκαν στην ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας μέσω της διαδικασίας της εσωτερικής υποτίμησης, η οποία προϋπέθετε τη μείωση των εισοδημάτων. Τα τελευταία χρόνια, παρά τη σχετική ανάπτυξη που βιώνει η ελληνική οικονομία, οι μισθοί δεν έχουν αυξηθεί ιδιαίτερα σε σχέση με το επίπεδο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.32

Παραγωγικότητα και κόστος εργασίας (2010 = 100)

Πηγή: Eurostat

στο οποίο βρέθηκαν στο τέλος της ύφεσης, αντιστοιχώντας ουσιαστικά στους μισθούς που επικρατούσαν στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Η παραγωγικότητα εργασίας παρουσίασε σημαντική βελτίωση (σε πραγματικούς όρους) μέχρι περίπου το 2004 και κινήθηκε με σχετική σταθερότητα σε αυτά τα επίπεδα έως την έναρξη της κρίσης, όπου και σημείωσε σημαντική μείωση, εξαιτίας και της έντονα καθοδικής πορείας του ΑΕΠ. Παράλληλα, το (ονομαστικό) μοναδιαίο κόστος εργασίας αυξανόταν σταθερά για αρκετά χρόνια με ταχύτερο ρυθμό από ό,τι η παραγωγικότητα, με αποτέλεσμα αυτά τα δύο να συγκλίνουν και, κάποια στιγμή (το 2010), το κόστος εργασίας να ξεπεράσει την παραγωγικότητα εργασίας.

Αξίζει να σημειωθεί πως η παραγωγικότητα εργασίας είχε αγγίξει το σημείο καμπής και είχε ξεκινήσει τη φθίνουσα πορεία της προτού αρχίσει να μειώνεται το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει το γεγονός πως η ελληνική οικονομία λίγο πριν την κρίση είχε ξεπεράσει τις παραγωγικές της δυνατότητες και συνέχιζε να μεγεθύνεται πάνω σε μια σαθρή παραγωγική βάση. Σήμερα, το μοναδιαίο κόστος εργασίας βρίσκεται στα επίπεδα του 2008, ενώ η παραγωγικότητα εργασίας κινείται στα επίπεδα του 2007. Στην πραγματικότητα, η ανάλυση των μεγεθών επιβεβαιώνει το γεγονός πως με την κρίση χάθηκε μια δεκαετία, τόσο για την ελληνική οικονομία όσο και για τους εργαζομένους, με τις επιδόσεις της αγοράς εργασίας σε πολλές περιπτώσεις να μην έχουν επανέλθει στα προ κρίσης επίπεδα.

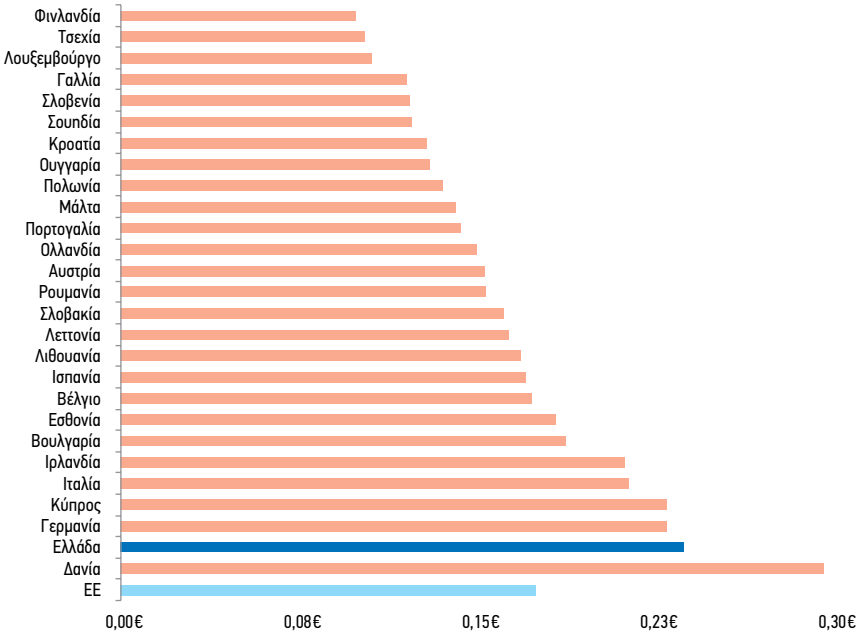
1.5 Πληθωριστική κρίση και ανταγωνιστικότητα

Η νέα μεγάλη πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει η ελληνική οικονομία αφορά την εκτίναξη του επιπέδου τιμών. Η πληθωριστική κρίση που ξεκίνησε στο τρίτο τρίμηνο του 2021, ως απόρροια της διάσπασης της εφοδιαστικής αλυσίδας εν μέσω πανδημίας και της μειωμένης προσφοράς που αδυνατούσε πλέον να ικανοποιήσει τις ανάγκες της συμπιεσμένης ζήτησης που επανερχόταν σε φυσιολογικές συνθήκες με ταχύ ρυθμό, εντάθηκε έτι περαιτέρω με το ξέσπασμα της ρωσικής εισβολής στην Ουκρανία.

Κύρια αιτία του πληθωρισμού είναι η ραγδαία άνοδος των τιμών των ενεργειακών προϊόντων (φυσικού αερίου και πετρελαίου) εξαιτίας των γεωπολιτικών εντάσεων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.33

Τιμές ηλεκτρικής ενέργειας (2021)

Πηγή: Eurostat

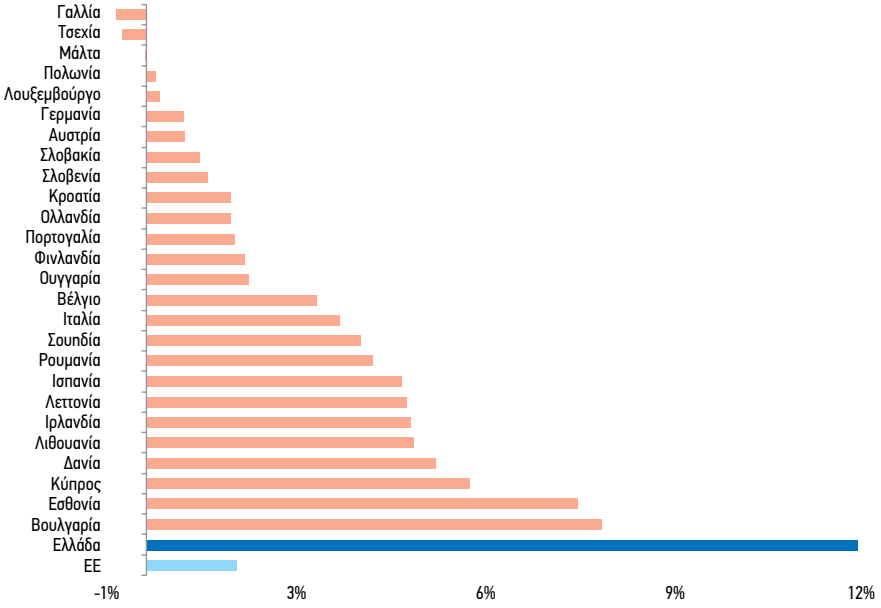
Σημείωση: Τιμή σε ευρώ ανά κιλοβατώρα. Μη οικιακοί χρήστες, δεύτερο εξάμηνο 2021.

Η αύξηση των τιμών ενέργειας, ως βασικό στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας των περισσότερων προϊόντων, δημιουργεί και δευτερογενείς επιδράσεις, μέσω και της ανόδου της τιμής των ενδιάμεσων προϊόντων, μεταδίδοντας τις πληθωριστικές πιέσεις σε όλο το φάσμα της παραγωγής και εντέλει στις τιμές των τελικών προϊόντων.

Εξαιτίας των αυξημένων τιμών εισροών (ενεργειακά και ενδιάμεσα προϊόντα), το κόστος παραγωγής αυξάνεται σημαντικά, με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να μετακυλίουν τις αυξήσεις στην τιμή των τελικών προϊόντων, προκειμένου να διατηρήσουν το περιθώριο κέρδους τους. Τα νοικοκυριά, ως καταναλωτές, έρχονται αντιμέτωπα τόσο με το αυξημένο κόστος ενέργειας καθαυτό, μέσω των λογαριασμών ηλεκτρικού ρεύματος και θέρμανσης, όσο και με τις αυξημένες τελικές τιμές των προϊόντων, τα οποία δημιουργούν ισχυρές πιέσεις στο διαθέσιμο εισόδημά τους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.34

Μεταβολή της τιμής της ηλεκτρικής ενέργειας (2021)

Πηγή: Eurostat

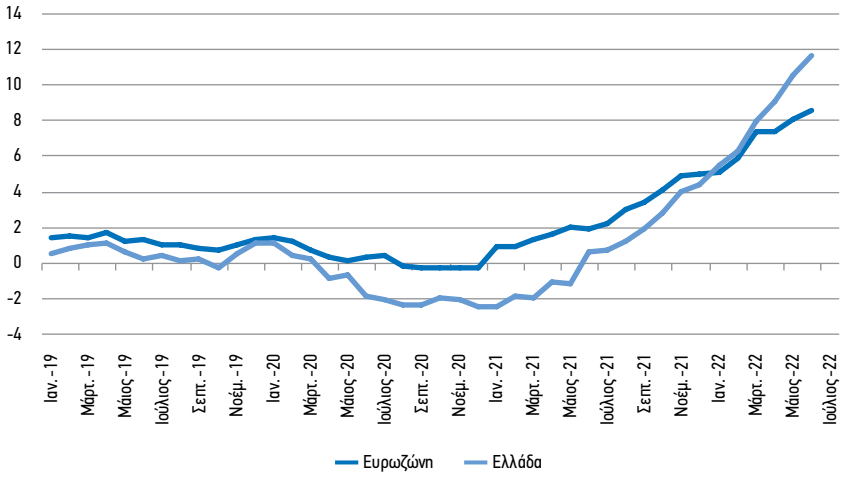
Σημείωση: Μη οικιακοί χρήστες, δεύτερο εξάμηνο 2021 έναντι πρώτου εξαμήνου 2021.

Η πληθωριστική κρίση που πλήττει την παγκόσμια οικονομία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως συμμετρική, καθώς όλες οι χώρες αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα, ωστόσο, στη βάση της είναι εντέλει ασύμμετρη, καθώς το μέγεθος του προβλήματος διογκώνεται ανάλογα με την ανθεκτικότητα της κάθε οικονομίας και τα θεμέλια της παραγωγικής της βάσης. Η Ελλάδα, με βάση τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat για το δεύτερο εξάμηνο του 2021, παρουσιάζει τη δεύτερη υψηλότερη τιμή ηλεκτρικής ενέργειας για μη οικιακούς χρήστες στην ΕΕ.

Η συγκεκριμένη παρατήρηση αποκτά βαρύτερη σημασία αν υπολογίσει κανείς την αύξηση που έχει σημειώσει η τιμή της κιλοβατώρας ανά χώρα μεταξύ του πρώτου εξαμήνου του 2021 (πριν την έναρξη των πληθωριστικών πιέσεων) και του δεύτερου εξαμήνου του 2021, όπου η Ελλάδα φαίνεται να έχει μακράν τη μεγαλύτερη επιβάρυνση στην τιμή. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται πως η αγορά ενέργειας της Ελλάδας έχει εγγενείς αδυναμίες οι οποίες εμποδίζουν τη λειτουργία του ανταγωνισμού, που θα έριχνε τις τιμές ενέργειας, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, όπως η μικρή διείσδυση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) και η προβληματική λειτουργία του Χρηματιστηρίου Ενέργειας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.35

Ο πληθωρισμός στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη

Πηγή: Eurostat

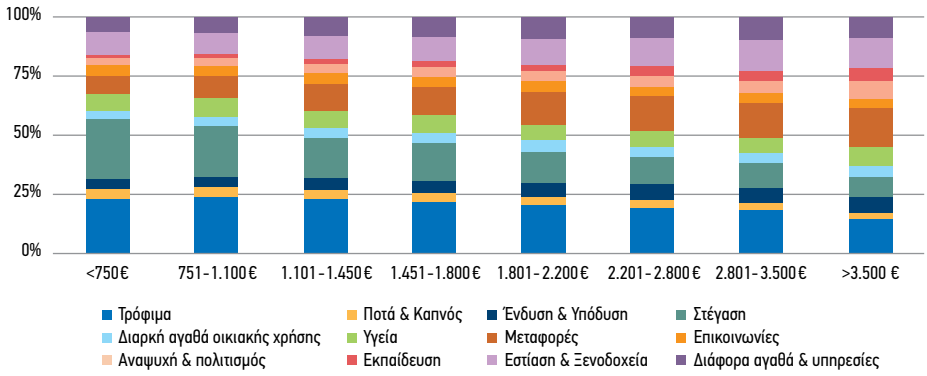
Το γεγονός ότι το κόστος της ηλεκτρικής ενέργειας για τις επιχειρήσεις είναι εμφανώς αυξημένο σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ και κυρίως το ότι η χώρα μας καταγράφει τη μεγαλύτερη άνοδο είναι καίριας σημασίας για τη μετάδοση του πληθωρισμού, καθώς και για τη μετατροπή της πληθωριστικής κρίσης από συμμετρική σε ασύμμετρη. Οι διαχρονικές στρεβλώσεις στη λειτουργία των αγορών και η προβληματική λειτουργία του ανταγωνισμού σε αυτές έχουν ως αποτέλεσμα η ελληνική οικονομία να δημιουργεί πολύ υψηλότερο πληθωρισμό σε σχέση με τους κύριους εμπορικούς ανταγωνιστές της, επειδή ενεργοποιούνται οι μηχανισμοί μετάδοσης του πληθωρισμού.

Όπως προκύπτει από το παραπάνω διάγραμμα, η πορεία του πληθωρισμού στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη διαγράφει μια εξαιρετικά αποκλίνουσα πορεία, η οποία εντείνεται καθώς οξύνονται και οι πληθωριστικές πιέσεις. Η δημιουργία υψηλότερου πληθωρισμού στην Ελλάδα σε σχέση με τους βασικούς εμπορικούς μας εταίρους, στην ουσία υποσκάπτει τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της χώρας μας, καθιστώντας τις εξαγωγές μας πιο ακριβές σε σχέση με αυτές των ανταγωνιστών μας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως το εμπορικό ισοζύγιο ήδη διευρύνεται εξαιτίας της μεγάλης εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας από τις εισαγωγές, κυρίως των ενδιάμεσων και των ενεργειακών προϊόντων, τα οποία πυροδοτούν και τη μετάδοση του πληθωρισμού.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.36

Σύνθεση καταναλωτικών δαπανών ανά εισοδηματικό κλιμάκιο (2019)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, εκτιμήσεις συγγραφέων

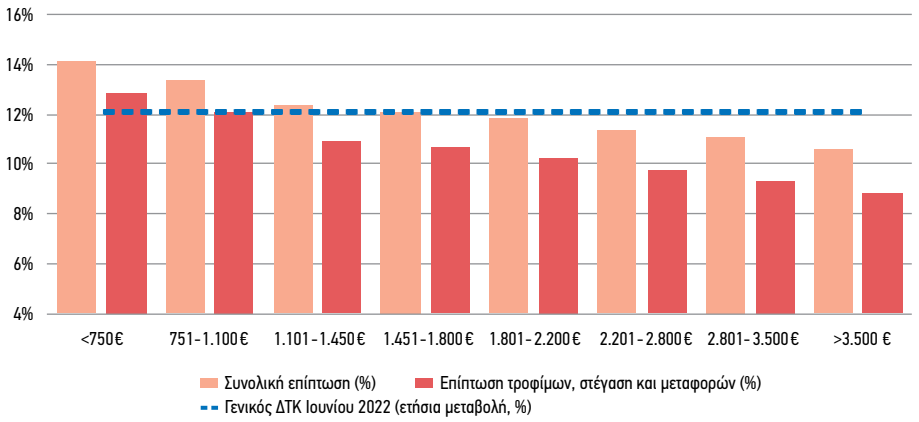
Η πληθωριστική κρίση πλήττει ασύμμετρα και την καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών, συμπιέζοντας το διαθέσιμο εισόδημά τους. Τα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια τείνουν να δαπανούν μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους –και ιδίως της καταναλωτικής τους δαπάνης– για τις βασικές ανάγκες, όπως τρόφιμα, δαπάνες στέγασης και μεταφορών, με τις τελευταίες δύο κατηγορίες να περιλαμβάνουν τις δαπάνες για ενέργεια, όπως είναι ο ηλεκτρισμός, η θέρμανση και τα καύσιμα κίνησης. Στο Διάγραμμα 1.36 χρησιμοποιούνται τα στοιχεία του 2019, ως η τελευταία χρονιά φυσιολογικής λειτουργίας της οικονομίας και άρα της κατανάλωσης, ώστε να αποφευχθούν οι στρεβλώσεις εξαιτίας της πανδημίας.

Δεδομένης της σύνθεσης της καταναλωτικής δαπάνης και δεδομένου ότι ο πληθωρισμός προέρχεται από τον τομέα της ενέργειας και μεταφέρεται στα υπόλοιπα αγαθά, τα νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα θα δέχονται μεγαλύτερο πλήγμα από τις πληθωριστικές πιέσεις, παρότι ξοδεύουν χαμηλότερα ποσά (σε ευρώ) από ό,τι τα ανώτερα εισοδηματικά κλιμάκια.

Με βάση την παραπάνω σύνθεση της καταναλωτικής δαπάνης ανά εισοδηματικό κλιμάκιο, στο Διάγραμμα 1.37 υπολογίσαμε την επίπτωση της αύξησης του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, η οποία, σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ) για τον Ιούνιο του 2022, ήταν 12,1% (σε σύγκριση με τον Ιούνιο του 2021).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.37

Επίπτωση πληθωρισμού ανά εισοδηματικό κλιμάκιο (%)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, εκτιμήσεις συγγραφέων

Σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας, τον Ιούνιο του 2022 η άνοδος του πληθωρισμού για τα φτωχότερα νοικοκυριά (καταναλωτική δαπάνη κάτω από 750 ευρώ τον μήνα) ήταν 14,1%, με τη δαπάνη για βασικά αγαθά (τρόφιμα, στέγαση, μεταφορές) να αυξάνεται κατά 12,9%. Αντίθετα, η επιβάρυνση για τα πλουσιότερα νοικοκυριά (καταναλωτική δαπάνη πάνω από 3.500 ευρώ τον μήνα) ήταν μόλις 8,8%, με την επιβάρυνση από τη δαπάνη για τα βασικά αγαθά (τρόφιμα, στέγαση, μεταφορές) να φτάνει το 10,6%.

1.6 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρήσαμε μια επισκόπηση των βασικών διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας. Οι δομικές αδυναμίες που παρουσίαζε το μοντέλο ανάπτυξης πριν από την κρίση του 2010 παραμένουν σε σημαντικό βαθμό και σήμερα. Παρά την ύφεση, τη λιτότητα και τις νομοθετικές αλλαγές που επέβαλαν οι δανειστές, οι βαθύτερες αιτίες των μακροοικονομικών ανισορροπιών δεν επιλύθηκαν, ούτε η παραγωγική βάση μετασχηματίστηκε επαρκώς προκειμένου να βελτιωθεί ουσιαστικά η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη παραμένει υπερβολικά αναιμική ώστε να καταστεί δυνατόν να αναπληρώσει τις απώλειες της προηγούμενης δεκαετίας. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, η αύξηση του ΑΕΠ ήταν μόλις 2,4% σωρευτικά από το 2014 έως το 2021. Εάν εξαιρεθεί η διετία της πανδημίας, η σωρευτική ανάπτυξη την περίοδο 2014-2019 δεν ξεπερνούσε το 3,9%, ενώ η σωρευτική συρρίκνωση της ελληνικής οικονομίας την προηγούμενη πενταετία (2009-2014) είχε φτάσει το 22,7%.

Όπως και πριν από την κρίση, η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να επιδεικνύει μεγάλη εξάρτηση από την κατανάλωση, η οποία παραμένει η βασική κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης, με τη μεγαλύτερη συνεισφορά στη μεταβολή του ΑΕΠ. Αντίθετα, οι επενδύσεις έχουν καθηλωθεί. Η καθίζηση των επενδύσεων στη διάρκεια της κρίσης, με την κατάρρευση της δαπάνης των νοικοκυριών για αγορά κατοικίας, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη συρρίκνωση του ΑΕΠ. Όσο για την πρόσφατη (ισχνή) αύξηση των επενδύσεων, αυτή οφείλεται κυρίως στον τετραπλασιασμό των αμυντικών δαπανών και όχι στην αύξηση των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα για την υποστήριξη της εγχώριας παραγωγικής βάσης.

Το ίδιο προβληματικές είναι οι εξελίξεις στον τομέα της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας. Παρά την αναμφισβήτητη άνοδο των εξαγωγών αγαθών την περί-

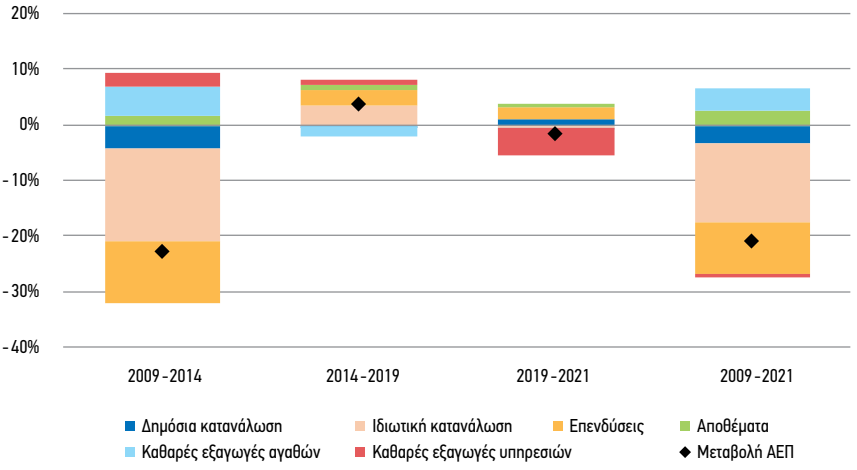
οδο 2014-2021, η συνεισφορά των *καθαρών* εξαγωγών αγαθών στην αύξηση του ΑΕΠ ήταν αρνητική, εξαιτίας της συγκριτικά μεγαλύτερης αύξησης των εισαγωγών, η οποία προκάλεσε τη διεύρυνση του ελλείμματος στο ισοζύγιο αγαθών. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών ήταν το 2021 το μεγαλύτερο της τελευταίας δεκαετίας, ξεπερνώντας σε αξία τα 21 δισ. ευρώ (11% του ΑΕΠ).

Η συγκεκριμένη εξέλιξη είναι εξαιρετικά ανησυχητική, αφού η σημαντική μείωση του ελλείμματος του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών την περίοδο 2009-2014 είχε χαιρετιστεί ως εξάλειψη μιας από τις σημαντικότερες διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας. Όπως φάνηκε στη συνέχεια, το εξωτερικό έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών διευρύνθηκε και πάλι όταν η οικονομία επέστρεψε σε ρυθμούς ανάπτυξης, αφού οι εισαγωγές αγαθών άρχισαν και πάλι να αυξάνονται ταχύτερα από τις εξαγωγές αγαθών.

Επιπλέον, όπως αναλύθηκε στην Ενότητα 1.3, η πρόσφατη αύξηση των εξαγωγών αγαθών προήλθε σε μεγάλο βαθμό από τα πετρελαιοειδή που εισάγονται, διυλίζονται και επανεξάγονται. Αντίθετα, η τεχνολογική στάθμη των μεταποιητικών αγαθών που εξάγονται παραμένει χαμηλή. Με άλλα λόγια, η παραγωγική βάση της ελληνικής οικονομίας εξακολουθεί να παρουσιάζει σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.38

Συνεισφορά στη μεταβολή του ΑΕΠ (2009-2021)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Eurostat

Από την άλλη πλευρά, οι εξαγωγές υπηρεσιών παραμένουν εξαιρετικά ισχυρές, χάρη στη δυναμική του τουρισμού, γεγονός που περιορίζει το έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας. Η υπερβολική εξάρτηση από τον τουρισμό, παρότι βραχυπρόθεσμα ευεργετική, μπορεί μεσοπρόθεσμα να αποδειχθεί προβληματική. Όπως δείχνει η διεθνής εμπειρία, ο τουρισμός επηρεάζεται έντονα από αρνητικές εξελίξεις στη γεωπολιτική (από ένα θερμό επεισόδιο, από την τρομοκρατία). Επίσης, όπως φάνηκε τη διετία 2020-2021, ο τουρισμός είναι ευάλωτος στις πανδημίες. Τέλος, ειδικά στη χώρα μας –όπως και στις άλλες μεσογειακές χώρες– ο τουρισμός απειλείται από την άνοδο της θερμοκρασίας και τα ακραία καιρικά φαινόμενα που οφείλονται στην κλιματική αλλαγή. Για όλους αυτούς τους λόγους, η υπερβολική εξάρτηση από τον τουρισμό αφήνει την ελληνική οικονομία έκθετη σε αιφνίδιες εξωτερικές διαταραχές, οδηγώντας τη σε βαθύτερη ύφεση από ό,τι εάν η εξάρτηση αυτή ήταν μικρότερη.

Συνοψίζοντας, τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας παρουσιάζουν παρόμοιες αδυναμίες όπως και πριν από την κρίση: υπερεξάρτηση από την κατανάλωση, υπερεξάρτηση από τον τουρισμό, χαμηλή τεχνολογική σύνθεση των εξαγωγών, μεγάλο εμπορικό έλλειμμα. Η ανακατανομή πόρων και δραστηριοτήτων από τομείς χαμηλής προστιθέμενης αξίας σε τομείς υψηλής προστιθέμενης αξίας δεν έχει προχωρήσει, παρά την παρατεταμένη ύφεση της προηγούμενης δεκαετίας.

Οι επίμονες στρεβλώσεις της παραγωγικής βάσης αντανακλώνται στην απασχόληση, η οποία όχι μόνο παραμένει σε χαμηλά επίπεδα αλλά, επίσης, συγκεντρώνεται σε τομείς χαμηλής προστιθέμενης αξίας, με την παραγωγικότητα και τους μισθούς να παραμένουν καθηλωμένοι.

Στο κεφάλαιο αυτό δείξαμε ότι η αιτία των χαμηλών επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας είναι η συνεχιζόμενη προσκόλλησή της στο μοντέλο της «φθηνής ανάπτυξης». Αυτό μας οδηγεί στο θέμα του επόμενου κεφαλαίου: τα παραγωγικά μοντέλα διεθνώς.

02

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Παραγωγικά μοντέλα

Ένα θεμελιώδες ερώτημα για όσους ασχολούνται με τον σχεδιασμό και την ανάλυση πολιτικής είναι το γιατί η οικονομική απόδοση των χωρών διαφέρει. Είναι σύνηθες οι χώρες μεταξύ τους, ακόμα και αν ανήκουν στην ίδια ομάδα (π.χ. ανεπτυγμένες οικονομίες ή κράτη-μέλη της ΕΕ), να διαφέρουν ως προς τις μακροοικονομικές τους επιδόσεις: ρυθμό ανάπτυξης, κατά κεφαλή ΑΕΠ, επίπεδα ανεργίας-απασχόλησης, πληθωρισμό κτλ. Οι χώρες, ακόμα και αν πρόκειται για ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη, διαφέρουν ως προς το σύστημα παραγωγής τους. Σε μια προσπάθεια να ερμηνεύσουν αυτές τις διαφοροποιήσεις των δυτικών καπιταλιστικών οικονομιών, οι Hall and Soskice (2001) ανέπτυξαν τη θεωρία των μοντέλων καπιταλισμού (Varieties of Capitalism).

2.1 Μοντέλα καπιταλισμού

Οι Hall and Soskice (2001) ακολουθούν μια νεοθεσμική ανάλυση, αναδεικνύοντας τον ρόλο των θεσμών για τη λειτουργία της εθνικής οικονομίας. Εν ολίγοις, καταλήγουν στο συμπέρασμα πως το κάθε κράτος αναπτύσσει το δικό του θεσμικό πλαίσιο βάσει του οποίου λειτουργεί το σύστημα παραγωγής, διαμορφώνοντας ένα παραγωγικό μοντέλο. Το θεσμικό πλαίσιο της κάθε χώρας –ή έστω κάποιων ομάδων χωρών– διαφέρει, διαφοροποιώντας αντιστοίχως και το σύστημα παραγωγής, όπως και καταλήγοντας και στις παρατηρούμενες αποκλίσεις στις οικονομικές επιδόσεις. Οι θεσμοί ορίζουν ένα σύστημα κανόνων (τυπικών και άτυπων) τους οποίους οι φορείς (οικονομικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί) γενικά ακολουθούν για λόγους είτε κανονιστικούς, γνωστικούς είτε πρακτικούς (Hall and Soskice, 2001).

Σύμφωνα με τη θεωρία των μοντέλων καπιταλισμού, δεν υπάρχουν βέλτιστες πρακτικές – παρόλες τις αποκλίσεις σε μακροοικονομικό επίπεδο. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως ένας θεσμός δεν θα λειτουργήσει το ίδιο καλά αν υιοθετηθεί από μια άλλη χώρα, καθώς οι θεσμοί αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους. Μάλιστα, ακριβώς αυτές τις θεσμικές συμπληρωματικότητες αναδεικνύει η συγκεκριμένη θεωρία, επιχειρώντας μια πολυδιάστατη ανάλυση των μοντέλων καπιταλισμού και όχι μια απλή περιγραφή των θεσμών που υπάρχουν σε κάθε χώρα, προβάλλοντας το πώς αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο μοντέλο παραγωγής. Η θεωρία εστιάζει στους σημαντικότερους –κατά τους ερευνητές– θεσμούς, οι οποίοι έχουν τον πιο καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του μοντέλου καπιταλισμού: στο πλαίσιο κανόνων της αγοράς εργασίας, στο σύστημα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και στη δομή της εταιρικής διακυβέρνησης των επιχειρήσεων (Hall and Soskice, 2001).

Η θεωρία των μοντέλων καπιταλισμού είναι εξαιρετικά χρήσιμη όταν κάποιος ερευνητής επιχειρεί να μελετήσει την παραγωγική βάση μιας οικονομίας, καθώς παρατηρούμε πως η βάση της ανάπτυξης ενός συγκεκριμένου μοντέλου καπιταλισμού είναι η ανάλυση των θεσμών, των αλληλοεπιδράσεων αυτών (είτε θετικών είτε αρνητικών) και των θεσμικών συμπληρωματικοτήτων που τυχόν αναπτύσσονται. Συγκεκριμένα, οι θεσμοί στην αγορά εργασίας (συμπεριλαμβανομένου και του κοινωνικού κράτους) και στην αγορά προϊόντων αλληλοεπιδρούν τόσο με το σύστημα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης όσο και με τη δομή της εταιρικής διακυβέρνησης των επιχειρήσεων, διαμορφώνοντας το παραγωγικό μοντέλο μιας οικονομίας.

Οι ερευνητές μέσα από την ανάλυση των επιμέρους θεσμών αναδεικνύουν δύο μοντέλα καπιταλισμού τα οποία παρουσιάζουν την καλύτερη οικονομική επίδοση – αν και βέβαια περισσότερο σε όρους ανάπτυξης, ανεργίας και λιγότερο σε όρους κοινωνικής ανισότητας–, παρά τη μεγάλη διαφοροποίηση του θεσμικού πλαισίου. Πρόκειται για τις οικονομίες που χαρακτηρίζονται ως «συντονισμένες οικονομίες της αγοράς» (Coordinated Market Economies) και ως «φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς» (Liberal Market Economies).

2.2 Συντονισμένες οικονομίες της αγοράς

Στην περίπτωση των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς, η συμπεριφορά των επιχειρήσεων είναι συνήθως αποτέλεσμα της στρατηγικής τους αλληλοεπίδρασης με άλλους παράγοντες και επιχειρήσεις, και όχι κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα των δυνά-

μεων της αγοράς (προσφορά και ζήτηση). Ως εκ τούτου, οι επιχειρήσεις εστιάζουν κυρίως στη διαφοροποίηση των προϊόντων τους και στην παραγωγή εξειδικευμένων (niche) προϊόντων ή εν γένει προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας, και όχι στον καθαρό ανταγωνισμό βάσει της τιμής, ο οποίος οδηγεί στην επιδίωξη της μείωσης του κόστους παραγωγής (και εργασίας).

Γεωγραφικά μπορούμε να εντοπίσουμε τις συντονισμένες οικονομίες της αγοράς στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης και στις σκανδιναβικές χώρες (Γερμανία, Αυστρία, Δανία, Σουηδία κ.ά.), ενώ, όσο εκτεινόμαστε προς τις μεσογειακές χώρες, τα χαρακτηριστικά του μοντέλου φθίνουν. Η πιο χαρακτηριστική χώρα που αναγνωρίζεται ως συντονισμένη οικονομία της αγοράς και βάσει της οποίας συχνά πραγματοποιείται η ανάλυση του συγκεκριμένου μοντέλου καπιταλισμού είναι η Γερμανία.

Θεσμικό πλαίσιο

Αναφορικά με το θεσμικό πλαίσιο των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς, αυτό περιλαμβάνει: ισχυρότατες εργοδοτικές οργανώσεις και ενώσεις εργαζομένων, ισχυρά συνδικάτα, ευρύ και διασταυρούμενο δίκτυο συμμετοχής, και νομικά και κανονιστικά συστήματα που επιτρέπουν την ανταλλαγή πληροφοριών και τη συνεργασία μεταξύ επιχειρήσεων και λοιπών παραγόντων.

Χρηματοδότηση

Οι συντονισμένες οικονομίες της αγοράς χαρακτηρίζονται από «υπομονετικά» κεφάλαια που δεν απαιτούν άμεση υψηλή απόδοση, αλλά είναι κεφάλαια επενδυτών με μακροπρόθεσμο ορίζοντα και περισσότερο σταθερή και σίγουρη απόδοση, αν και σχετικά χαμηλότερη. Οι επιχειρήσεις δεν κρατούν την πληροφόρηση για δική τους χρήση, αλλά μοιράζονται αξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με την πρόοδό τους, οι οποίες δεν αφορούν μόνο όσα αναφέρονται στους ισολογισμούς. Η καλή φήμη είναι σημαντική για τις επιχειρήσεις και για αυτό δεν ρισκάρουν να μοιραστούν ψευδείς ή παραπλανητικές πληροφορίες. Στο συγκεκριμένο μοντέλο καπιταλισμού, οι επιχειρήσεις δεν δρουν απομονωμένα, μα αναπτύσσουν στενές σχέσεις όχι μόνο με τους επενδυτές αλλά και με σημαντικούς προμηθευτές και πελάτες. Ως εκ τούτου, μπορούν να συντονίζονται και να διαμορφώνουν τη στρατηγική τους – κάτι το οποίο δεν θα μπορούσαν να κάνουν αν καθοδηγούνταν μόνο από τις αγορές.

Η χρηματοδότηση των μελλοντικών σχεδίων των επιχειρήσεων καλύπτεται και από τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Η χρηματοδότηση των μελλοντικών δράσεών τους από

τα κέρδη τους δημιουργεί σαφώς μικρότερη εξάρτηση από τον εξωτερικό δανεισμό, διασφαλίζοντας τη σταθερότητα του συστήματος παραγωγής από πιθανές διακυμάνσεις στον επιχειρηματικό κύκλο καθώς και την προσήλωσή τους σε επενδύσεις με πιο μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Αυτό όμως απαιτεί ένα κανονιστικό πλαίσιο που θα επιτρέπει ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση για τα επανεπενδυόμενα κέρδη, καθώς και μια σχετική προστασία ώστε να αποτρέπονται οι επιθετικές στρατηγικές για την εξαγορά και τη συγχώνευση των επιχειρήσεων.

Σύστημα διακυβέρνησης

Στην περίπτωση των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς, τα ανώτατα στελέχη των επιχειρήσεων σπανίως μπορούν να δράσουν μονομερώς. Αντιθέτως, πρέπει να λάβουν την έγκριση από εποπτικά συμβούλια, τα οποία δεν απαρτίζονται μόνο από τους κύριους μετόχους αλλά και από εκπροσώπους εργαζομένων και λοιπά στελέχη της επιχείρησης, καθώς και από σημαντικούς πελάτες και προμηθευτές. Παράλληλα, στην εταιρική διακυβέρνηση εκπροσωπούνται και άλλες εταιρείες που συνεργάζονται με την επιχείρηση σε διάφορα επίπεδα, ακόμα και για την ανάπτυξη κοινών ερευνών με σκοπό την παραγωγή νέων προϊόντων.

Η τάση που διαμορφώνεται από το θεσμικό πλαίσιο για ευρεία συμφωνία στη λήψη αποφάσεων της επιχείρησης ενθαρρύνει τη διάχυση αξιόπιστων πληροφοριών. Ο επιμερισμός της ευθύνης στα ανώτατα στελέχη των επιχειρήσεων για επίτευξη ευρείας συναίνεσης στα συμβούλια δημιουργεί την ανάγκη κάλυψης των ανώτατων θέσεων με στελέχη που έχουν ευρύτατες ικανότητες, γεγονός που συμβάλλει στη διατήρηση της αξιοπιστίας και της φήμης της επιχείρησης. Επομένως, αυτομάτως δημιουργείται η τάση ώστε τα ανώτατα στελέχη να μην εστιάζουν μόνο στην κερδοφορία των επιχειρήσεων.

Εργασιακές σχέσεις

Το καθεστώς των εργασιακών σχέσεων είναι κομβικής σημασίας για ένα μοντέλο καπιταλισμού. Οι επιχειρήσεις των χωρών που αναγνωρίζονται ως συντονισμένες οικονομίες της αγοράς χρειάζονται υψηλά καταρτισμένο εργατικό δυναμικό. Αυτό όμως συνεπάγεται εκτεταμένη ροή πληροφορίας και γνώσης σε σχέση με τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά της παραγωγής από την επιχείρηση προς τους εργαζομένους και αντιστρόφως. Επομένως, είναι πολύ σημαντικό να μην υπάρχει φυγή εργαζομένων από τις επιχειρήσεις. Ως αποτέλεσμα, το θεσμικό πλαίσιο που επιτρέπει τον καθορισμό

των μισθών σε κλαδικό επίπεδο διασφαλίζει την αποφυγή φαινομένων ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων με σκοπό την προσέλκυση των ίδιων εργαζομένων. Σε αυτό το επίπεδο διαπραγμάτευσης, τα ισχυρά σωματεία των εργαζομένων μπορούν και εξασφαλίζουν καλές συμφωνίες για τις μισθολογικές αποδοχές και τις παροχές των εργαζομένων τους. Αντίστοιχο κίνητρο υπάρχει και από την πλευρά των εργοδοτών, ώστε, αποδεχόμενοι τις καλές αμοιβές των εργαζομένων, να αποτρέπουν τη φυγή τους από την επιχείρηση.

Ο συντονισμός που επιτυγχάνεται στη διαπραγμάτευση των μισθών δεν δημιουργεί οφέλη μόνο για τον κλάδο. Μέσω της αποφυγής του ανταγωνισμού για τις μισθολογικές παροχές διασφαλίζεται και ο περιορισμός των πληθωριστικών πιέσεων που ασκούνται στην οικονομία, αφού, μέσα από τον συντονισμό και την απουσία φαινομένων ανταγωνισμού μεταξύ των συνδικάτων, οι μισθοί που προσφέρονται ανταποκρίνονται στην παραγωγικότητα των εργαζομένων.

Αγορά εργασίας και σύστημα εκπαίδευσης

Εφόσον το υψηλά καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό είναι κρίσιμο για τις επιχειρήσεις των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς, είναι προφανές πως οι επιχειρήσεις βασίζονται στο σύστημα εκπαίδευσης και κατάρτισης. Το πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει το θεσμικό πλαίσιο έγκειται στο εξής: οι εργαζόμενοι θέλουν να είναι εξασφαλισμένοι ότι η επιμόρφωσή τους θα συνεπάγεται πιο επικερδή απασχόληση στη συνέχεια, ενώ και οι επιχειρήσεις που επενδύουν στην επιμόρφωση θέλουν να είναι εξασφαλισμένες πως οι εργαζόμενοι μετά την επιμόρφωσή τους δεν θα «κλαπούν» από άλλη επιχείρηση του κλάδου (που δεν θα έχει επενδύσει αναλόγως στην επιμόρφωση).

Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται μέσω των συνδικάτων και των ενώσεων εργοδοτών, που αναλαμβάνουν την επίβλεψη του κρατικά χρηματοδοτούμενου συστήματος επιμόρφωσης. Ασκείται πίεση, συνεπώς, στις μεγάλες επιχειρήσεις του κάθε κλάδου να συμμετέχουν στο σύστημα πρακτικής επιμόρφωσης, ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα τύπου free-riding. Παράλληλα, μέσα από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις σε κλαδικό επίπεδο, διασφαλίζεται ότι η επιμόρφωση ταιριάζει στις ανάγκες των επιχειρήσεων καθώς και ότι, μετά το πέρας της πρακτικής επιμόρφωσης, οι επιμορφούμενοι θα απασχοληθούν σε επιχειρήσεις του κλάδου. Επομένως, η επιμόρφωση είναι ένα παίγνιο θετικού αθροίσματος για όλες τις πλευρές, αφού και οι επιχειρήσεις εκπαιδεύουν το προσωπικό που χρειάζονται, αποφεύγοντας τον ανταγωνισμό άλλων επιχειρήσεων με σκοπό την προσέλκυση εργαζομένων, και οι εκπαιδευόμενοι εξασφαλίζονται εργασιακά.

Παράλληλα, οι μακροπρόθεσμες συμβάσεις εργασίας που συνάπτουν οι επιχειρήσεις με τους εργαζομένους, για να κρατήσουν το υψηλά καταρτισμένο εργατικό δυναμικό τους, περιορίζουν τη μεταφορά και τη διάχυση νέας τεχνολογίας στις επιχειρήσεις. Γι' αυτό τον λόγο, υπάρχει η ανάγκη για ενεργό κρατική παρέμβαση, ώστε σε συνεργασία με τις εργοδοτικές οργανώσεις να διαμορφώνονται επιδοτούμενα ερευνητικά προγράμματα. Οι εργοδοτικές οργανώσεις κατέχουν την απαραίτητη πληροφορία και είναι σε θέση να γνωρίζουν τις ανάγκες των επιχειρήσεων του κλάδου, ώστε να διαμορφωθούν σε συνεργασία με το κράτος προγράμματα βασισμένα στις ανάγκες τους. Ταυτόχρονα, είναι σύνηθες σε χώρες με συντονισμένες οικονομίες της αγοράς η έρευνα να γίνεται σε συνεργασία με άλλες εταιρείες και ημικρατικά ερευνητικά ιδρύματα. Αυτό, φυσικά, απαιτεί και ένα αποτελεσματικό κανονιστικό πλαίσιο που θα ρυθμίζει τυχόν ζητήματα σύγκρουσης μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, επιτρέποντας την καλή συνεργασία και την τεχνολογική εξέλιξη με σκοπό τη διαφοροποίηση των προϊόντων.

Στην περίπτωση των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς, παρατηρούμε, λοιπόν, τις συμπληρωματικότητες που αναπτύσσονται σε αυτό το μοντέλο καπιταλισμού. Οι επιχειρήσεις ακολουθούν στρατηγικές παραγωγής που βασίζονται στην ύπαρξη ανθρωπίνου δυναμικού με υψηλά προσόντα αλλά και σημαντικό βαθμό δέσμευσης στην επιχείρηση – κάτι το οποίο επιτυγχάνεται με συμβόλαια μακροπρόθεσμης διάρκειας, κλαδικές συμβάσεις εργασίας, προστατευτικό θεσμικό πλαίσιο για τους εργαζόμενους και εργασιακές ενώσεις που διασφαλίζουν τις θέσεις τους. Αυτό, βέβαια, είναι εφικτό επειδή και το σύστημα εταιρικής διακυβέρνησης επιτρέπει στην επιχείρηση να είναι σχετικά ανεξάρτητη από τυχόν μεταβολές στην κερδοφορία της. Παράλληλα, το αποτελεσματικό σύστημα επιμόρφωσης, που υποστηρίζεται επίσης από κλαδικό σύστημα, αποθαρρύνει τον ανταγωνισμό για την προσέλκυση εργαζομένων μεταξύ των επιχειρήσεων και παρέχει σημαντικές δεξιότητες στους εργαζομένους των επιχειρήσεων. Αυτό, με τη σειρά του, επιτρέπει τη συνεργασία μεταξύ των εταιρειών, του κράτους και των ερευνητικών ιδρυμάτων και κάνει εφικτή τη μεταφορά της τεχνολογίας.

2.3 Φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς

Στην περίπτωση των χωρών που χαρακτηρίζονται ως φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς, οι ανταγωνιστικές αγορές έχουν πιο ισχυρό ρόλο, ενώ εκλείπει ο συντονισμός και η συνεργασία τόσο εντός των επιχειρήσεων όσο και μεταξύ τους, καθώς απουσιάζει και η απαιτούμενη θεσμική υποστήριξη.

Ως κλασικά παραδείγματα χωρών με φιλελεύθερη οικονομία της αγοράς στην Ευρώπη θεωρούνται το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία, ενώ η πιο χαρακτηριστική μελέτη-περίπτωση για τις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς είναι οι ΗΠΑ.

Θεσμικό πλαίσιο

Το θεσμικό πλαίσιο των φιλελεύθερων οικονομιών της αγοράς δεν είναι τόσο συμπαγές. Αντιθέτως, οι οικονομίες αυτού του τύπου θεωρούνται σχετικά απορρυθμισμένες, με τις αγορές να είναι αρκετά ανταγωνιστικές, χωρίς ιδιαίτερες στρεβλώσεις. Κατά το πλείστον, υπάρχει σημαντική απουσία οργάνωσης των εργαζομένων και των εργοδοτών και οι επιχειρήσεις δρουν αυτόνομα.

Χρηματοδότηση και εταιρική διακυβέρνηση

Τα χαρακτηριστικά αυτού του μοντέλου καπιταλισμού ωθούν τις επιχειρήσεις να εστιάζουν στην κερδοφορία και στην τιμή των μετοχών στις αγορές κεφαλαίου. Το κανονιστικό καθεστώς, στο συγκεκριμένο μοντέλο, είναι πιο φιλικό στις εξαγορές και τις συγχωνεύσεις, ακόμα και στις περιπτώσεις των επιθετικών εξαγορών. Η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων εξαρτάται από την αξία τους στην αγορά, ενώ οι δυνητικοί επενδυτές έχουν πρόσβαση μόνο σε όσες πληροφορίες δημοσιεύονται για την επιχείρηση, κυρίως από τις χρηματοοικονομικές καταστάσεις. Παράλληλα, η ανώτατη διοίκηση έχει σημαντικά οικονομικά οφέλη από μια ενδεχόμενη αύξηση της κερδοφορίας, με αποτέλεσμα να προσανατολίζεται σε αυτό τον στόχο. Γενικά, οι στόχοι που θέτουν οι επιχειρήσεις έχουν πιο βραχυχρόνιο ορίζοντα, ενώ, ειδικά σε περιπτώσεις απόκλισης της απόδοσης από τους στόχους, η στρατηγική τους αναπροσαρμόζεται άμεσα.

Εργασιακές σχέσεις

Η οργάνωση των εργασιακών σχέσεων στις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς, κατά κανόνα, στηρίζεται στη σχέση μεταξύ του εργαζομένου (ατομικά) και του εργοδότη. Η διαπραγμάτευση των μισθών γίνεται συνήθως σε επιχειρησιακό επίπεδο και όχι σε κλαδικό. Η ανώτατη διοίκηση, στις περισσότερες περιπτώσεις, μπορεί να δράσει μονομερώς, ακόμα και σε ό,τι αφορά τις προσλήψεις και τις απολύσεις. Παράλληλα, οι επιχειρήσεις δεν υποχρεούνται από κάποιο νομικό πλαίσιο να συγκροτούν όργανα που θα εκπροσωπούν τους εργαζομένους, για παράδειγμα, συμβούλια εργαζομένων, ενώ και τα συνδικάτα δεν διαθέτουν ιδιαίτερη ισχύ (με εξαίρεση ορισμένους κλάδους).

Αγορά εργασίας και σύστημα εκπαίδευσης

Το σύστημα εκπαίδευσης και κατάρτισης στις χώρες που χαρακτηρίζονται ως φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς ταιριάζει στο «χαλαρό» θεσμικό πλαίσιο που διέπει την αγορά εργασίας που περιγράφηκε ήδη. Το σύστημα εκπαίδευσης είναι προσανατολισμένο στο να αναπτύσσει γενικές δεξιότητες, οι οποίες πραγματώνονται σε μια πληθώρα επιχειρήσεων. Η κατάρτιση προσφέρεται κυρίως από τα επίσημα εκπαιδευτικά ιδρύματα και όχι από τις επιχειρήσεις, καθώς δεν υπάρχει ένα θεσμικό πλαίσιο ικανό να δημιουργεί τις απαραίτητες εγγυήσεις πως η μια επιχείρηση δεν θα «κλέψει» τους εργαζόμενους που έχουν εκπαιδευτεί σε μια άλλη επιχείρηση. Το υψηλό επίπεδο της γενικής εκπαίδευσης, παρ' όλα αυτά, περιορίζει το κόστος που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις για πρόσθετη επιμόρφωση. Ως εκ τούτου, πολλές επιχειρήσεις σε αυτό το μοντέλο καπιταλισμού επιμορφώνουν τους εργαζόμενους εντός της επιχείρησης. Σε κάθε περίπτωση, στις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς η κατάρτιση δεν λαμβάνει εντατική μορφή, όπως στις συντονισμένες οικονομίες της αγοράς. Αντιθέτως, αφορά κυρίως ευρύτερες δεξιότητες, χρήσιμες και σε άλλες επιχειρήσεις, ώστε να αποτελεί κίνητρο και για τους εργαζόμενους να δεχθούν την επιμόρφωση. Από το σύστημα που έχει διαμορφωθεί, αναπτύσσεται ένα ανθρώπινο δυναμικό εφοδιασμένο με γενικές δεξιότητες το οποίο ταιριάζει περισσότερο σε οικονομίες που ασχολούνται με τον κλάδο των υπηρεσιών.

Η «ελαφριά» ρύθμιση της αγοράς εργασίας επιτρέπει στις επιχειρήσεις να προσαρμόζουν εύκολα το κόστος τους στις καθοδικές φάσεις του οικονομικού κύκλου, και έτσι να αντλούν κεφάλαια από τις χρηματαγορές ευκολότερα. Ταυτόχρονα, το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί συμπληρωματικά: παρέχει γενικές δεξιότητες, γεγονός που με τη σειρά του επιτρέπει την κινητικότητα των εργαζομένων και εξασφαλίζει τη μεταφορά τεχνογνωσίας.

Σχέσεις μεταξύ επιχειρήσεων

Στις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς δεν υπάρχει κουλτούρα συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων. Οι σχέσεις τους ρυθμίζονται μέσω των τυπικών σχέσεων που αναπτύσσονται σε επίπεδο αγοράς, μέσω επίσημων συμβολαίων. Το κανονιστικό πλαίσιο που ρυθμίζει τις συνθήκες στην αγορά επικεντρώνεται στους νόμους που αφορούν την αποφυγή μονοπωλιακών συνθηκών και της δημιουργίας καρτέλ. Παράλληλα, οι συνεργασίες μεταξύ των επιχειρήσεων, ακόμα και σε επίπεδο αγοράς (π.χ. για εξυπηρέτηση μετά την πώληση), διέπονται μόνο από επίσημα συμβόλαια που δεν έχουν μακροπρόθεσμη διάρκεια, επιτρέποντάς τους να επικεντρώνονται

στην κερδοφορία τους και όχι στην οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης. Ταυτόχρονα, η μεταφορά τεχνολογίας γίνεται κυρίως μέσω της έντονης κινητικότητας των εργαζομένων, οι οποίοι μπορούν να μεταπηδούν από τη μία επιχείρηση στην άλλη εύκολα, φέροντας μαζί τους και τις τεχνικές τους γνώσεις.

Από την περιγραφή του μοντέλου των φιλελεύθερων οικονομιών της αγοράς είναι φανερό πως και εδώ οι θεσμικές συμπληρωματικότητες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, παρόλο που το θεσμικό πλαίσιο είναι σχετικά πιο χαλαρό, με λιγότερες ρυθμίσεις.

2.4 Μεικτές οικονομίες της αγοράς

Όπως είναι φανερό από το όνομά τους, οι μεικτές οικονομίες της αγοράς (Mixed Market Economies) συνδυάζουν χαρακτηριστικά των δύο τύπων οικονομιών της αγοράς που αναλύσαμε ήδη, των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς και των φιλελεύθερων οικονομιών της αγοράς. Στα γενικά τους χαρακτηριστικά περιλαμβάνεται η αδυναμία τους να αναπτύξουν μορφές συντονισμού αλλά και η απουσία ενός «χαλαρού» πλαισίου που θα επέτρεπε να κυριαρχήσουν οι δυνάμεις της αγοράς. Οι μορφές οργάνωσης της εργασίας, όπως τα συνδικάτα, είναι πιο κατακερματισμένες αλλά συχνά με μεγαλύτερη δύναμη, ενώ το παραγωγικό μοντέλο χαρακτηρίζεται από χαμηλής εξειδίκευσης ανθρώπινο δυναμικό και χαμηλής προστιθέμενης αξίας προϊόντα.

Γεωγραφικά, το συγκεκριμένο μοντέλο παρατηρείται στις χώρες της ευρωπαϊκής περιφέρειας που εκτείνονται γύρω από τις συντονισμένες οικονομίες της αγοράς, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τη Γαλλία, την Ισπανία και την Ιταλία, ενώ σε αυτό το μοντέλο εντάσσεται και η περίπτωση της Ελλάδας.

Θεσμικά χαρακτηριστικά

Στο θεσμικό πλαίσιο των μεικτών οικονομιών της αγοράς ιδιαίτερη σημασία για τη μορφή του μοντέλου καπιταλισμού έχει η οργάνωση της εργασίας και ο ρόλος του κράτους.

Οργάνωση της αγοράς εργασίας

Όσον αφορά τα συνδικάτα, ενώ τείνουν να είναι πιο οργανωμένα και με μεγαλύτερη ισχύ από ό,τι στις φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς, είναι συνήθως πιο κατακερματισμένα από ό,τι στις συντονισμένες οικονομίες της αγοράς. Ως εκ τούτου,

προκύπτει η αδυναμία τους να δημιουργούν ισχυρές μορφές συντονισμού αλλά και η δύναμή τους να θέτουν βέτο και να ζητάνε «αποζημίωση» από το κράτος.

Ρόλος του κράτους

Το κράτος στις μεικτές οικονομίες της αγοράς έχει πιο ενεργό ρόλο από ό,τι στα άλλα μοντέλα καπιταλισμού. Η απευθείας παρέμβαση του κράτους, μέσω, για παράδειγμα, της ιδιοκτησίας της επιχείρησης, έχει μειωθεί τα τελευταία χρόνια, αν και αποτελούσε συχνό φαινόμενο τις προηγούμενες δεκαετίες. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει διστακτικότητα στον περιορισμό της προστασίας των εθνικών επιχειρήσεων. Ο ρόλος του κράτους ως «αποζημιωτή έκτακτης ανάγκης» είναι ακόμα ισχυρός και εξαρτάται κυρίως από την πρόσβαση που έχουν οι ομάδες συμφερόντων στην εξουσία.

Τα συστήματα κοινωνικής προστασίας στις χώρες με μεικτή οικονομία της αγοράς χαρακτηρίζονται από λιγότερη κοινωνική προστασία αλλά από μεγαλύτερη προστασία της εργασίας, συνήθως μέσω μιας αρκετά αυστηρής εργατικής νομοθεσίας. Τα χαμηλά επίπεδα κοινωνικής προστασίας εμποδίζουν την επένδυση σε συγκεκριμένες δεξιότητες, όπως συμβαίνει στις συντονισμένες οικονομίες της αγοράς, και αυτό με τη σειρά του αποτρέπει την απασχόληση σε δραστηριότητες υψηλής τεχνολογίας και άρα υψηλής προστιθέμενης αξίας.

Η αδύναμη οργάνωση των κοινωνικο-οικονομικών φορέων, που περιορίζει τις επενδύσεις σε υψηλής εξειδίκευσης προσωπικό, δημιουργεί σημαντικές αποτυχίες συντονισμού, όπως στη διαπραγμάτευση των μισθών και στο κανονιστικό πλαίσιο στην εργασία. Παράλληλα, εφόσον τα κίνητρα για επενδύσεις σε συγκεκριμένες δεξιότητες είναι περιορισμένα, υπάρχει κίνητρο για «επένδυση» σε κάτι πολύ συγκεκριμένο: την πολιτική δύναμη, δημιουργώντας πελατειακές σχέσεις ή έστω αμοιβαία επωφελείς σχέσεις μεταξύ των κομμάτων και των οργανώσεών τους, συμπεριλαμβανομένων των συνδικάτων.

Ο ενεργός ρόλος του κράτους, και ιδίως η παρέμβασή του για τη διόρθωση αποτυχιών συντονισμού στην οικονομία, ορισμένες φορές συνεπάγεται αποζημίωση των ομάδων συμφερόντων (π.χ. με επιδόματα), ικανοποιώντας τις απαιτήσεις τους ως αντάλλαγμα για τη συνεργασία τους.

Σύστημα παραγωγής και χρηματοδότηση

Αναφορικά με το καθεστώς παραγωγής, στις χώρες με μεικτή οικονομία της αγοράς παρατηρείται, πέρα από την αγορά εργασίας, ένα ισχυρό πλαίσιο προστασίας και στην

αγορά προϊόντος, που δεν ευνοεί την επικράτηση των ανταγωνιστικών πιέσεων, αντιθέτως τις περιορίζει σημαντικά, δημιουργώντας συχνά στρεβλώσεις στη λειτουργία τους. Αυτό το φαινόμενο, σε συνδυασμό με τον κρατικό παρεμβατισμό, συμβάλλει στη διατήρηση σταθερών σχέσεων μεταξύ των επιχειρήσεων και του τραπεζικού συστήματος, αποδυναμώνοντας την ανάπτυξη των χρηματαγορών. Ο συνδυασμός όλων αυτών των χαρακτηριστικών δημιουργεί ένα παραγωγικό μοντέλο βασισμένο στις μικρές επιχειρήσεις που ανταγωνίζονται με όρους τιμής, περιορίζοντας σημαντικά τη μετάβαση της οικονομίας σε ένα μοντέλο υψηλού καταρτισμένου δυναμικού και υψηλά αμειβόμενων εργαζομένων.

Η ανάλυση των μεικτών οικονομιών της αγοράς μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως τα κενά σε επίπεδο συντονισμού που παρουσιάζει το συγκεκριμένο μοντέλο συμπληρώνονται από τον έντονα παρεμβατικό ρόλο του κράτους. Βέβαια, ο τόσο ενεργός ρόλος του κράτους είναι που εμποδίζει την ισχυρότερη δράση των αγορών, μέσω του προστατευτισμού. Η θεσμική σταθερότητα που επιτυγχάνεται μέσω του κράτους δημιουργεί «μη συμπληρωματικότητες» ανάμεσα στο σύστημα παραγωγής και το σύστημα κοινωνικής προστασίας. Ο κρατικός προστατευτισμός δημιουργεί σημαντικές αναποτελεσματικότητες στην αγορά, ενώ η απουσία ενός ανεξάρτητου κράτους ευνοεί τη διαιώνιση των ομάδων συμφερόντων που ζητούν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Ως εκ τούτου, γίνεται ανέφικτη η επίτευξη των απαραίτητων θεσμικών συμπληρωματικοτήτων.

2.5 Μοντέλα καπιταλισμού και αγορά εργασίας

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάστηκαν και αναλύθηκαν ως προς τα χαρακτηριστικά τους τα 2+1 μοντέλα καπιταλισμού του δυτικού κόσμου, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο τη νεοθεσμική ανάλυση των Hall and Soskice (2001). Στόχος μας ήταν η ανάδειξη του θεσμικού πλαισίου, αναδεικνύοντας τον κομβικό ρόλο του πλαισίου της αγοράς εργασίας και τις αλληλεπιδράσεις της με τους λοιπούς θεσμούς της οικονομίας, διαμορφώνοντας αυτό που ονομάζουμε «θεσμικές συμπληρωματικότητες».

Στην περίπτωση των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς έχουμε μια αγορά εργασίας που χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό οργάνωσης, συντονισμό και συνεργασία μεταξύ των οργανώσεων, καθώς και από υψηλή κοινωνική προστασία. Αλληλοεπιδρώντας με τους υπόλοιπους θεσμούς (σύστημα εκπαίδευσης, σύστημα εταιρικής διακυβέρνησης, σύστημα χρηματοδότησης) προκύπτει ένα σύστημα παραγωγής υψη-

λής εξειδίκευσης και με υψηλά καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό, το οποίο έχει μακροπρόθεσμο ορίζοντα και δεν ανταγωνίζεται με όρους κόστους και τιμής. Στον αντίποδα βρίσκονται οι φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς, όπου το πλαίσιο της αγοράς εργασίας είναι «χαλαρό», χωρίς ισχυρή προστασία, ενώ απουσιάζει η οργάνωση, με αποτέλεσμα η επιχείρηση να είναι ο πρωταγωνιστής, ενώ οι δυνάμεις της αγοράς επικρατούν. Η μείξη των χαρακτηριστικών των δύο αυτών μοντέλων περιγράφεται ως μεικτές οικονομίες της αγοράς. Η ρύθμιση της αγοράς εργασίας είναι αυστηρότερη, αλλά χωρίς επαρκή συντονισμό, ενώ το θεσμικό πλαίσιο επικεντρώνεται κυρίως στην προστασία της εργασίας, με το σύστημα παραγωγής να χαρακτηρίζεται επίσης από προστατευτισμό. Ο ρόλος του κράτους είναι αρκετά παρεμβατικός, με τα συμφέροντα

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1

Χαρακτηριστικά μοντέλων καπιταλισμού

	Συντονισμένες οικονομίες της αγοράς	Φιλελεύθερες οικονομίες της αγοράς	Μεικτές οικονομίες της αγοράς
Μορφή συντονισμού	Αυτόνομος συντονισμός (εκτός αγοράς)	Μέσω της αγοράς	Μεικτός συντονισμός: μέσω της αγοράς και της παρέμβασης του κράτους.
Πηγή θεσμικών συμπληρωματικοτήτων	Στη βάση	Αγορά	Κρατικές παρεμβάσεις
Χρονικός ορίζοντας	Μακροπρόθεσμος	Βραχυπρόθεσμος	Σχετικά βραχυπρόθεσμος, εξαρτάται από την παρέμβαση του κράτους.
Επενδύσεις σε συγκεκριμένες δεξιότητες	Υψηλές	Χαμηλές	Μέτριες-χαμηλές
Οργανωσιακά χαρακτηριστικά των ομάδων στην αγορά εργασίας	Εργοδότες: ισχυροί, καλά οργανωμένοι σε κλαδικό επίπεδο. Συνδικάτα: πολιτικά ισχυρά και καλά οργανωμένα.	Εργοδότες: διασπασμένοι. Συνδικάτα: ισχυρά σε επίπεδο επιχείρησης αλλά διασπασμένα σε κλαδικό επίπεδο και πολιτικά αδύναμα.	Εργοδότες: διασπασμένοι. Συνδικάτα: πολιτικά ισχυρά αλλά διασπασμένα και ασθενώς οργανωμένα.
Ρόλος του κράτους	Ενεργοποιητικός/ επιτελικός	Ελάχιστος δυνατός: εγγυάται την αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς.	Παρεμβατικό κράτος και ισχυρός προστατευτισμός.

Πηγή: Molina and Rhodes (2007)

συχνά να επικρατούν. Ως εκ τούτου, το σύστημα παραγωγής χαρακτηρίζεται από μικρές επιχειρήσεις που αδυνατούν να αναπτυχθούν, λόγω του προστατευτισμού και έτσι στρέφονται προς σχετικά χαμηλής εξειδίκευσης ανθρώπινο δυναμικό. Τα χαρακτηριστικά των διαφόρων μοντέλων καπιταλισμού συνοψίζονται στον Πίνακα 2.1.

2.6 Η συνεισφορά της μετακεϋνσιανής θεωρίας

Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις αναπτυξιακών μοντέλων, η θεωρία των μοντέλων καπιταλισμού εξαντλείται και αδυνατεί να εξηγήσει διαφοροποιήσεις μεταξύ συγκεκριμένων χωρών. Αυτό συμβαίνει διότι η θεωρία των μοντέλων καπιταλισμού εξετάζει τους τρόπους λειτουργίας των οικονομιών από την πλευρά της προσφοράς, αγνοώντας την πλευρά της ζήτησης. Σε αντιδιαστολή, η μετακεϋνσιανή θεωρία εξετάζει τα μοντέλα ανάπτυξης λαμβάνοντας υπόψη την πλευρά της ζήτησης, χωρίς ωστόσο να αγνοεί την πλευρά της προσφοράς. Στην ουσία υποστηρίζει πως η ζήτηση ορίζει τους ρυθμούς ανάπτυξης των οικονομιών, μέσω δύο συγκεκριμένων διαύλων: είτε της εξωτερικής ζήτησης, βασιζόμενης στην ισχυρή δυναμική των εξαγωγών, είτε στην εσωτερική ζήτηση, κυρίως μέσω της κατανάλωσης. Στην περίπτωση των εξαγωγικών παραγωγικών μοντέλων, όπου η ανάπτυξη οδηγείται κυρίως από την αύξηση των εξαγωγών, η εξωτερική ζήτηση για εγχωρίως παραγόμενα αγαθά λειτουργεί ως μοχλός ανάπτυξης, συμπιέζοντας την εσωτερική ζήτηση – και ιδίως την εσωτερική κατανάλωση (Blyth et al., 2022).

Παράλληλα, σύμφωνα με τη μετακεϋνσιανή θεωρία, τα μοντέλα ανάπτυξης που στηρίζονται στην εσωτερική ζήτηση χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη αφορά τα μοντέλα ανάπτυξης που βασίζονται στην κατανάλωση, η οποία όμως χρηματοδοτείται από δανεισμό. Η δεύτερη κατηγορία βασίζεται στην τόνωση της εσωτερικής ζήτησης μέσω της αύξησης των μισθών. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι μακροοικονομικές πολιτικές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην πορεία ανάπτυξης, καθώς δύναται να χρησιμοποιηθούν ως εργαλείο για την τόνωση της εσωτερικής ζήτησης, όπως ακριβώς συνέβη στις χώρες της περιφέρειας της Ευρωζώνης έως το 2009 μέσω της χαλαρότερης δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία οδήγησε και στη συσσώρευση ελλειμμάτων και στη διόγκωση του δημόσιου χρέους (Blyth et al, 2022).

Παρά το γεγονός ότι η θεωρία των μοντέλων καπιταλισμού αναγνωρίζει ως μοντέλα που εντάσσονται στην ίδια κατηγορία –αυτή των συντονισμένων οικονομιών

της αγοράς– τόσο το γερμανικό όσο και το σουηδικό, αξίζει να προβούμε σε μια περαιτέρω ανάλυση των διαφορών των δύο χαρακτηριστικών μοντέλων, καθώς και σε μια περιγραφή της εξέλιξής τους κατά την τελευταία εικοσαετία και της ικανότητας προσαρμογής τους, με βάση τις σύγχρονες οικονομικές προκλήσεις.

Ενώ το θεσμικό πλαίσιο και η οργάνωση της οικονομίας παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες, θέτοντας και τα δύο συγκεκριμένα μοντέλα ανάπτυξης κάτω από την ομπρέλα των συντονισμένων οικονομιών της αγοράς, διαπιστώνουμε ότι παρουσιάζουν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις ως προς κάποια στοιχεία που αφορούν τη σύνθεση της οικονομίας από την προσέγγιση της ζήτησης, καθώς και τη συμμετοχή των διαφόρων κλάδων στη δημιουργία πλούτου.

Τόσο το σουηδικό όσο και το γερμανικό μοντέλο χαρακτηρίζονται ως πρότυπα με σαφή εξαγωγικό χαρακτήρα, με βάση την υψηλή συμμετοχή των εξαγωγών στη σύνθεση του ΑΕΠ, τον εξαγωγικό χαρακτήρα της εγχώριας παραγωγικής βάσης, καθώς και την υψηλή προστιθέμενη αξία των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών τους. Ωστόσο, στην περίπτωση της Σουηδίας σημειώνεται διαφοροποίηση ως προς τη σύνθεση της παραγωγικής βάσης, με τον τομέα των υπηρεσιών (ιδίως τον τομέα των υπηρεσιών πληροφορικής) να διαδραματίζει κομβικό ρόλο, σε αντίθεση με τη Γερμανία η οποία στηρίζεται κυρίως στη βιομηχανία. Ταυτόχρονα, η Σουηδία χαρακτηρίζεται από ένα σημαντικό κοινωνικό κράτος, που προσφέρει ευρύτητα υπηρεσιών στους πολίτες και στο οποίο απασχολούνται εργαζόμενοι μεσαίων και χαμηλών δεξιοτήτων. Η πολιτική αυτή επιλογή έχει οδηγήσει τη Σουηδία να αναπτύξει έναν αποτελεσματικό δημόσιο τομέα παροχής υψηλής ποιότητας υπηρεσιών στους πολίτες, στηρίζοντας την εύρυθμη λειτουργία του ιδιωτικού τομέα, ενώ οι σχετικά καλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας των εργαζομένων χαμηλών και μεσαίων δεξιοτήτων υποστηρίζουν όχι μόνο την ποιότητα του βιοτικού επιπέδου των πολιτών αλλά δημιουργούν και μια σημαντική δεξαμενή εργαζομένων που έχουν εισόδημα προς κατανάλωση, ενισχύοντας το ΑΕΠ από την πλευρά της ζήτησης. Παράλληλα, η υψηλή ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους –και ιδίως του τομέα της εκπαίδευσης και της ανάπτυξης δεξιοτήτων– διασφαλίζει την επαρκή κατάρτιση των μελλοντικών εργαζομένων, η οποία μεταφράζεται σε αύξηση της παραγωγικότητας όταν εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Είναι σαφές πως η διατήρηση ενός τέτοιου κοινωνικού μοντέλου συνεπάγεται σημαντικό δημοσιονομικό κόστος. Στην περίπτωση, όμως, της Σουηδίας η ανάπτυξη των δυναμικών τομέων της οικονομίας που σχετίζονται με τον τομέα της πληροφορικής (είτε ως αγαθά είτε ως υπηρεσίες) αποφέρει οφέλη, σε όρους εισοδήματος, ικανά να αντισταθμίσουν το δημοσιονομικό κόστος (Wren, 2021).

Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την περαιτέρω ανάλυση του σουηδικού μοντέλου είναι πως μια διατηρήσιμη στρατηγική ανάπτυξης και στήριξης της απασχόλησης θα πρέπει να βασίζεται στην αύξηση του εθνικού προϊόντος που προέρχεται από τομείς υψηλής προστιθέμενης αξίας. Στην περίπτωση δε ενός κόσμου που βρίσκεται σε φάση αποβιομηχάνισης, αυτό συνεπάγεται πως θα πρέπει να βασίζεται στις καλές επιδόσεις κλάδων υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας. Σε αυτό το πλαίσιο, οι θεσμοί και οι πολιτικές που αφορούν την πλευρά της προσφοράς μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση των κλάδων υψηλής προστιθέμενης αξίας και να υποστηρίξουν ένα μοντέλο καπιταλισμού που θα βασίζεται τόσο στη ζήτηση των καταναλωτών όσο και στον εξαγωγικό προσανατολισμό της οικονομίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το σουηδικό μοντέλο, σύμφωνα με τους Blyth et al. (2022), μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα «ισορροπημένο» πρότυπο, όπου η ανάπτυξη υπαγορεύεται τόσο από την εξωτερική όσο και από την εσωτερική ζήτηση, με την πρώτη να έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς επιτρέπει στην οικονομία να συντηρεί τους μισθούς των απασχολούμενων χαμηλής εξειδίκευσης, καθώς και όσων εργάζονται στις κρατικές υπηρεσίες.

Η ανάλυση αυτή, όπου ακόμα και ένας μη δυναμικός τομέας, όπως το κοινωνικό κράτος, που διασφαλίζει όμως υψηλά εισοδήματα για τους εργαζομένους, οι οποίοι με τη σειρά τους συμμετέχουν στην οικονομία μέσω της τόνωσης της ζήτησης, εδράζεται στη μετακεϋνσιανή θεωρία, σύμφωνα με την οποία υπάρχει αλληλοτροφοδότηση ανάμεσα στην ενίσχυση των μισθών σε κλάδους που τονώνουν την εσωτερική ζήτηση και στις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας. Η ενίσχυση της ζήτησης –εφόσον δεν υπάρχουν στρεβλώσεις εξαιτίας αναποτελεσματικότητας στο θεσμικό πλαίσιο– δύναται να δημιουργήσει οικονομία κλίμακας και να ενισχύσει τις επενδύσεις. Μέσω των επενδύσεων (κυρίως σε μηχανολογικό εξοπλισμό και ανθρώπινο κεφάλαιο) ενσωματώνονται στην παραγωγική διαδικασία οι πιο προηγμένες τεχνολογικές εξελίξεις, αναβαθμίζοντας την παραγωγική βάση της οικονομίας. Παράλληλα, ένα αποτελεσματικό θεσμικό πλαίσιο στην αγορά εργασίας που θα προσφέρει εύλογα επίπεδα προστασίας στους εργαζομένους, χωρίς να δημιουργεί στρεβλώσεις, καθώς και λελογισμένες μισθολογικές αυξήσεις σχετίζονται θετικά με την παραγωγικότητα εργασίας, καθώς δημιουργούν στους εργαζομένους κλίμα εμπιστοσύνης και καλής συνεργασίας. Στην περίπτωση μιας συντονισμένης οικονομίας της αγοράς, όπου τα συνδικάτα δρουν συντονισμένα και όχι ανταγωνιστικά μεταξύ τους, όταν επιτυγχάνονται μισθολογικές αυξήσεις τότε αρχίζουν να λειτουργούν μηχανισμοί, μέσω της αύξησης των επενδύσεων και της ενίσχυσης της παραγωγικότητας, που μεγεθύνουν

το εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ), το οποίο με τη σειρά του, ως παρονομαστής, μειώνει το μερίδιο του μισθού ως προς το ΑΕΠ (Baccaro and Pontusson, 2021).

Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί και πάλι πως ακόμα και σε ένα μοντέλο όπου η ζήτηση δεν είναι επουσιώδους σημασίας (όπως στο γερμανικό), η αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων θα πρέπει να βασίζεται στην αύξηση της παραγωγικότητας σε τομείς με δυναμικό και εξαγωγικό χαρακτήρα.

2.7 Πέρα από τα μοντέλα καπιταλισμού

Προκειμένου να εστιάσουμε καλύτερα στις θεσμικές συμπληρωματικότητες των μοντέλων καπιταλισμού, αξίζει να εισάγουμε στην ανάλυσή μας και τη διάσταση του «μοντέλου ανάπτυξης».

Το μοντέλο ανάπτυξης, με τη διαστολική έννοια του όρου, στην ουσία περιγράφει τον τρόπο διακυβέρνησης της οικονομίας. Περιλαμβάνει τα θεσμικά, πολιτικά και οργανωτικά πλαίσια που διαμορφώνουν την εξειδίκευση των επιχειρήσεων, τις συνήθειες κατανάλωσης και αποταμίευσης του πληθυσμού, καθώς και τη χρήση της τεχνολογίας και την οργάνωση της εργασίας. Ένα μοντέλο ανάπτυξης ενδέχεται να βασίζεται σε έναν συγκεκριμένο τύπο καινοτομίας, στην εξέλιξη ενός συγκεκριμένου κλάδου υψηλής προστιθέμενης αξίας, στον τρόπο χρήσης της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής, καθώς και σε διάφορα μέσα πολιτικής που επηρεάζουν το επίπεδο απασχόλησης και το ανθρώπινο κεφάλαιο. Παράλληλα, και το κοινωνικό κράτος είναι μια σημαντική συνιστώσα των μοντέλων ανάπτυξης για την οικονομική διαχείριση (Hassel and Palier, 2021).

Τρεις διαστάσεις λαμβάνονται υπόψη για την ανάλυση ενός μοντέλου ανάπτυξης:

- Οι βασικοί κλάδοι: Η κινητήρια δύναμη του μοντέλου ανάπτυξης είναι στην ουσία οι τομείς που συμβάλλουν στη δημιουργία πλούτου, στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην αύξηση της παραγωγικότητας: γεωργία, μεταποίηση, υπηρεσίες (υπηρεσίες υψηλής/χαμηλής προστιθέμενης αξίας), τομέας κατοικιών, δραστηριότητες βασισμένες στη γνώση και στις ΤΠΕ.
- Οι θεσμοί που διέπουν τη λειτουργία της οικονομίας: Οι τρόποι χρηματοδότησης της οικονομίας και η εταιρική διακυβέρνηση. Ο βαθμός ρύθμισης της αγοράς προϊόντων. Οι εργασιακές σχέσεις, οι τρόποι και οι κανόνες καθορισμού των μισθών, οι κανόνες και εν γένει η οργάνωση της αγοράς εργασίας. Το σύστημα διαμόρφωσης δεξιοτήτων (εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτι-

ση). Οι κοινωνικές πολιτικές (κοινωνική ασφάλιση, κοινωνική επένδυση και κοινωνική πρόνοια).

- Οι συνιστώσες της ζήτησης: Η διάρθρωση των βασικών στοιχείων της ζήτησης (ιδιωτική και δημόσια κατανάλωση, ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις, δημόσιες δαπάνες, εξαγωγές και εισαγωγές) χαρακτηρίζει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται μια οικονομία.

Η παρούσα μελέτη, στην ουσία, στα κεφάλαια που ακολουθούν θα επιχειρήσει μια ανάλυση με βάση τις παραπάνω συνιστώσες, ώστε να επιτευχθεί τόσο η ανάλυση του υφιστάμενου παραγωγικού μοντέλου, αλλά και η σκιαγράφηση της διαδικασίας ανοικοδόμησης ενός νέου. Το πρώτο κεφάλαιο, ήδη, ανάδειξε τα βασικά στοιχεία της πλευράς της ζήτησης του αναπτυξιακού υποδείγματος της Ελλάδας τα τελευταία είκοσι χρόνια, χτίζοντας ένα αφήγημα σχετικά με τις διαχρονικές παθογένειες της εγχώριας οικονομίας. Στα επόμενα κεφάλαια, θα επιχειρηθεί μια νεοθεσμική ανάλυση του παραγωγικού μοντέλου της χώρας με βάση, κυρίως, του άλλους δύο άξονες.

03

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Προτάσεις αναβάθμισης του παραγωγικού μοντέλου της χώρας

Όπως εξηγήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η διεθνής εμπειρία για το πώς διάφορες χώρες συνδυάζουν (λιγότερο ή περισσότερο επιτυχώς) τους πόρους που διαθέτουν για να επιταχύνουν την οικονομική ανάπτυξη διδάσκει ότι το σημείο κλειδί είναι οι λεγόμενες «θεσμικές συμπληρωματικότητες». Με άλλα λόγια, η μετάβαση σε ένα άλλο παραγωγικό μοντέλο απαιτεί αλλαγές και μεταρρυθμίσεις σε ένα φάσμα πεδίων δημόσιας πολιτικής.

Στην περίπτωση της χώρας μας, φαίνεται να υπάρχει συναίνεση για την ανάγκη μετάβασης σε ένα βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης μέσω της αύξησης των εξαγωγών. Ένα τέτοιο μοντέλο θα πρέπει να ικανοποιεί όλες τις διαστάσεις της βιωσιμότητας: οικονομική (να μηδενίζει τα δίδυμα ελλείμματα), κοινωνική (να προσφέρει ευκαιρίες σε όλους), περιβαλλοντική (να προστατεύει τους φυσικούς πόρους) κ.ά.

Παρά τις διαφορές τους, σε ένα τέτοιο παραγωγικό μοντέλο στοχεύουν (τουλάχιστον στο επίπεδο των διακηρύξεων) η έκθεση του γραφείου της McKinsey στην Ελλάδα (2012), οι επεξεργασίες του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης της προηγούμενης κυβέρνησης (2017-2019) και η έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη που έχει υιοθετηθεί από τη σημερινή κυβέρνηση (2020).

Πώς εξελίσσεται η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας; Από τη μία πλευρά, αξίζει να αναφερθούν κάποιες θετικές ενδείξεις, όπως η σημαντική αύξηση του μεριδίου των εξαγωγών σε προϊόντα υψηλής και μέσης τεχνολογίας στο σύνολο των εξαγωγών σε προϊόντα, από 18% το 2014 σε 29% το 2021, σύμφωνα με τα στοιχεία του ευρωπαϊκού πίνακα αποτελεσμάτων για την καινοτομία. Είναι ενθαρρυντικό ότι η βελτίωση αυτή σημειώθηκε σε περίοδο αύξησης του πα-

ρονομαστή (της συνολικής αξίας των εξαγωγών). Οι θετικές αυτές ενδείξεις αποτυπώνονται στη βελτίωση της θέσης της Ελλάδας στη διεθνή κατάταξη, σύμφωνα με τα στοιχεία του Άτλαντα Οικονομικής Συνθετότητας του Πανεπιστημίου Harvard (από την 60ή θέση το 2014 στην 50ή το 2019, σε σύνολο 133 χωρών).

Από την άλλη πλευρά, ανάμεικτα είναι τα δεδομένα για τη μεταβολή της παραγωγής και της απασχόλησης στη βιομηχανία τη δεκαετία 2010-2020. Συγκεκριμένα, αυξήθηκε η απασχόληση στους κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (όπου η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία υποχώρησε), ενώ αντίθετα έμεινε σταθερή η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία στους κλάδους μέσης προς υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης (όπου η απασχόληση υποχώρησε).

Επιπλέον, ανησυχητικά είναι τα αντίστοιχα δεδομένα για τις υπηρεσίες, ιδίως για την περίοδο 2013-2020, όπου η μεταβολή τόσο της παραγωγής όσο και της απασχόλησης φαίνεται ότι είναι μεγαλύτερη στους κλάδους χαμηλής έντασης γνώσης παρά στους κλάδους υψηλής έντασης γνώσης.

Τέλος, αναφορικά με τη διάκριση ανάμεσα στο τμήμα της οικονομίας που απευθύνεται στη διεθνή αγορά και σε εκείνο που απευθύνεται στην εγχώρια αγορά, τα δεδομένα δείχνουν ότι τόσο η παραγωγή όσο και η απασχόληση συρρικνώθηκαν με παραπλήσιο ρυθμό τη δεκαετία 2010-2020.

Τα παραπάνω ευρήματα (Ευστράτογλου, 2022), εμπλουτισμένα με πλήθος άλλων (ΙΝΕ 2020, 2021), οδηγούν στη διαπίστωση ότι, στην πραγματικότητα, η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας δεν έχει ακόμη ξεκινήσει ή τουλάχιστον ασθμαίνει.

Τι εμποδίζει τη μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε ένα βιώσιμο παραγωγικό μοντέλο «ακριβής ανάπτυξης»; Η ανάλυση που υιοθετείται εδώ τονίζει τη σημασία των κοινωνικών προϋποθέσεων της αναβάθμισης του παραγωγικού μοντέλου. Οι προϋποθέσεις αυτές αναλύονται στα επόμενα κεφάλαια, αρχίζοντας από την αναβάθμιση δεξιοτήτων. Στο κεφάλαιο αυτό αναλύουμε κριτικά τα εθνικά στρατηγικά αναπτυξιακά σχέδια που έχουν κατατεθεί στον δημόσιο διάλογο.

3.1 Η μελέτη της McKinsey

Το γραφείο της εταιρείας συμβούλων McKinsey στην Ελλάδα εκπόνησε το 2010 μελέτη για λογαριασμό της ελληνικής κυβέρνησης με τίτλο «Greece 10 years ahead», στην οποία πρότεινε την αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας. Ως

προς τη διάγνωση των διαρθρωτικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας, η μελέτη κάλυπτε τις βασικές πτυχές, χωρίς διεξοδική ανάλυση και χωρίς αναφορές στην κοινωνική διάσταση του νέου παραγωγικού μοντέλου, του οποίου την υιοθέτηση πρότεινε. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο ως μια «τεχνική» ανάλυση των βασικών σημείων του οικονομικού υποδείγματος, όχι μια ολιστική στρατηγική.

Ως προς τη στοχοθεσία, ενώ η μελέτη περιέχει κάποιους ευρύτατα αποδεκτούς στόχους, όπως είναι η αύξηση των επενδύσεων και των εξαγωγών, δεν εξειδίκευε ποιες επενδύσεις και ποιες εξαγωγές πρέπει να αυξηθούν (ή ποιες εισαγωγές πρέπει να μειωθούν), αφήνοντας το πεδίο ανοιχτό στην αναπαραγωγή των υφιστάμενων αδυναμιών, όπως είναι η έμφαση σε χαμηλής παραγωγικότητας επενδύσεις (π.χ. σε κατοικίες) ή η προτεραιότητα στις εξαγωγές τουριστικών και άλλων υπηρεσιών σε βάρος των εξαγωγών βιομηχανικών και άλλων εμπορευμάτων. Ταυτόχρονα, η μελέτη επέλεγε να επικεντρωθεί σε συγκεκριμένους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, θέτοντας ποσοτικούς στόχους ως προς τη συνεισφορά τους τα επόμενα πέντε και δέκα χρόνια. Συγκεκριμένα, ενώ η μεταποίηση –και κυρίως η βιομηχανία τροφίμων– δεν απουσίαζε εντελώς από το παραγωγικό μοντέλο που πρότεινε η μελέτη, μεγαλύτερη έμφαση δινόταν στη συνεισφορά που θα μπορούσε να έχει ο τουρισμός στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας την επόμενη δεκαετία, παρά το γεγονός ότι η συνεισφορά του ήταν ήδη πολύ σημαντική στην αφετηρία.

Παράλληλα, η μελέτη της McKinsey ξεχώριζε άλλους «εναλλακτικούς» κλάδους που, επίσης, θα μπορούσαν να αναπτυχθούν (και συνεπώς θα έπρεπε να ενισχυθούν). Υπό την έννοια αυτή, η μελέτη αναπαρήγαγε την ιδιαίτερη προσέγγιση αναπτυξιακής πολιτικής που είναι γνωστή στα αγγλικά ως «industrial policy» («βιομηχανική πολιτική»), παρότι είναι ευρύτερη από τη βιομηχανία αυτή καθαυτή. Η παραδοσιακή εκδοχή της προσέγγισης αυτής είναι η επιλογή και προστασία ολόκληρων κλάδων ή ακόμη και επιχειρήσεων, που αναγορεύονται «εθνικοί πρωταθλητές». Η προσέγγιση αυτή σημείωσε μεγάλες επιτυχίες σε χώρες όπως η Ταϊβάν ή η Ιαπωνία (Chang, 2011· Andreoni and Chang, 2019), περιήλθε όμως σε ανυποληψία στην Ευρώπη μετά τις σοβαρές αποτυχίες της δεκαετίας του 1970 και του 1980. Στη νεότερη εκδοχή της συνιστά κριτική στην αντίθετη προσέγγιση του laissez faire που τη διαδέχθηκε, η οποία κατηγορείται ότι οδήγησε σε αποβιομηχανοποίηση της Ευρώπης (και της Βόρειας Αμερικής) και στην παράδοση στρατηγικών κλάδων στην Κίνα και σε άλλους «συστημικούς αντιπάλους» της Δύσης. Η νέα «βιομηχανική πολιτική» επιχειρεί να αποκαταστήσει την αναπτυξιακή αξία της ενίσχυσης στρατηγικής σημασίας κλάδων, αν και απορρίπτει την επιλογή συγκεκριμένων επιχειρήσεων

έναντι άλλων (Aghion et al., 2011· Mazzucato, 2013· Aiginger and Rodrik, 2020· Cerniglia and Saraceno, 2020).

Η μελέτη της McKinsey, με την έμφασή της στην επιλογή κλάδων, παραγνώριζε την αξία μιας ολιστικής στρατηγικής και μεταρρυθμιστικών δράσεων οι οποίες να αντιμετωπίζουν τις αγκυλώσεις του παρελθόντος, με διευκόλυνση της υγιούς επιχειρηματικότητας, υποστήριξη των παραγωγικών επενδύσεων και αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι η συγκεκριμένη μελέτη συνέβαλε στην ανάδειξη της σημασίας του αναπροσανατολισμού της οικονομικής πολιτικής προς ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης που να στηρίζεται στις εξαγωγές.

3.2 Εθνική Στρατηγική για τη Βιώσιμη και Δίκαιη Ανάπτυξη 2030

Τον Μάιο του 2019 δημοσιεύτηκε επισήμως η *Εθνική Στρατηγική για τη Βιώσιμη και Δίκαιη Ανάπτυξη 2030* από το Υπουργείο Οικονομίας και Ανάπτυξης. Το εγχείρημα αυτό αποτελεί την πρώτη προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης να χαράξει η ίδια μια στρατηγική για την ανάπτυξη της χώρας, αποτελώντας, ωστόσο, μνημονιακή υποχρέωση και όχι αποκλειστική πρωτοβουλία της. Παρά το γεγονός ότι στην ουσία η εκπόνηση της μελέτης επιβλήθηκε, αποτελεί θετικό στοιχείο το γεγονός ότι, για πρώτη φορά στην πρόσφατη ιστορία της χώρας, η κυβέρνηση επιχείρησε να χαράξει και να αποτυπώσει μια στρατηγική για τη μελλοντική ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας. Μέσα από την *Εθνική Στρατηγική για τη Βιώσιμη και Δίκαιη Ανάπτυξη 2030* η κυβέρνηση επιδιώκει να θέσει μακροπρόθεσμους στόχους, καθορίζοντας, παρά ταύτα, το 2030 ως χρονικό όριο.

Η συγκεκριμένη Εθνική Στρατηγική δεν εξαντλείται στο πεδίο της οικονομίας, αλλά ακολουθεί μια σχετικά ολιστική κατεύθυνση, επιχειρώντας να λάβει υπόψη και τον ρόλο της κοινωνίας στη χάραξη της αναπτυξιακής στρατηγικής για την επόμενη δεκαετία. Παρά το ότι πρόθεση της μελέτης είναι να λάβει υπόψη την κοινωνική διάσταση, ο ρόλος του κράτος ως προς την κοινωνία μοιάζει να εξαντλείται σε ένα σχετικά τετριμμένο επίπεδο για το έτος 2019. Πιο συγκεκριμένα, η στοχοθεσία της ενότητας που αφορά το κοινωνικό κράτος εξαντλείται στον επαναπροσανατολισμό των κοινωνικών πολιτικών (από παθητικές σε ενεργητικές, προκειμένου να συμβάλουν στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων, στην καλύτερη σύνδεση με την αγορά εργασίας και στη μείωση της ανεργίας), στην προσφορά ίσων ευκαιριών («δίκαιη» ανάπτυξη) και στη βελτίωση των παροχών, κυρίως στο υγειονομικό σκέλος. Ωστόσο, σημαντική παράλειψη παραμένει η αδυναμία

εμβάθυνσης σε κρίσιμα ζητήματα σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, όπως το δημογραφικό, καθώς και οι σχετικές πολιτικές που αφορούν την εναρμόνιση της εργασιακής ζωής με την οικογένεια και σχετίζονται με την ουσιαστική υποστήριξη της απασχόλησης.

Ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη Εθνική Στρατηγική, εν έτει 2019, δηλαδή μεσούσης της διαδικασίας ενεργειακής μετάβασης, με πολύ συγκεκριμένους στόχους να έχουν τεθεί σε επίπεδο ΕΕ, ιδίως για το 2030, δεν περιλαμβάνει σχεδόν καθόλου θέματα που άπτονται του τομέα της ενέργειας και της πράσινης μετάβασης. Συγκεκριμένα, απουσιάζει οποιαδήποτε ενότητα σχετικά με στόχους και πολιτικές για την πράσινη ανάπτυξη (ενεργειακή μετάβαση, στήριξη των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, ηλεκτροκίνηση, αναβάθμιση υποδομών κ.λπ.). Οι μόνες υποενότητες που προσεγγίζουν θέματα περιβάλλοντος είναι της κλιματικής αλλαγής, που αφορά κυρίως την πολιτική προστασία, και της κυκλικής οικονομίας, που αφορά θέματα κυρίως διαχείρισης απορριμμάτων και αξιοποίησης αποβλήτων, χωρίς όμως να δίδονται ιδιαίτερες λεπτομέρειες για τα δεδομένα και τις υποχρεώσεις –και κυρίως τις ελλείψεις– της χώρας στο ζήτημα της διαχείρισης των απορριμμάτων.

Παράλληλα, παρατηρείται απουσία συμπερίληψης του κομβικού τομέα της ελληνικής οικονομίας, αυτού της βιομηχανίας, ο οποίος αναφέρεται μόνο στο πλαίσιο της στρατηγικής για την Τέταρτη Βιομηχανική Επανάσταση και η συγκεκριμένη αναφορά καταλαμβάνει δύο μόλις σελίδες. Εν γένει, παρατηρείται έλλειμμα τόσο στη διεξοδική συμπερίληψη των βασικών κλάδων της ελληνικής οικονομίας όσο και στην ανάλυση των υπαρχόντων και, κατ' επέκταση, στη μεταξύ τους διασύνδεση, η οποία θα παρήγαγε πολλαπλασιαστικά οφέλη για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Όσον αφορά τις πηγές χρηματοδότησης, και εκεί ακολουθείται μια ελλειμματική προσέγγιση. Από τα περισσότερα χρηματοδοτικά εργαλεία εκλείπει μια συνεκτική καταγραφή των στόχων οι οποίοι καθορίζονται από τη χρήση κάθε χρηματοδοτικού εργαλείου. Ακόμη και στην περίπτωση του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ), δεν γίνεται διεξοδική ανάλυση της στοχοθεσίας, του σχεδιασμού, και του τρόπου χρήσης των πόρων. Ακόμη και στην περίπτωση της Αναπτυξιακής Τράπεζας, δεν γίνεται καμία αναφορά στα εργαλεία που θα προσφέρει, ενώ, παρά το γεγονός, ότι θα μπορούσε να αποτελεί ένα από τα βασικότερα εργαλεία μόχλευσης της χρηματοδότησης και διευκόλυνσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων (ΜμΕ), η ανάλυσή της εξαντλείται σε λιγότερο από μισή σελίδα.

Μια ευρύτερη παρατήρηση που αφορά τον τρόπο δόμησης της συγκεκριμένης Εθνικής Στρατηγικής είναι η απουσία εξειδίκευσης των πολιτικών που θα επιφέρουν την πραγμάτωση του στόχου. Στις περισσότερες ενότητες, η ανάλυση εξαντλείται σε

μια γενικόλογη περιγραφή του στόχου, σε συνδυασμό με την αποσπασματική αναφορά πολιτικών ανά περίπτωση, χωρίς να ακολουθείται ολιστική προσέγγιση του κάθε ζητήματος. Θέματα μείζονος σημασίας για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας, όπως η πράσινη μετάβαση και η ενσωμάτωση των τεχνολογικών εξελίξεων που βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, με σημαντικές κοινωνικές προεκτάσεις, είτε δεν περιλαμβάνονται καθόλου στο κείμενο είτε παρατίθενται εξαιρετικά περιληπτικά.

Εν γένει, το πρώτο εγχείρημα εκπόνησης μιας εθνικής στρατηγικής χαρακτηρίζεται από προβληματική δομή ως προς την ανάπτυξη του κειμένου, καθώς και ως προς τη συμπερίληψη κρίσιμων ζητημάτων για το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας, από ελλιπή ανάπτυξη σημαντικών θεμάτων, ενώ διέπεται από μια ευρύτερη γενικολογία. Ακόμη και στην υποενότητα των εμβληματικών μεταρρυθμίσεων, η καταγραφή τους παραμένει σε ένα ιδιαίτερα γενικό επίπεδο, ενώ οι περισσότερες μεταρρυθμίσεις αποτελούν μνημονιακές εκκρεμότητες ή/και μεταμνημονιακές υποχρεώσεις (χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν είναι κρίσιμο να εφαρμοστούν), με τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες να απουσιάζουν.

3.3 «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία» (Επιτροπή Πισσαρίδη)

Έναν χρόνο ύστερα από τη δημοσίευση του πρώτου εγχειρήματος εκπόνησης εθνικής στρατηγικής για τη χώρα ακολουθεί η εκπόνηση του *Σχεδίου Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία* (με πρόεδρο της Επιτροπής τον Χριστόφορο Πισσαρίδη, καθηγητή του London School of Economics και κάτοχο του Βραβείου Νόμπελ Οικονομίας του 2010). Το *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία* αποτελεί ουσιαστική συνεισφορά στη χάραξη και στην αποτύπωση μιας στρατηγικής για την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας.

Κατ' αρχάς, η εκπόνηση του *Σχεδίου Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία* διέφερε αρχικά από το προηγούμενο εγχείρημα, τόσο ως προσέγγιση όσο και ως δόμηση. Το *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία* δεν προέκυψε ως εσωτερικό πόνημα της κυβέρνησης, αλλά ανατέθηκε σε συγκεκριμένη επιτροπή που αποτελείται από έγκριτους ακαδημαϊκούς καθώς και από στελέχη του ιδιωτικού τομέα, ενώ συνέβαλαν με τις επισημάνσεις τους πολλοί πανεπιστημιακοί, ειδικοί σε θέματα οικονομικής πολιτικής και στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα. Παράλληλα, το

Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία ακολουθεί μια πιο δομημένη ανάλυση, καθώς κάθε ενότητα ξεκινά με την επισκόπηση της παρούσας κατάστασης, ακολουθεί η παράθεση και η ανάλυση των αγκυλώσεων, ενώ στο τέλος υπάρχουν οι προτάσεις πολιτικής. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό το στοιχείο αποτελεί ειδοποιό διαφορά σε σχέση με το προηγούμενο σχέδιο, το οποίο ακολουθεί μια πιο χαοτική –λιγότερο συγκροτημένη– προσέγγιση, τουλάχιστον από άποψη δομής.

Παρά τις καλύτερες συνθήκες εκκίνησης του νέου σχεδίου, όσον αφορά τη στοχοθεσία του, διαπιστώνεται πως υπάρχουν δύο βασικές ελλείψεις. Παρά το γεγονός ότι τίθεται ως στόχος η αύξηση του Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου (επενδύσεις) και δη των εταιρικών, δεν καθίσταται σαφές προς ποια κατεύθυνση πρέπει να κινηθεί η οικονομία με βάση και τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα. Συγκεκριμένα, με βάση την ανάλυσή μας ως προς τη σύνθεση του Ακαθάριστου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, προέκυψε πως το πρόβλημα δεν έγκειτο τόσο στο συνολικό ύψος των επενδύσεων όσο στο γεγονός πως η αύξησή του οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην άνοδο των κατασκευών και κυρίως των κατασκευών κατοικιών. Επομένως, στους στόχους του νέου σχεδίου θα έπρεπε να είναι σαφές πως στόχος δεν είναι μόνο η αύξηση των επενδύσεων αλλά και των παραγωγικών επενδύσεων, όπως εκείνες σε μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό, αλλιώς διαφορετικά υπονομεύεται η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα της ελληνικής οικονομίας.

Η δεύτερη σημαντική παράλειψη που διαπιστώνεται στους στόχους του *Σχεδίου Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία* σχετίζεται με τον στόχο περί αύξησης των εξαγωγών, και δη των εξαγωγών αγαθών. Είναι αδιαμφισβήτητο, όπως προέκυψε και από τη δική μας ανάλυση, πως είναι αναγκαίο να αυξηθούν οι εξαγωγές, και ειδικά οι εξαγωγές αγαθών. Ωστόσο, σύμφωνα με τα ευρήματά μας, η ελληνική οικονομία παρουσιάζει σημαντική εξάρτηση από τις εισαγωγές, και κυρίως από τις εισαγωγές αγαθών. Επομένως, ο στόχος αυτός θα έπρεπε να είναι διττός, καθώς ζητούμενο δεν είναι μόνο η αύξηση των εξαγωγών αλλά και η υποκατάσταση των εισαγόμενων αγαθών με εγχωρίως παραγόμενα. Τα ζητήματα αυτά είναι πρωτεύουσης σημασίας, αφού η ανασυγκρότηση της παραγωγικής βάσης θα πρέπει να γίνει σε στέρεα θεμέλια και κυρίως να μην υπάρχει περιθώριο επανάληψης των λαθών του παρελθόντος, γιατί τότε η οικονομία θα οδηγηθεί και πάλι στον ίδιο φαύλο κύκλο.

Σε επίπεδο θεματικών ενοτήτων, στο νέο σχέδιο, η κοινωνική πολιτική εξαντλείται σε μόλις δύο σελίδες (109-111) και επικεντρώνεται στην ανάγκη για ενοποίηση του συστήματος επιδομάτων, στο πώς τα επιδόματα δεν θα υποσκάπτουν τα κίνητρα για εργασία, καθώς και στην ένταξη των ΑΜΕΑ. Παράλληλα, στη θεματική ενότητα για την

εργασία γίνεται εξαντλητική αναφορά στην αναβάθμιση των δεξιοτήτων και στην κατάρτιση των φοιτητών, ανέργων και εργαζομένων, στην αναδιάρθρωση του ΟΑΕΔ, καθώς και σε κάποιες –αναγκαίες– προτάσεις πολιτικής, υποστηρικτικές ως προς τις οικογένειες και κυρίως τις εργαζόμενες μητέρες. Παρά το γεγονός ότι οι προτάσεις πολιτικής κινούνται, ως επί το πλείστον, προς τη σωστή κατεύθυνση, είναι χαρακτηριστικό της ευρύτερης αντίληψης που διαπνέει το νέο σχέδιο ο τρόπος με τον οποίο δομήθηκαν και αναπτύχθηκαν οι συγκεκριμένες δύο ενότητες. Το κοινωνικό κράτος δεν αποτελεί θεμελιώδες συστατικό του νέου παραγωγικού μοντέλου που επιχειρείται να οικοδομηθεί, αλλά συγκεκριμένες –μεμονωμένες– πτυχές του, όπως η κοινωνική μέριμνα και η εργασία, εξυπηρετούν σκοπούς, όπως είναι η αποτελεσματικότητα των δημοσίων υπηρεσιών, η στροφή στις ενεργητικές πολιτικές και η αύξηση της απασχόλησης.

Παρά το γεγονός ότι το νέο σχέδιο αποτελεί μια φιλόδοξη προσπάθεια, πιο λεπτομερής και πιο συγκροτημένη σε σχέση με το προηγούμενο εγχείρημα, αδυνατεί, επίσης, να θίξει (σκοπίμως ή ακουσίως) κρίσιμα ακανθώδη ζητήματα, τα οποία όμως είναι κομβικής σημασίας για την ανασυγκρότηση της παραγωγικής βάσης και την ορθή λειτουργία του παραγωγικού μοντέλου. Σταχυολογώντας μερικά από τα σημαντικότερα ζητήματα και με αφετηρία την κοινωνική πολιτική και την αγορά εργασίας, θα μπορούσε να συμπεριληφθεί το γεγονός ότι, ιδίως εν μέσω κρίσης, το δίχτυ ασφαλείας δεν λειτούργησε καθόλου αποτελεσματικά, ιδίως όταν η ανεργία εκτοξεύτηκε, με σχεδόν το 90% των ανέργων να μη λαμβάνει το τακτικό επίδομα ανεργίας. Παράλληλα, ενώ θίγεται το ζήτημα της απροθυμίας των επιχειρήσεων να καταρτίσουν το εργατικό τους δυναμικό, εξαντλείται στην οδηγία περί επιδότησης του εργοδότη ως μια παροχή κινήτρου. Ωστόσο, είναι σαφές πως ιδίως στην περίπτωση των επιχειρήσεων απαιτείται ένα πολύ πιο ολοκληρωμένο σχέδιο. Παράλληλα, ενώ οι παρεμβάσεις στην εκπαίδευση κινούνται, επίσης, προς τη σωστή κατεύθυνση, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως σχετικά ελλιπείς, στον βαθμό που δεν επισημαίνουν την ανάγκη για το αυτοδιοίκητο των πανεπιστημίων καθώς και στο πώς θα παταχθεί η ανομία – ζητήματα που, μεταξύ άλλων, αποτελούν διαχρονικά τη χαίνουσα πληγή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η ανοικοδόμηση ενός νέου παραγωγικού μοντέλου προϋποθέτει την επιτυχή ανακατανομή των πόρων από τους μη εμπορεύσιμους προς τους εμπορεύσιμους τομείς την οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικούς πόρους δεσμεύουν οι εταιρείες ζόμπι, που συνεχίζουν να επιβιώνουν, χωρίς όμως να μπορούν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους ως προς τους οφειλέτες τους. Η εξυγίανση των τραπεζών έχει συντελεστεί σε σημαντικό βαθμό, κυρίως όσον αφορά τα μη εξυπηρετούμενα στεγαστικά δάνεια. Όμως, οι θεσμοί που διέπουν τη ρύθμιση των μη εξυπηρετούμενων επιχειρηματικών

δανείων δεν έχουν λειτουργήσει τόσο αποτελεσματικά προκειμένου να επιταχύνουν τη ρύθμισή τους. Θεσμοί όπως ο εξωδικαστικός μηχανισμός ή το καθεστώς ειδικής διαχείρισης, όπου η διαχείριση της εταιρείας, ύστερα από αίτημα των πιστωτών, ανατίθεται σε μεταβατική διοίκηση, αποτελούν χρονοβόρες διαδικασίες, εξαιτίας των καθυστερήσεων στην απονομή της δικαιοσύνης. Ακόμη και η περίπτωση του εξωδικαστικού μηχανισμού απαιτεί, τελικά, τη δικαστική επικύρωση, επεκτείνοντας τον χρόνο ρύθμισης σε έναν ασαφή εντέλει χρονικό ορίζοντα. Το νέο σχέδιο, ενώ επισημαίνει πως το Πτωχευτικό Δίκαιο πρέπει να αναμορφωθεί προκείμενου να επιταχυνθούν οι διαδικασίες, απλώς αναλώνεται στο να χαιρετίζει το νέο πλαίσιο ως ένα βήμα εξέλιξης, το οποίο, βέβαια, απλώς απλοποιεί και επιταχύνει τη διαδικασία, εφόσον υπάρχει συμφωνία μεταξύ των μερών, για την υποβολή της αίτησης, ενώ δεν αναιρεί την ανάγκη δικαστικής επικύρωσης.

Όσον αφορά την εξαγωγική δραστηριότητα, το νέο σχέδιο αναγνωρίζει τα διοικητικά εμπόδια που υπάρχουν. Ωστόσο, αδυνατεί να αντιληφθεί πώς οι διοικητικές υπηρεσίες που σχετίζονται με την εξαγωγική διαδικασία θα μπορέσουν να συντονιστούν καλύτερα. Μέχρι το 2019, οι σχετικές αρμοδιότητες ήταν διαμοιρασμένες μεταξύ του Υπουργείου Ανάπτυξης και του Υπουργείου Εξωτερικών. Κατόπιν της μνημονιακής υποχρέωσης για ενοποίηση των αρμοδιοτήτων, η κυβέρνηση αποφάσισε να τις αναθέσει στο Υπουργείο Εξωτερικών, στις Διευθύνσεις που αφορούν την οικονομική διπλωματία. Ωστόσο, το πρόβλημα είναι ευρύτερο, καθώς παραμένει υπό αμφισβήτηση το κατά πόσον οι υπηρεσίες της οικονομικής διπλωματίας έχουν τις απαραίτητες ικανότητες να διαχειρίζονται ζητήματα σχετικά με την εξαγωγική δραστηριότητα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι διοικητικά ζητήματα που σχετίζονται με την εξαγωγική δραστηριότητα, όπως τα τελωνειακά ζητήματα και οι σχετικές αποζημιώσεις/πιστώσεις, παραμένουν ως αρμοδιότητα στο Υπουργείο Οικονομικών. Παράλληλα, κρίσιμες πτυχές της παραγωγικής διαδικασίας που δυνητικά θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην αναβάθμιση των εξαγωγών και στην ανάπτυξη της εξαγωγικής δραστηριότητας των επιχειρήσεων, όπως η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων μέσω συγχρηματοδοτούμενων (ή και εγγυοδοτικών) προγραμμάτων, παραμένουν ως αρμοδιότητες στο Υπουργείο Ανάπτυξης.

3.4 Η κριτική του ΙΝΕ ΓΣΕΕ στην Έκθεση Πισσαρίδη

Η έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ με τίτλο *Η μετάβαση της ελληνικής οικονομίας σε ένα νέο υπόδειγμα ανάπτυξης. Μια εναλλακτική πρόταση στην Έκθεση Πισσαρίδη* που δη-

μοσιεύτηκε τον Δεκέμβριο του 2020 αποτελεί πιο ολιστική προσέγγιση στο ζήτημα της εκπόνησης μιας στρατηγικής για το νέο παραγωγικό πρότυπο, υπό την έννοια ότι λαμβάνει υπόψη τόσο τα ευρύτερα διαρθρωτικά προβλήματα που αφορούν την παραγωγικότητα όσο και τον κρίσιμο ρόλο του κράτους, προτείνοντας ταυτόχρονα συγκεκριμένες πολιτικές ως προς την επίτευξη των στόχων που θέτει.

Ως προς τη στοχοθεσία, η έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ εστιάζει στα προβλήματα μετασχηματισμού, προσεγγίζοντας την ουσία των μακροοικονομικών ανισορροπιών, καθώς και στους στόχους που πρέπει να τεθούν προκειμένου να επιλυθούν (π.χ. εξάλειψη των δίδυμων ελλειμμάτων και μείωση της εξάρτησης από τις εισαγωγές, όχι μόνο αύξηση γενικώς της εξωστρέφειας). Επίσης, η περιγραφή της διαδικασίας του μετασχηματισμού του παραγωγικού μοντέλου της ελληνικής οικονομίας εδράζεται στη μεταφορά πόρων από τομείς χαμηλής παραγωγικότητας (εστίαση, τουρισμός) σε τομείς υψηλής παραγωγικότητας, με τη βιομηχανική πολιτική να αναδεικνύεται και να αναλύεται σε ειδική ενότητα. Προκύπτει, συνεπώς, ότι η έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ διαπνέεται από μια συλλογιστική μετασχηματισμού της ελληνικής παραγωγικής βάσης προς δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας.

Ωστόσο, παραμένει ως έναν βαθμό ασαφές το κατά πόσον η έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ υποστηρίζει την άποψη ότι η ενίσχυση των εισοδημάτων των εργαζομένων θα προκύψει ως απόρροια αυτής της μεταστροφής και της αύξησης της παραγωγικότητας ή, αντίθετα, την άποψη ότι η ενίσχυση των εισοδημάτων των εργαζομένων θα πρέπει να προηγηθεί. Από την άλλη πλευρά, η έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ στέκεται κριτικά απέναντι σε πολιτικές οι οποίες εφαρμόζονται σήμερα και υποστηρίζονται από την Επιτροπή Πισσαρίδη, όπως είναι η εν μέρει μετεξέλιξη του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης από διανεμητικό σε κεφαλαιοποιητικό (για το σκέλος της επικουρικής ασφάλισης), εμμένοντας στην άποψη ότι η αντιμετώπιση των προβλημάτων του ασφαλιστικού περνά μέσα από την αύξηση της απασχόλησης, των μισθών και των εισφορών.

Εν γένει, η έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ συνιστά συνηγορία ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου, στο πνεύμα της μεταπολεμικής «χρυσής τριακονταετίας» (από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τις πετρελαϊκές κρίσης της δεκαετίας του 1970), όταν οι επιχειρήσεις επανεπένδυαν τα κέρδη τους, η παραγωγικότητα αυξανόταν και το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων συνεχώς βελτιωνόταν, σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης (τουλάχιστον για τους άνδρες), αυξήσεων των μισθών και επέκτασης των κοινωνικών παροχών. Ένα τέτοιο κοινωνικό συμβόλαιο, προσαρμοσμένο στη σύγχρονη πραγματικότητα, είναι απαραίτητο για την επίτευξη της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας ενός νέου παραγωγικού προτύπου χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς.

3.5 Ανοιχτά ζητήματα

Κρίσιμα ζητήματα που ταλανίζουν και κατεξοχήν θα ταλανίζουν την ελληνική οικονομία την επόμενη δεκαετία –όπως η ενεργειακή μετάβαση, η πορεία της βιομηχανίας, το δημογραφικό– βρίσκονται εκτός της οπτικής και των τριών σχεδίων (McKinsey, κυβέρνησης 2019, Επιτροπής Πισσαρίδη) που παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Επιπλέον, τα τρία σχέδια δεν περιέχουν προτάσεις για την αντιμετώπιση προβλημάτων που εμφανίστηκαν μετά την εκπόνησή τους, όπως είναι η επανεμφάνιση του πληθωρισμού.

Εν τω μεταξύ, από το καλοκαίρι του 2021 οι διεργασίες για την αναζήτηση στρατηγικής προς την κατεύθυνση ενός νέου μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας συνυφαίνονται με την αξιοποίηση του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΤΑΑ). Το θέμα αυτό εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

04

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας[1]

Ανάμεσα στο 2007 (όταν ξέσπασε η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση) και το 2019 (τη χρονιά πριν ξεσπάσει η πανδημία) ο αριθμός των εργαζομένων συρρικνώθηκε κατά 15%, το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά 21% και οι συνολικές επενδύσεις κατά 70%.

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας η παγκόσμια οικονομία συρρικνώθηκε και μαζί της και η ελληνική (-9% το 2020). Η έκταση της ύφεσης οφείλεται στις διαχρονικές αδυναμίες της ελληνικής παραγωγικής βάσης, όπως η δυσανάλογη συνεισφορά του τομέα των υπηρεσιών σε σχέση με τους κλάδους παραγωγής αγαθών. Συγκεκριμένα, η εξάρτηση της χώρας από τις τουριστικές ροές και η δραματική μείωσή τους λόγω των περιορισμών στις μετακινήσεις που επέβαλε η αντιμετώπιση της πανδημίας συνέβαλαν στη βαθιά ύφεση το 2020. Αντιθέτως, χώρες περισσότερο προσανατολισμένες στον τομέα της βιομηχανίας βίωσαν ηπιότερη ύφεση. Η υπέρμετρη έκθεση στον τομέα των υπηρεσιών αποτυπώθηκε και στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, που παρουσίασε σημαντικό έλλειμμα ύψους 5,9% το 2021 και 6,6% του ΑΕΠ το 2020 από μόλις 1,5% το 2019.

Η πανδημία άσκησε ισχυρότατες πιέσεις, όπως ήταν αναμενόμενο, στην αγορά εργασίας. Οι αναστολές κυρίως σε κλάδους παροχής υπηρεσιών, όπως είναι το λιανεμπόριο, η εστίαση, ο τουρισμός και οι μεταφορές, έπληξαν κατά βάση τους εργαζόμενους χαμηλών δεξιοτήτων, συρρικνώνοντας το εισόδημά τους. Ταυτόχρονα,

1. Μια προηγούμενη εκτενέστερη εκδοχή του υλικού που παρουσιάζεται σε αυτό το κεφάλαιο περιέχεται σε κείμενο εργασίας που δημοσιεύθηκε πρόσφατα (Ματσαγγάνης και Μανάλης, 2022).

τόσο οι περιορισμοί που επέβαλε η αντιμετώπιση της πανδημίας όσο και η ευρύτερη αβεβαιότητα εμπόδισαν την ανακατανομή των εργαζομένων σε άλλους –ενδεχομένως παραγωγικότερους– κλάδους της ελληνικής οικονομίας.

Στη συνέχεια, η ελληνική οικονομία κάλυψε σε μεγάλο βαθμό το χαμένο έδαφος (+8,3% το 2021). Η σημαντική ανάπτυξη του 2021 δεν ήρθε χωρίς δημοσιονομικό κόστος: η κυβέρνηση προσέφερε στήριξη ύψους 16,9 δισ. ευρώ (τα μέτρα για τη διετία 2020-2021 αγγίζουν τα 40 δισ. ευρώ), με το δημοσιονομικό έλλειμμα να φτάνει το 10,1% του ΑΕΠ το 2020 και το 7,5% του ΑΕΠ το 2021 (σύμφωνα με το πρότυπο ESA 2010). Όσο για τον λόγο του χρέους προς το ΑΕΠ, ξεπέρασε για λίγο το 200%, προτού πέσει στο επίσης ιλιγγιώδες 193% κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2021, το υψηλότερο ποσοστό μεταξύ όλων των κρατών μελών της ΕΕ.

Σε αυτή τη συγκυρία, η λειτουργία του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας αποτελεί χρυσή ευκαιρία για όλα τα κράτη μέλη που επλήγησαν από την κρίση χρέους και από την πανδημία, και φυσικά για την Ελλάδα. Στο κεφάλαιο αυτό αναλύουμε κριτικά τις ευκαιρίες και τους κινδύνους που προκύπτουν από την υλοποίηση του Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

4.1 Το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και η Ελλάδα

Το επενδυτικό κενό είναι ίσως η πιο ζημιογόνα κληρονομιά της ελληνικής κρίσης. Το διάστημα 2007-2019, οι δημόσιες επενδύσεις μειώθηκαν κατά 62% σε πραγματικούς όρους. Οι επιχειρηματικές επενδύσεις μειώθηκαν, επίσης, κατά 44%, ενώ τα νοικοκυριά περιόρισαν τις επενδυτικές τους δαπάνες (κυρίως για στέγαση) κατά 89%. Το συνολικό κεφαλαιουχικό απόθεμα έχει μειωθεί, καθώς οι νέες επενδύσεις δεν επαρκούν για να αντισταθμίσουν τις αποσβέσεις. Το επενδυτικό κενό καθηλώνει την ανάπτυξη και υπονομεύει τις μελλοντικές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας. Εδώ έγκειται η ιδιαίτερη σημασία του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας για την Ελλάδα, μαζί με τα κονδύλια του νέου ΕΣΠΑ (Συμφωνία Συνεργασίας 2021-2027) και άλλων προγραμμάτων της ΕΕ.

Ο σχετικά συμμετρικός τρόπος με τον οποίο η πανδημία έπληξε τις οικονομίες των χωρών της Ευρωζώνης και τις οδήγησε σε ύφεση δημιούργησε τόσο τα κατάλληλα οικονομικά κίνητρα όσο και τη σύγκλιση των πολιτικών συμφερόντων, επιτρέποντας τη δημιουργία του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι

η σύσταση του ΤΑΑ συνιστά βήμα προόδου για την περαιτέρω ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, με τα κεφάλαια του συγκεκριμένου ταμείου να προέρχονται από δανεισμό της ΕΕ μέσω έκδοσης (ευρω)ομολόγου, ενώ η κατανομή των πόρων θα γίνει με βάση το Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα (Gross National Income – GNI) του κάθε κράτους μέλους, λειτουργώντας στην ουσία ως μέσο αναδιανομής προς τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

Το *Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0»* (εφεξής *Ελλάδα 2.0*) που υποβλήθηκε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Απρίλιο του 2021 βασίστηκε, κατά μεγάλο μέρος, στην έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη. Ύστερα από εκατό και πλέον συναντήσεις με κυβερνητικούς αξιωματούχους (Theodoropoulou, 2022), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποδέχθηκε επισήμως το ελληνικό σχέδιο τον Ιούνιο του 2021, χαιρετίζοντάς το ως «ολοκληρωμένη και ισορροπημένη απάντηση στην οικονομική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας» (SWD, 2021).

Μέσα από το ΤΑΑ, η Ελλάδα δικαιούται 17,4 δις. ευρώ επιχορηγήσεις και άλλα 12,7 δις. ευρώ δάνεια (που επιβαρύνουν, βέβαια, το δημόσιο χρέος, αλλά επιτρέπουν ιδιαίτερα ευνοϊκό επιτόκιο σε σχέση με τους όρους δανειοδότησής της τις αγορές), τα οποία προσδοκάται να κινητοποιήσουν εν συνόλω 1,2 δισ. ευρώ κεφαλαίων για ιδιωτικές επενδύσεις. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε πως το ΤΑΑ, ακόμα και το σκέλος των επιχορηγήσεων, δεν συνιστά δημοσιονομικό αλλά διαρθρωτικό εργαλείο, εφόσον ουσιαστικά αφορά τη διοχέτευση πόρων στην εγχώρια οικονομία με στόχο την αναδιάρθρωση της παραγωγικής βάσης, μέσα από την υλοποίηση επενδύσεων σε συγκεκριμένους τομείς, καθώς και μιας ευρείας κλίμακας μεταρρυθμίσεων με βάση ένα σφιχτό χρονοδιάγραμμα ενδιάμεσων στόχων.

4.2 Μακροοικονομικές επιπτώσεις του *Ελλάδα 2.0*

Πόσο πιθανό είναι να επιταχυνθεί η ανάπτυξη ως αποτέλεσμα της εφαρμογής του σχεδίου *Ελλάδα 2.0*; Τα επίσης στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος προβλέπουν «θετική συμβολή του σχεδίου στον ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ κατά περίπου 1,2 ποσοστιαίες μονάδες κατά μέσο όρο ετησίως κατά την περίοδο 2021-2026» (*Ελλάδα 2.0*, 2021: 727). Ειδικά για το 2023 και το 2024, το σχέδιο προβλέπει ότι το πραγματικό ΑΕΠ θα αυξηθεί «πάνω από 4%» (*Ελλάδα 2.0*, 2021: 723). Πόσο ρεαλιστική είναι αυτή η εκτίμηση; Οι οικονομικές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (άνοιξη 2022) είναι επιφυλακτικές (European Commission, 2022: 71), ενώ το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

(ΔΝΤ) είναι πιο απαισιόδοξο, εκτιμώντας ότι «μεσοπρόθεσμα, η ανάπτυξη αναμένεται να συγκλίνει στο 1,5%, υποστηριζόμενη από πόρους του ΤΑΑ» (IMF, 2022: 8).

Αναφορικά με τις επιπτώσεις του σχεδίου στην απασχόληση, οι επίσημες εκτιμήσεις προβλέπουν ότι από την εφαρμογή του *Ελλάδα 2.0* θα δημιουργηθούν από 180.000 έως 200.000 νέες θέσεις εργασίας (*Ελλάδα 2.0*, 2021: 19), το οποίο αντιστοιχεί σε αύξηση του ποσοστού απασχόλησης στην ηλικιακή ομάδα 20-64 ετών κατά περίπου τρεις ποσοστιαίες μονάδες (σε 66%). Η προβλεπόμενη μείωση του ποσοστού ανεργίας φαίνεται μάλλον αισιόδοξη αν συγκριθεί με την πρόβλεψη του ΔΝΤ (IMF, 2022: 33) και την εκτίμηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, 2022: 71). Οι σχετικές εκτιμήσεις παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1

Εκτιμήσεις επιπτώσεων στην ανάπτυξη και στην απασχόληση

	Αύξηση ΑΕΠ		Ποσοστό ανεργίας	
	2023	2024	2023	2024
Ελλάδα 2.0	4,1%	4,4%	11,7%	10,5%
Ευρωπαϊκή Επιτροπή	3,1%	...	13,1%	...
Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	2,6%	2%	12,4%	11,6%

Πηγή: Ελλάδα 2.0, Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022), ΔΝΤ (2022)

Έχει σημασία η απόκλιση εκτιμήσεων μεταξύ ελληνικής κυβέρνησης και διεθνών οργανισμών; Στην πραγματικότητα, διακυβεύονται πολύ περισσότερα από μια απλή διαφωνία για τα νούμερα. Όπως το έθεσαν δύο οξυδερκείς παρατηρητές της ελληνικής οικονομίας (Traa and Bastian, 2021): «Εάν οι πολιτικές και οι διαθέσιμοι πόροι σχεδιαστούν με βάση ρυθμούς ανάπτυξης υψηλότερους από τους δυνητικούς, τότε η Ελλάδα κινδυνεύει να μπει σε μια νέα κρίση ανταγωνιστικότητας και χρέους».

Επιπλέον, το *Ελλάδα 2.0* παρέχει ελάχιστες πληροφορίες για τη φύση (και την ποιότητα) των θέσεων εργασίας που θα δημιουργηθούν, ενώ παραμένει σιωπηλό για τις θέσεις εργασίας που αναπόφευκτα θα χαθούν εξαιτίας της οικονομικής αναδιάρθρωσης, η οποία επιταχύνεται από τη στροφή προς την εξ αποστάσεως εργασία ως απάντηση στην πανδημία και από τη «δημιουργική καταστροφή» που αναμένεται να επιφέρει η πράσινη και ψηφιακή μετάβαση.

4.3 Επιδράσεις του *Ελλάδα 2.0* σε απασχόληση και κοινωνική συνοχή

Οι περισσότερες επενδύσεις και μεταρρυθμίσεις που σχεδιάζονται στο πλαίσιο του *Ελλάδα 2.0* έχουν άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις στην απασχόληση και στην κοινωνική συνοχή. Βέβαια, η εφαρμογή του σχεδίου βρίσκεται ακόμα στην αρχή, γεγονός που καθιστά αδύνατη την εξακρίβωση των επιπτώσεών του. Ωστόσο, κάποια συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από την ανάλυση των μεταρρυθμίσεων και των επενδύσεων που δρομολογούνται.

Απασχόληση, δεξιότητες και κοινωνική συνοχή

Ο άξονας «Αύξηση των θέσεων εργασίας και προώθηση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας» περιλαμβάνει δράσεις που στοχεύουν στη τόνωση της αγοράς εργασίας είτε μέσω ενεργών πολιτικών (με στόχο την ενίσχυση της απασχόλησης) είτε μέσω παθητικών πολιτικών (κυρίως εισοδηματικής στήριξης των ανέργων). Η ψηφιοποίηση και η γενικότερη διοικητική αναβάθμιση του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ) σε Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (ΔΥΠΑ) αναμένεται να βελτιώσει τις παρεχόμενες υπηρεσίες προς εργαζόμενους και επιχειρήσεις. Η μεταρρύθμιση των επιδομάτων ανεργίας είναι μια ακόμα σημαντική δράση στο πλαίσιο αυτού του άξονα. Συγκεκριμένα, θα εφαρμοστεί πιλοτικά ένα νέο τακτικό επίδομα ανεργίας, στο οποίο το ποσό αρχικά θα κλιμακώνεται ανάλογα με τις αποδοχές (έως 800 ευρώ τον μήνα), ενώ σταδιακά θα μειώνεται (σε 400 ευρώ τον μήνα), με μέγιστη διάρκεια δώδεκα μήνες, όπως ισχύει σήμερα. Επιπλέον, θα εφαρμοστεί ένα νέο επίδομα μακροχρόνιας ανεργίας, με παρόμοια κλιμάκωση (325 ευρώ τον μήνα για το πρώτο τετράμηνο, σταδιακά μειούμενο στα σημερινά 200 ευρώ τον μήνα, με συνολική διάρκεια δώδεκα μήνες). Η καταβολή των επιδομάτων θα προϋποθέτει τη συμμετοχή του ωφελούμενου σε προγράμματα κατάρτισης, με σκοπό την ενίσχυση των κινήτρων αναζήτησης εργασίας. Θα φανεί εάν οι αλλαγές αυξήσουν το ποσοστό κάλυψης, το οποίο σήμερα παραμένει απογοητευτικά χαμηλό. Το 2019, το ποσοστό των ανέργων που έλαβαν το κύριο επίδομα ασφάλισης ανεργίας ήταν 18,2%. Το επίδομα ανεργίας για τους μακροχρόνια ανέργους καταβλήθηκε σε μερικές χιλιάδες δικαιούχους.

Η αναμόρφωση της εργατικής νομοθεσίας ανήκει επίσης σε αυτό τον άξονα, αν και οι πρόσφατες κυβερνητικές πρωτοβουλίες έχουν επικριθεί για την αποτυχία τους να προστατεύσουν επαρκώς τους εργαζόμενους στη διανομή (ντελίβερι)

(Theodoropoulou, 2022: 213-214), καθώς και για τη συνεισφορά τους στη διαιώνιση του υψηλού ποσοστού αυτοαπασχόλησης (Ματσαγγάνης, 2021).

Ο άξονας «Ενίσχυση των ψηφιακών δυνατοτήτων της εκπαίδευσης και εκσυγχρονισμός της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης» στοχεύει στην προώθηση της επανακατάρτισης και αναβάθμισης δεξιοτήτων (με ιδιαίτερη έμφαση στις ψηφιακές δεξιότητες). Η μεταρρύθμιση της τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης αποτελεί βασικό στόχο του άξονα. Επίσης, ζωτικής σημασίας είναι οι πολιτικές για την προώθηση της επιχειρησιακής κατάρτισης. Δεδομένου ότι οι δεξιότητες που αποκτώνται κατά την επιχειρησιακή κατάρτιση μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε διαφορετική επιχείρηση από εκείνη που παρέχει την κατάρτιση, ο επιμερισμός του κόστους μεταξύ επιχειρήσεων και Δημόσιας Υπηρεσίας Απασχόλησης κρίνεται σκόπιμος (Boeri and van Ours, 2021: ενότητα 8.3.3).

Επιπλέον, ο άξονας «Ενίσχυση της προσβασιμότητας, της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας του συστήματος υγείας» στοχεύει στον εκσυγχρονισμό των νοσοκομείων και τη μεταρρύθμιση της πρωτοβάθμιας περίθαλψης (ένας τομέας όπου τα κενά στη δημόσια παροχή είναι εμφανή). Ο άξονας προβλέπει στοχευμένες δράσεις για τη βελτίωση της πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας, η οποία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έχει επιδεινωθεί τα τελευταία χρόνια, ειδικά για τους φτωχούς και τους ηλικιωμένους. Η προώθηση της «κατ' οίκον υγειονομικής περίθαλψης» –συμπεριλαμβανομένης της εξ αποστάσεως παροχής υπηρεσιών– για ασθενείς με χρόνιες παθήσεις, καθώς και η μεταρρύθμιση των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και απεξάρτησης, θα χρηματοδοτηθεί επίσης με πόρους του ΤΑΑ.

Ο άξονας «Αύξηση της πρόσβασης σε αποτελεσματικές και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνικές πολιτικές» απαριθμεί διάφορες δράσεις που στοχεύουν στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και την αύξηση της (γυναικείας) απασχόλησης. Η βελτίωση της ποιότητας των υπηρεσιών προσχολικής φροντίδας, ώστε να είναι ελκυστική και ταυτόχρονα προσιτή στις νέες γυναίκες, αποτελεί βασικό στόχο του άξονα. Άλλες δράσεις απευθύνονται σε ευάλωτες ομάδες, με στόχο την παροχή ψηφιακών δεξιοτήτων σε ηλικιωμένους και άτομα με ειδικές ανάγκες, τη βελτίωση της απασχολησιμότητας των Ρομά καθώς και τη στέγαση των αστέγων.

Πράσινη μετάβαση

Ο άξονας «Ενεργειακή αναβάθμιση του κτιριακού αποθέματος της χώρας και χωροταξική μεταρρύθμιση» αποτελεί φιλόδοξη προσπάθεια ανασχεδιασμού του δομημένου περιβάλλοντος για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των κτιρίων. Οι προγραμ-

ματιζόμενες ανακαινίσεις κατοικιών, εμπορικών ακινήτων και δημόσιων αναμένεται να αναζωογονήσουν τον κατασκευαστικό τομέα (παραδοσιακά από τους βασικούς μοχλούς της εθνικής οικονομίας, που επλήγη σημαντικά τόσο από την οικονομική κρίση όσο και από την πανδημία).

Ο άξονας «Μετάβαση σε νέο ενεργειακό μοντέλο φιλικό στο περιβάλλον» στοχεύει στην αναβάθμιση του εθνικού ενεργειακού μοντέλου. Η σταδιακή κατάργηση των λιγνιτωρυχείων, που παραδοσιακά χρησιμοποιούνται για την τροφοδοσία σταθμών ηλεκτρικής ενέργειας, είναι μέρος του σχεδίου. Αν και η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και η επακόλουθη αναταραχή στις ενεργειακές αγορές ανάγκασαν την κυβέρνηση να αναβάλει την προγραμματισμένη σταδιακή κατάργηση των ορυχείων λιγνίτη, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τελικά θα χαθούν θέσεις εργασίας. Πρόσφατη έρευνα (Miranda Barbosa et al., 2018: 21) υπολόγισε τον αριθμό των θέσεων εργασίας σε λιγνιτικά ορυχεία και σε λιγνιτικές μονάδες ηλεκτρικής ενέργειας που απειλούνται σε 4.900 και 1.600, αντίστοιχα. Ενώ τα στοιχεία αυτά είναι αμελητέα σε εθνικό επίπεδο (0,16% του συνόλου των θέσεων εργασίας στην Ελλάδα), είναι σημαντικά σε τοπικό επίπεδο, καθώς τα ορυχεία και τα εργοστάσια βρίσκονται σε δύο περιοχές με υψηλή ανεργία (Πτολεμαΐδα και Μεγαλόπολη).

Στόχος του άξονα «Μετάβαση σε ένα πράσινο και βιώσιμο σύστημα μεταφορών» είναι η προώθηση καθαρότερης, ασφαλέστερης και πιο προσβάσιμης αστικής μετακίνησης, επενδύοντας στην εγκατάσταση και λειτουργία σταθμών φόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων. Από την άλλη πλευρά, η αντικατάσταση των κινητήρων εσωτερικής καύσης αναμένεται να απειλήσει τις θέσεις εργασίας στον τομέα της συντήρησης και επισκευής αυτοκινήτων: το 2020, ο κλάδος «συντήρηση και επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων» απασχολούσε στην Ελλάδα 30.751 εργαζόμενους (0,78% του συνόλου της απασχόλησης).

Ψηφιακός μετασχηματισμός

Ο άξονας «Ψηφιακός μετασχηματισμός του κράτους» αφορά την ψηφιοποίηση της δημόσιας διοίκησης. Μία πιο αποτελεσματική κυβερνητική γραφειοκρατία συνεπάγεται οφέλη τόσο για τους πολίτες όσο και για τις επιχειρήσεις. Καθώς οι διοικητικές διαδικασίες γίνονται πιο γρήγορες, πιο δίκαιες και πιο διαφανείς, οι επιχειρήσεις θα επιβαρύνονται με χαμηλότερο κόστος συναλλαγής. Αυτό θα απελευθερώσει πόρους οι οποίοι μπορούν να αξιοποιηθούν σε παραγωγικές δραστηριότητες. Η καθαρή επίδραση στις θέσεις εργασίας, αν και είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί, αναμένεται να είναι θετική.

Ομοίως, ο άξονας «Ψηφιακός μετασχηματισμός των επιχειρήσεων» (με ιδιαίτερη έμφαση στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις) θα βοηθήσει τις επιχειρήσεις να μειώσουν το λειτουργικό κόστος τους υιοθετώντας ψηφιακά εργαλεία, και έτσι να χρησιμοποιήσουν πόρους σε δραστηριότητες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας.

Ιδιωτικές επενδύσεις και μετασχηματισμός της οικονομίας

Ο άξονας «Βελτίωση της αποτελεσματικότητας του συστήματος δικαιοσύνης» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μεταρρύθμισης που θα μπορούσε να έχει θετικές επιπτώσεις στη δημιουργία θέσεων εργασίας, χωρίς να επηρεάζει άμεσα την αγορά εργασίας. Οι μεγάλες καθυστερήσεις και το υψηλό οικονομικό κόστος που ενέχουν οι δικαστικές διαδικασίες επιβαρύνουν την ανάπτυξη, τις επενδύσεις και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Τέλος, ο άξονας «Ενίσχυση του χρηματοπιστωτικού τομέα και των κεφαλαιαγορών» στοχεύει στη διευκόλυνση της πρόσβασης σε δανεισμό για τις επιχειρήσεις. Δεδομένου ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις αντιμετώπισαν δανειακή στενότητα και υψηλότερο κόστος δανεισμού, ειδικά από την έναρξη της κρίσης χρέους της χώρας, είναι λογικό να αναμένεται ότι η βελτίωση της πρόσβασης στον τραπεζικό δανεισμό θα αναζωογονήσει τις επιχειρηματικές επενδύσεις, δίνοντας ώθηση στη δημιουργία θέσεων εργασίας.

Είναι ρεαλιστική η φιλοδοξία της ελληνικής κυβέρνησης το *Ελλάδα 2.0* «να οδηγήσει τη χώρα –οικονομία, κοινωνία και θεσμούς– σε μια νέα εποχή. Να πυροδοτήσει μια θεμελιώδη αλλαγή οικονομικού υποδείγματος προς ένα πιο εξωστρεφές, ανταγωνιστικό και πράσινο παραγωγικό μοντέλο, με πιο αποτελεσματικό και ψηφιοποιημένο κράτος, λιγότερο γραφειοκρατικό, με δραστικά μειωμένη παραοικονομία, με φορολογικό σύστημα φιλικό προς την ανάπτυξη και με ένα ποιοτικό και αποτελεσματικό δίκτυο κοινωνικής προστασίας, προσβάσιμο σε όλους»; (*Ελλάδα 2.0*, 2021: 19)

Αυτό είναι δύσκολο να εκτιμηθεί εκ των προτέρων. Παρότι ο κίνδυνος υπερεκτίμησης των θετικών επιπτώσεων του σχεδίου είναι σαφής και το ιστορικό της Ελλάδας στη συνετή χρήση των κονδυλίων της ΕΕ βεβαρυμένο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή φαίνεται να πιστεύει ότι το *Ελλάδα 2.0* έχει δυνατότητες, ιδίως όσον αφορά τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η επιτυχία του «θα εξαρτηθεί καθοριστικά από τη μεταρρύθμιση του συστήματος της διά βίου μάθησης και από το κατά πόσον θα συμβάλει στη διασφάλιση υψηλής ποιότητας προγραμμάτων, σχετικών με την αγορά εργασίας, καθώς και στη λογοδοσία των παρόχων και στη σωστή επιλογή των καταρτιζομένων» (SWD, 2021: 44).

4.4 Τα αγκάθια του *Ελλάδα 2.0*

Η χώρα μέχρι στιγμής, από τον Ιούλιο του 2021, έχει υλοποίησει τα 15 πρώτα ορόσημα, ενώ έχει λάβει την προκαταβολή (Αύγουστος 2021) ύψους 4 δισ. ευρώ και την πρώτη δόση ύψους 3,5 δισ. ευρώ με καθυστέρηση (τον Απρίλιο του 2022, αντί για τον Δεκέμβριο του 2021), και οφείλει να υλοποιήσει συνολικά 70 ορόσημα για το 2022. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα του ΤΑΑ οφείλει να υλοποιήσει 25 ορόσημα ώστε να λάβει την επόμενη δόση των 1,7 δισ. ευρώ (μόνο επιχορηγήσεις), και άλλα 45 ορόσημα ώστε να λάβει την τρίτη δόση ύψους 3,6 δισ. ευρώ.

Ωστόσο, η εκτέλεση του χρονοδιαγράμματος του ΤΑΑ τίθεται εν αμφιβόλω, καθώς ήδη σημειώνονται σημαντικές καθυστερήσεις. Μέχρι στιγμής, σύμφωνα με τα στοιχεία του Ιουνίου, η εκτέλεση βρίσκεται στο 0,9 δισ. ευρώ (πάνω από τον στόχο σύμφωνα με την εκτέλεση του κρατικού προϋπολογισμού, ωστόσο μακριά από τη συνολική δαπάνη, που είναι προϋπολογισμένη για το 2022 ύψους 3,2 δισ. ευρώ, ενώ και η δαπάνη του σκέλους των επιχορηγήσεων για το 2021 υπολείπεται έναντι του στόχου κατά 1,3 δισ. ευρώ (μόλις 0,3 δισ. ευρώ αντί για 1,6 δισ. ευρώ) – και παρά το γεγονός ότι μέχρι στιγμής έχουν ενταχθεί στο ΤΑΑ προς υλοποίηση (τεχνικά δελτία) έργα ύψους 10,2 δισ. ευρώ. Αξίζει να σημειωθεί ότι παρά την περσινή υστέρηση στα έσοδα από το ΤΑΑ, εξαιτίας της καθυστέρησης της πρώτης δόσης, ο κρατικός προϋπολογισμός συμπεριλαμβάνει στο σκέλος των επιχορηγήσεων δύο δόσεις και όχι τρεις, εφόσον προέκυψε και η μεταφορά της πρώτης δόσης στο 2022.

Τα προβλήματα των επιχορηγήσεων

Όσον αφορά το σκέλος των επιχορηγήσεων, η αδυναμία υλοποίησης των ορόσημων και οι καθυστερήσεις που παρατηρούνται οφείλονται κατά κύριο λόγο στα χρόνια διαρθρωτικά προβλήματα της δημόσιας διοίκησης, όπως οι καθυστερήσεις στην αδειοδότηση, η δυσκολία στη θέσπιση/μεταβολή του θεσμικού πλαισίου (π.χ. για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, που είναι στα πρώτα ορόσημα) και στη γραφειοκρατία. Στην πραγματικότητα, ενώ η στόχευση των παρεμβάσεων που χρηματοδοτούνται από τις επιχορηγήσεις του ΤΑΑ είναι προς την κατεύθυνση της αλλαγής του παραγωγικού μοντέλου, η εφαρμογή του σχεδίου δεν συμπεριλαμβάνει τομές στη λειτουργία του κράτους, ώστε να επιταχυνθεί η εφαρμογή των επόμενων ορόσημων.

Στο πλαίσιο αυτό, παρεμβάσεις βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, όπως η επιτάχυνση της απονομής της δικαιοσύνης ή οι μεταρρυθμίσεις που αφορούν

το χωροταξικό, βρίσκονται στο τέλος του προγράμματος, λειτουργώντας ανασταλτικά για την επιτάχυνση των ιδιωτικών επενδύσεων, ιδίως όσων αξιοποιούν πόρους του ΤΑΑ (το σκέλος των δανείων), αλλά και ευρύτερα ευρωπαϊκούς και δημόσιους πόρους. Η δομή υλοποίησης του χρονοδιαγράμματος του ΤΑΑ δεν έχει διαμορφωθεί με βάση μια «πυραμιδωτή» μορφή, όπου προτεραιότητα έχουν οι μεταρρυθμίσεις ή οι επενδυτικές δράσεις που δύνανται να δημιουργήσουν θετικές εξωτερικές επιδράσεις για την αναδιαμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου ή των επενδύσεων που θα βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, αλλά στην ουσία αποτελεί ένα πρόγραμμα παράλληλων δράσεων με ενδιάμεσα ορόσημα και στόχους, τα οποία όλα, ωστόσο, ολοκληρώνονται στο τέλος του 2025.

Εξαιτίας αυτής της αντίληψης που διαπνέει το πρόγραμμα υλοποίησης του σχεδίου, η κατανομή του σχεδίου δεν ακολουθεί μια εμπροσθοβαρή κατανομή, όπου οι περισσότερες αναγκαίες δράσεις θα υλοποιούνταν σε αρχικό στάδιο, εκμεταλλευόμενη τη μεταρρυθμιστική κεκτημένη ταχύτητα κατά την εκκίνηση του σχεδίου, αλλά η κορύφωση των δράσεων αναμένεται προς το τέλος του χρονοδιαγράμματος. Υποβόσκουσα απειλή για την τήρηση του χρονοδιαγράμματος, ωστόσο, αποτελεί και η επόμενη εκλογική αναμέτρηση (σε συνάρτηση μάλιστα και με την απλή αναλογική, που ενδέχεται να δημιουργήσει επιπλοκές για την ανάδειξη της επόμενης κυβέρνησης ή έστω καθυστερήσεις).

Οι ενδοιασμοί στο σκέλος των δανείων

Τα διαθέσιμα επενδυτικά κεφάλαια με ιδιαίτερα ευνοϊκούς όρους είναι κρίσιμης σημασίας για την ανασυγκρότηση της παραγωγικής βάσης της ελληνικής οικονομίας και απαραίτητα για την κάλυψη του επενδυτικού κενού που δημιούργησε η υπερδεκαετής οικονομική κρίση. Αποκτούν, δε, ακόμη μεγαλύτερη σημασία για τη διευκόλυνση επενδύσεων εν μέσω περιβάλλοντος ευρύτερης αβεβαιότητας και αύξησης των επιτοκίων, το οποίο αναμένεται να δράσει ανασταλτικά στην επενδυτική δραστηριότητα. Ωστόσο, ακόμη και πριν από την πληθωριστική κρίση, υπήρχαν ενδοιασμοί για την ορθή χρήση και διάθεση των επενδυτικών πόρων του ΤΑΑ ως δανείων για τη χρηματοδότηση ιδιωτικών επενδύσεων.

Η πρόσβαση των επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση

Οι όροι πρόσβασης στους διαθέσιμους πόρους του ΤΑΑ, ως έχουν, τείνουν να ευνοούν τις μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις που εμφανίζουν ήδη «επενδυτική διάθεση». Ένας βασικός ανασταλτικός παράγοντας για τη χρηματοδότηση επενδυτικών σχεδίων

μικρών επιχειρήσεων είναι το γεγονός ότι η πλειονότητά τους εμφανίζει δυσμενέστερο προφίλ κινδύνου και συχνά αδυνατεί να ικανοποιήσει τα «τραπεζικά» κριτήρια που εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα μιας επιχείρησης και θέτουν τα τραπεζικά ιδρύματα κατά την αξιολόγηση.

Στη δυσμενή διαβάθμιση της πιστοληπτικής τους ικανότητας, ωστόσο, συντελεί και η πολυετής οικονομική κρίση, η οποία ακολουθήθηκε από την πανδημική και οδήγησε τις επιχειρήσεις σε συνεχείς ζημιογόνες χρήσεις, στη συσσώρευση οφειλών και στον σημαντικό περιορισμό των περιθωρίων κερδών τους.

Το ΤΑΑ θέτει πολύ συγκεκριμένους στόχους, με βάση τους πέντε συγκεκριμένους άξονες που έχουν τεθεί, για τη χρηματοδότηση των επενδυτικών σχεδίων, στους οποίους είναι σχετικά δύσκολο να ανταποκριθεί μια μικρή επιχείρηση και να καταρτίσει ένα business plan που θα εγκριθεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι πρόσφατη έρευνα της Εθνικής Τράπεζας κατέδειξε ότι το 1/3 των μικρομεσαίων επιχειρήσεων δεν γνωρίζει για το ΤΑΑ, ενώ από τις υπόλοιπες (τα 2/3) χρειάζονται περαιτέρω πληροφόρηση και καθοδήγηση για να σχηματοποιήσουν τα επενδυτικά τους σχέδια. Παράλληλα, έρευνα της Grant Thorton κατέδειξε ότι ενώ 7 στις 10 επιχειρήσεις εκτιμούν σημαντικούς για την ελληνική οικονομία τους πόρους που θα εισρεύσουν, μόνο 4 στις 10 σκοπεύουν να κάνουν χρήση τους. Από αυτές μόνο 1 στις 10 έχει καταρτίσει πλήρες σχέδιο, ενώ οι υπόλοιπες είναι σε φάση προετοιμασίας ή κυρίως μελετούν τα κριτήρια και τις προδιαγραφές χρηματοδότησης του ΤΑΑ.

Η χρηματοδότηση ενός επενδυτικού σχεδίου από δάνεια του ΤΑΑ απαιτεί την καταβολή ιδιωτικής συμμετοχής κατά τουλάχιστον 20%, καθιστώντας την εξεύρεση των απαιτούμενων κεφαλαίων δύσκολη υπόθεση, ακόμα και για σχετικά εύρωστες επιχειρήσεις. Για τη διευκόλυνση των επιχειρήσεων, σύμφωνα με το ΦΕΚ, το 50% των απαιτούμενων κεφαλαίων δύναται να καλυφθεί από ισοδύναμα περιουσιακά στοιχεία, με το έτερο 50% να καλύπτεται υποχρεωτικά από μετρητά.

Η μόχλευση

Το ύψος της συμμετοχής των δανείων του ΤΑΑ καθορίζεται από τη σύγκλιση του επενδυτικού σχεδίου με τους στόχους που θέτει το ΤΑΑ για τους πέντε άξονες χρηματοδότησης. Ωστόσο, όσο περισσότερο συγκλίνει το σχέδιο με τους στόχους, τόσο μεγαλύτερη είναι η συμμετοχή του ΤΑΑ και άρα η απαίτηση για μόχλευση με ίδια κεφάλαια. Το γεγονός αυτό, εκ των πραγμάτων, ωφελεί τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις που έχουν καλύτερης ποιότητας λογιστικά μεγέθη (και άρα δυνατότητα καταβολής ιδίων κεφαλαίων) και μπορούν να υποβάλλουν και καλύτερης ποιότητας επενδυτικά σχέδια.

Το επιτόκιο του δανείου από το ΤΑΑ καθορίζεται ουσιαστικά με βάση την ευρωστία της επιχείρησης, με αποτέλεσμα οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις να έχουν εξ ορισμού ευνοϊκότερους όρους χρηματοδότησης σε σχέση με τις μικρότερες επιχειρήσεις, οι οποίες, ωστόσο, παρουσιάζουν μεγαλύτερες ανάγκες χρηματοδότησης, λόγω του μικρού τους μεγέθους.

Το επενδυτικό αποτύπωμα

Ο βασικός στόχος των διαθέσιμων πόρων του ΤΑΑ είναι να κατευθυνθούν για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων και την αναβάθμιση της παραγωγικής δομής των επιχειρήσεων. Ωστόσο, παραμένει ασαφές κατά πόσον τελικά οι πόροι αυτοί θα χρηματοδοτήσουν δαπάνες για τον σχηματισμό παγίου κεφαλαίου, εφόσον τελικά είναι δυνατόν να χρηματοδοτούν και κεφάλαιο κίνησης και δαπάνες προώθησης επικοινωνίας (εφόσον δεν ξεπερνούν αθροιστικά το 30% των επιλέξιμων δαπανών του σχεδίου) καθώς και δαπάνες για αγορά γηπέδου (επίσης, εφόσον δεν ξεπερνά το 30% των επιλέξιμων δαπανών του σχεδίου).

Το σχετικό ΦΕΚ ορίζει πως σε περίπτωση που ένα επενδυτικό σχέδιο δεν είναι επιλέξιμο στους πυλώνες της πράσινης μετάβασης, του ψηφιακού μετασχηματισμού, της καινοτομίας – έρευνας και ανάπτυξης και εξωστρέφειας, λόγω μη κάλυψης των ελάχιστων ποσοστών, είναι επιλέξιμο με αυτοτελή ποσόστωση του δανείου του ΤΑΑ στο 30%, εφόσον το άθροισμα των ελάχιστων ποσοστών των ανωτέρων πυλώνων ανέρχεται τουλάχιστον στο 30%. Η συγκεκριμένη διάταξη είναι βοηθητική ως προς τις επιχειρήσεις, ωστόσο, ενδέχεται να αποτελέσει «παράθυρο» απόκλισης από την αρχική στόχευση των δανείων του ΤΑΑ, χρηματοδοτώντας λιγότερο παραγωγικές επενδύσεις.

4.5 Ζητήματα υλοποίησης

Ενώ η σημασία του ΤΑΑ για την Ελλάδα είναι κομβική, η δημόσια συζήτηση για το εθνικό σχέδιο υπήρξε υποτονική. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι οι περισσότεροι πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς σπάνια προχωρούν πέρα από το ζήτημα της «απορροφητικότητας» των ευρωπαϊκών κονδυλίων, αποφεύγοντας το ερώτημα του ποια επενδυτικά σχέδια εξυπηρετούν αποτελεσματικότερα το εθνικό συμφέρον. Συχνά το πρόβλημα είναι η απουσία στρατηγικής (Μακαντάση και Βαλέντης, 2020). Τα σχέδια

καταρτίζονται επιπόλαια μόλις προκύψουν ευκαιρίες χρηματοδότησης από την ΕΕ. Επιπλέον, προγράμματα που ξεκινούν με ευρωπαϊκούς πόρους συχνά διακόπτονται μόλις τελειώσει η χρηματοδότηση της ΕΕ, αντί να συνεχίζουν να υποστηρίζονται από τον εθνικό προϋπολογισμό, ακόμη και όταν είναι καινοτόμα και επιτυχημένα. Αυτή ήταν η μοίρα του δημοφιλούς προγράμματος «Βοήθεια στο Σπίτι», το οποίο εφαρμόστηκε πιλοτικά το 1997, επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα το 2000 με χρηματοδότηση από το Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006, περιορίστηκε σταδιακά μέχρι πλήρους κατάργησης το 2011 και τελικά επαναλειτούργησε ως δημοτική υπηρεσία το 2019. Τέλος, ο πειρασμός του επιμερισμού των διαθέσιμων πόρων σε μικρά έργα με μεγάλο αριθμό δικαιούχων, με πρόσχημα μεν τη μεγιστοποίηση της «απορροφητικότητας», αλλά ουσιαστικά για τη μεγιστοποίηση της εκλογικής απόδοσης, συχνά οδηγεί σε επενδύσεις μηδενικής πολλαπλασιαστικής αξίας, χωρίς προστιθέμενο όφελος, πέρα από τη δημιουργία εισοδημάτων για τους άμεσα εμπλεκόμενους.

Κρίσιμα ερωτήματα παραμένουν, συνήθως ερήμην της δημόσιας συζήτησης: «Ποιος και με ποια κριτήρια θα αποφασίσει ότι η στήριξη σε συγκεκριμένες επιχειρήσεις ενισχύει περισσότερο την εξωστρέφεια της οικονομίας, οδηγώντας στη βαθμιαία υποκατάσταση των εισαγωγών ή/και αύξηση των εξαγωγών; Ποιος και με ποια κριτήρια θα αποφασίσει ποιες επιχειρήσεις είναι βιώσιμες και πρέπει να στηριχτούν με κριτήριο την ενίσχυση της παραγωγικότητάς τους; Ποιος και με ποια κριτήρια θα αποφασίσει ποια προγράμματα θα προετοιμάσουν τη χώρα για τις μεγάλες τεχνολογικές προκλήσεις του παρόντος, όπως είναι η τεχνητή νοημοσύνη; Ποια είναι τα πράσινα ή ψηφιακά προγράμματα που θα δημιουργήσουν μεγαλύτερη εγχώρια προστιθέμενη αξία στις επόμενες δεκαετίες; Η εξισορρόπηση της συνεισφοράς των επιμέρους τομέων της οικονομίας είναι αναγκαία προϋπόθεση για να γίνει ανθεκτικότερη η οικονομία. Αυτό σημαίνει ότι θα μετακινηθούν σε άλλους τομείς οι εργαζόμενοι. Επομένως θα χρειαστούν επανεκπαίδευση σε νέες δεξιότητες αλλά όχι με τα ΚΕΚ που ξέρουμε» (Σαχινίδης, 2022).

4.6 Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Το ΤΑΑ είναι ένα μεγάλο βήμα προς τα εμπρός για την ΕΕ και μια χρυσή ευκαιρία για εκείνα τα κράτη μέλη που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση χρέους και από την πανδημία. Στη χώρα μας, όπου οι επενδύσεις την προηγούμενη δεκαετία κατέρρευσαν, καθηλώνοντας τις αναπτυξιακές προοπτικές, πρόκειται να συρρεύσουν μεγάλα ποσά, τα οποία μπορούν να θέσουν σε πιο στέρεη και βιώσιμη βάση την επανεκκί-

νηση της οικονομίας. Η μελλοντική πορεία της χώρας θα καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από τη σύνεση και την αποτελεσματικότητα με την οποία θα δαπανηθούν οι πόροι. Κάτι αντίστοιχο ισχύει για όλη την Ευρώπη: όσο καλύτερα δαπανώνται τα ευρωπαϊκά κονδύλια στις χώρες του νότου (και αλλού), τόσο μεγαλύτερη η προθυμία των φορολογουμένων του βορρά να συνεισφέρουν σε συλλογικές προσπάθειες της ΕΕ και τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα στο μέλλον παρόμοια εγχειρήματα (π.χ. ένα Ευρωπαϊκό Ταμείο για την Κλιματική Αλλαγή) να διαδεχθούν το ΤΑΑ. Επομένως, το διακύβευμα είναι μεγάλο.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσε κανείς να πει ότι το σχέδιο *Ελλάδα 2.0* ενσαρκώνει τις αντιφάσεις της τρέχουσας συγκυρίας. Από τη μια πλευρά, αντανακλά τη συναίνεση ότι η ελληνική οικονομία πρέπει να ακολουθήσει μια αναπτυξιακή στρατηγική που να βασίζεται περισσότερο στις εξαγωγές και λιγότερο στην εγχώρια καταναλωτική ζήτηση που χρηματοδοτείται από το χρέος. Από την άλλη πλευρά, η κληρονομιά του παρελθόντος βαραίνει τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες, περιορίζοντας τα περιθώρια ελιγμών τους: οικονομική υποβάθμιση, ανεπαρκείς επενδύσεις, δημόσιος τομέας χαμηλής δυναμικής, εξαντλημένο εργατικό δυναμικό χωρίς τις κατάλληλες δεξιότητες, γερασμένη κοινωνία, ένα πολωμένο πολιτικό τοπίο και μια εκτεταμένη έλλειψη εμπιστοσύνης. Ο κατάλογος είναι ζοφερός.

Πάντως, το σχέδιο *Ελλάδα 2.0* μπορεί να βοηθήσει σημαντικά στην επούλωση των πληγών των πρόσφατων κρίσεων. Για να γίνει αυτό, θα πρέπει οι δράσεις του να θέσουν τις βάσεις για μια βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάκαμψη της οικονομίας. Η ανάγκη για αυτό είναι μεγαλύτερη παρά ποτέ. Τεχνικά, το *Ελλάδα 2.0* είναι αρκετά καλά σχεδιασμένο, όπως δείχνει η υποδοχή του από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Πολιτικά, υπάρχει μεγαλύτερη συναίσθηση ότι τα λάθη του παρελθόντος πρέπει να αποφευχθούν. Όμως, ισχυρές δυνάμεις πιέζουν για μια (καταστροφική) εμμονή στην πεπατημένη. Σύντομα θα φανεί ποια τάση θα υπερισχύσει.

05

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αναβάθμιση δεξιοτήτων

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στην παρατήρηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ότι η επιτυχία του *Εθνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας* «θα εξαρτηθεί καθοριστικά από τη μεταρρύθμιση του συστήματος της διά βίου μάθησης και από το κατά πόσον θα συμβάλει στη διασφάλιση υψηλής ποιότητας προγραμμάτων, σχετικών με την αγορά εργασίας, καθώς και στη λογοδοσία των παρόχων, και στη σωστή επιλογή των καταρτιζομένων» (SWD, 2021: 44).

Η αναμόρφωση της διά βίου μάθησης έχει τόσο καθοριστική σημασία επειδή το γενικό επίπεδο των δεξιοτήτων στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά χαμηλό. Όμως, χωρίς την αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων και των ανέργων, καθώς και των διαχειριστικών ικανοτήτων των εργοδοτών, είναι αδύνατη η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου, που είναι το θέμα της παρούσας μελέτης. Η διαπίστωση αυτή είναι η αφετηρία του πέμπτου κεφαλαίου.

5.1 Η Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC)

Τι ακριβώς εννοούμε όταν μιλάμε για χαμηλές δεξιότητες; Όχι τα τυπικά προσόντα των ατόμων (π.χ. τίτλοι σπουδών) αλλά τα ουσιαστικά: δηλαδή την ικανότητά τους να «κάνουν κάτι καλά», χρησιμοποιώντας μεταξύ άλλων τις γνώσεις τους. Οι δεξιότητες διακρίνονται σε *γνωσιακές* (κατανόηση κειμένου, αριθμητική, επίλυση προβλημάτων) και *μη γνωσιακές* (προσαρμοστικότητα, επικοινωνία, ικανότητα συνεργασίας, κριτική σκέψη, δημιουργικότητα, επιχειρηματικότητα, διάθεση εκμάθησης).

Και οι δύο κατηγορίες δεξιοτήτων είναι απαραίτητες για την επιτυχημένη σταδιοδρομία των εργαζομένων στην αγορά εργασίας. Αυτό ισχύει περισσότερο από ποτέ

στις σημερινές συνθήκες μετάβασης προς την ψηφιακή οικονομία. Στενά εννοούμενες «ψηφιακές δεξιότητες» (π.χ. ευχέρεια στη χρήση τεχνολογιών) είναι φυσικά απαραίτητες αλλά από μόνες τους δεν αρκούν: πρόσφατες έρευνες επιβεβαιώνουν τη σημασία τόσο των γνωσιακών όσο και των μη γνωσιακών δεξιοτήτων (Morandini et al., 2020).

Ξεκινάμε την επισκόπηση του προβλήματος των χαμηλών δεξιοτήτων στην Ελλάδα από τα δεδομένα της Έρευνας για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων, η οποία διεξάγεται στο πλαίσιο του Προγράμματος για τη Διεθνή Αποτίμηση των Ικανοτήτων των Ενηλίκων (Programme for the International Assessment of Adult Competencies – PIAAC) του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Η συγκεκριμένη έρευνα είναι εξαιρετικά χρήσιμη ακριβώς επειδή εστιάζει στα ουσιαστικά προσόντα, αφού αξιολογεί τις επιδόσεις ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος του πληθυσμού 27 κρατών μελών του ΟΟΣΑ, από την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο, στην κατανόηση κειμένου, στην αριθμητική και στην επίλυση προβλημάτων.

Τα στοιχεία της έρευνας που είναι σήμερα διαθέσιμα δεν είναι πολύ καινούρια: προέρχονται από τον πρώτο κύκλο της έρευνας και αναφέρονται στο έτος 2015 (για την Ελλάδα και άλλες 7 χώρες) ή στο έτος 2012 (για τις υπόλοιπες 19). Η συλλογή δεδομένων για τον δεύτερο κύκλο της έρευνας θα διεξαχθεί σε 32 χώρες το 2022 και το 2023, ενώ τα αποτελέσματα θα δημοσιευθούν το 2024. Για λόγους που δεν έχουν γίνει γνωστοί, η Ελλάδα δεν θα πάρει μέρος στον δεύτερο κύκλο της Έρευνας για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC).

Χαμηλές δεξιότητες νέων πτυχιούχων

Ας αρχίσουμε από τις χαμηλές δεξιότητες ατόμων που έχουν πρόσφατα αποφοιτήσει από την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

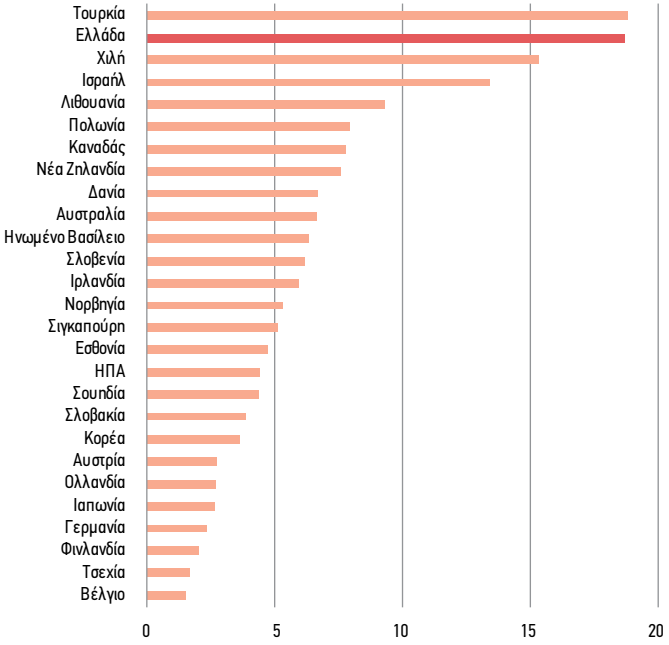
Κατ' αρχάς, παρότι η τριτοβάθμια εκπαίδευση έχει επεκταθεί θεαματικά τα τελευταία χρόνια, οι δεξιότητες των πτυχιούχων δεν έχουν βελτιωθεί αναλόγως. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των Ελλήνων ηλικίας 25-34 ετών που κατέχουν πτυχίο ή μεταπτυχιακό τίτλο ΑΕΙ ή ΤΕΙ σχεδόν διπλασιάστηκε τις τελευταίες δύο δεκαετίες (από 23,3% το 2000 σε 43,7% το 2020) και έχει πλέον ξεπεράσει τον μέσο όρο της ΕΕ (40,5% το 2020). Όμως, τα δεδομένα από την τελευταία Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) δείχνουν ότι οι πρόσφατοι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ηλικίας 20-34 ετών) σημείωναν απελπιστικά χαμηλές βαθμολογίες.

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.1, η χώρα μας μοιράζεται με την Τουρκία την τελευταία θέση μεταξύ των 27 χωρών του ΟΟΣΑ που συμμετείχαν στην έρευνα, με 18,7%

των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 20-34 ετών να στερούνται βασικές δεξιότητες κατανόησης κειμένου, αριθμητικής και επίλυσης προβλημάτων. Επισημαίνεται ότι το ποσοστό της Ελλάδας ήταν διπλάσιο από αυτό του κράτους μέλους της ΕΕ με τη δεύτερη χειρότερη επίδοση, δηλαδή τη Λιθουανία (9,3%). Στο άλλο άκρο της διεθνούς κατάταξης, στο Βέλγιο και στην Τσεχία –τις χώρες με την καλύτερη επίδοση–, το σχετικό ποσοστό ήταν μόλις 1,5% και 1,7%, αντιστοίχως.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.1

Πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ηλικίας 20-34 ετών, χωρίς βασικές δεξιότητες (%)

Πηγή: Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) του ΟΟΣΑ

Σημείωση: Χωρίς «βασικές δεξιότητες» είναι όσοι καταγράφουν επίδοση έως 225 στα 500 στην κατανόηση κειμένου και στην αριθμητική, και έως 175 στα 500 στην επίλυση προβλημάτων (που περιλαμβάνει έλλειψη εξοικείωσης με υπολογιστές). Η τριτοβάθμια εκπαίδευση (και άνω) αντιστοιχεί στις κατηγορίες ISCED 5Β, 5Α και 5Α/6. Σε 8 χώρες (Χιλή, Ελλάδα, Ισραήλ, Λιθουανία, Νέα Ζηλανδία, Σιγκαπούρη, Σλοβενία και Τουρκία) η Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) διεξήχθη το 2015. Στις υπόλοιπες 19 χώρες διεξήχθη το 2012. Τα στοιχεία για το Βέλγιο αφορούν τη Φλάνδρα μόνο. Τα στοιχεία για το Ηνωμένο Βασίλειο αφορούν την Αγγλία και τη Βόρεια Ιρλανδία μόνο.

Πώς ορίζονται οι χαμηλές δεξιότητες στην Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων; Όσον αφορά την κατανόηση κειμένου, η έννοια «χαμηλές δεξιότητες» σημαίνει ότι οι ερωτώμενοι δεν είναι σε θέση να συνδυάσουν και να ενσωματώσουν πληροφορίες από δύο διαφορετικές πηγές, να συγκρίνουν και να αντιπαραθέσουν δύο πληροφορίες που έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους, να διατρέξουν ένα ψηφιακό κείμενο εντοπίζοντας και αντλώντας τις πληροφορίες κάποιας ερώτησης. Αντίστοιχα κριτήρια εφαρμόζονται και στα άλλα δύο πεδία δεξιοτήτων της έρευνας (αριθμητική και επίλυση προβλημάτων).

Στοιχεία από την ίδια έρευνα δείχνουν ότι το ποσοστό των αποφοίτων ΑΕΙ και ΤΕΙ ηλικίας 20-34 ετών που στερούνται βασικές δεξιότητες στην Ελλάδα (18,7%) είναι υψηλότερο από το ποσοστό των αποφοίτων *Γυμνασίου ή κάτω*, επίσης ηλικίας 20-34 ετών, που στερούνται βασικές δεξιότητες, για παράδειγμα, στην Τσεχία (17,0%).

Το ότι στην Ελλάδα τόσο μεγάλο ποσοστό πρόσφατων πτυχιούχων ΑΕΙ και ΤΕΙ, ηλικίας μόλις 20-34 ετών, στερούνται βασικές δεξιότητες κατανόησης κειμένου, αριθμητικής και επίλυσης προβλημάτων δίνει ένα πρώτο μέτρο του μεγέθους του προβλήματος (και των αποτυχιών του εκπαιδευτικού συστήματος στη χώρα μας).

Χαμηλές δεξιότητες νέων μη πτυχιούχων

Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 5.2, η χώρα μας έχει επίσης αρνητική επίδοση στο ποσοστό αποφοίτων λυκειακής και μεταλυκειακής (μη τριτοβάθμιας) εκπαίδευσης ηλικίας 20-34 ετών που στερούνται βασικές δεξιότητες κατανόησης κειμένου, αριθμητικής και επίλυσης προβλημάτων. Πράγματι, η Ελλάδα, με ποσοστό 27,9%, καταγράφει λίγο καλύτερη επίδοση από την Πολωνία (29,4%) και την Τουρκία (29,8%), ενώ στην τελευταία θέση βρίσκεται η Χιλή με 37,3%.

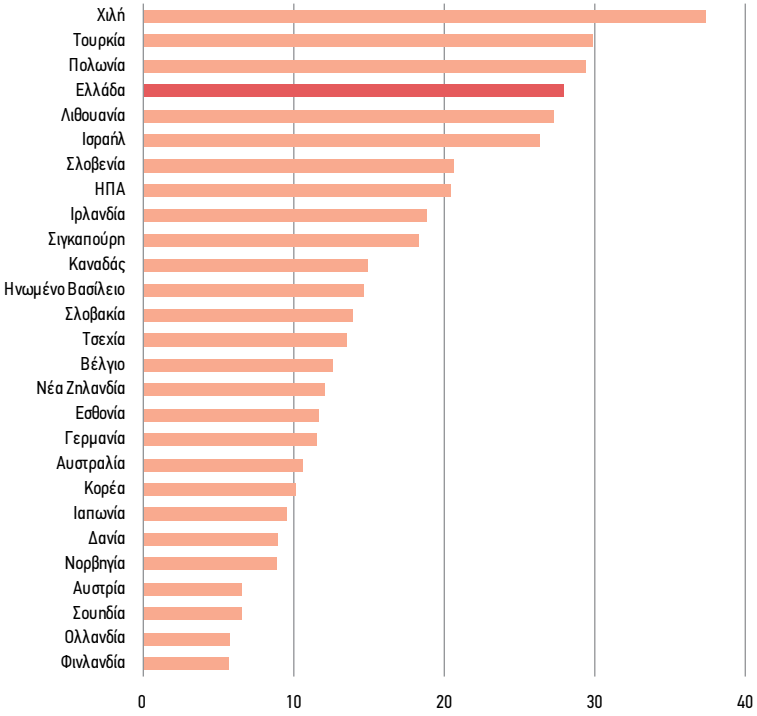
Αξίζει να σημειωθεί ότι στο άλλο άκρο της διεθνούς κατάταξης, σε χώρες όπως η Φινλανδία, η Ολλανδία, η Σουηδία ή η Αυστρία, το ποσοστό των αποφοίτων λυκείου ή μεταλυκειακής εκπαίδευσης ηλικίας 20-34 ετών που στερούνται βασικές δεξιότητες κυμαίνεται γύρω στο 6%.

Υψηλές δεξιότητες στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό

Αντίθετα, το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 16-65 ετών με «σφαιρικές δεξιότητες» κατανόησης κειμένου, αριθμητικής και επίλυσης προβλημάτων στην Ελλάδα (9,3%) ήταν χαμηλότερο από όλες τις χώρες που συμμετείχαν στην Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) του ΟΟΣΑ, εκτός από τη Χιλή και την Τουρκία (Διάγραμμα 5.3).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.2

Απόφοιτοι λυκείου ή μεταλυκειακής εκπαίδευσης και πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ηλικίας 20-34 ετών, χωρίς βασικές δεξιότητες (%)

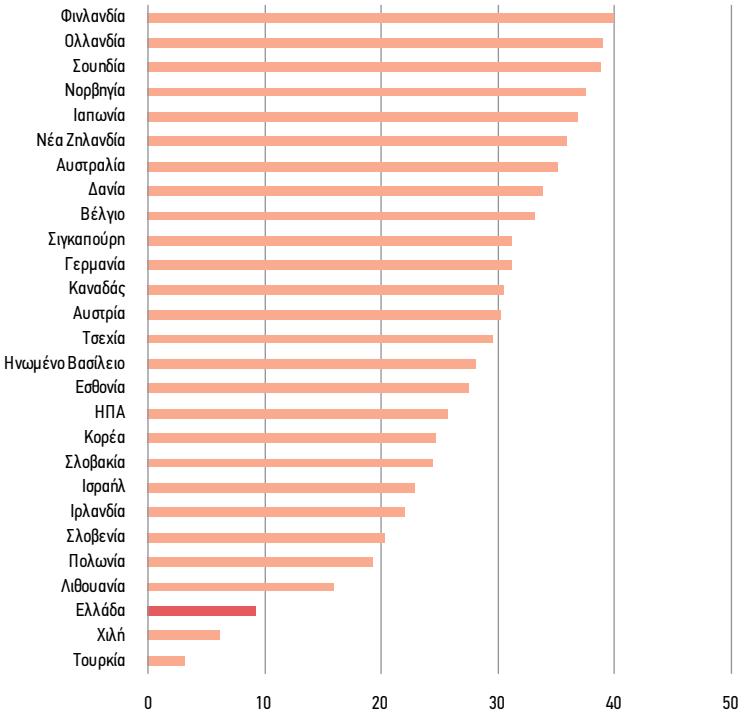
Πηγή: Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) του ΟΟΣΑ

Σημείωση: Χωρίς «βασικές δεξιότητες» είναι όσοι καταγράφουν επίδοση έως 225 στα 500 στην κατανόηση κειμένου και στην αριθμητική, και έως 175 στα 500 στην επίλυση προβλημάτων (που περιλαμβάνει έλλειψη εξοικείωσης με υπολογιστές). Η λυκειακή και μεταλυκειακή εκπαίδευση αφορά τις κατηγορίες ISCED 3A-B, C long και 4A-B-C. Σε 8 χώρες (Χιλή, Ελλάδα, Ισραήλ, Λιθουανία, Νέα Ζηλανδία, Σιγκαπούρη, Σλοβενία και Τουρκία) η Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) διεξήχθη το 2015. Στις υπόλοιπες 19 χώρες διεξήχθη το 2012. Τα στοιχεία για το Βέλγιο αφορούν μόνο τη Φλάνδρα. Τα στοιχεία για το Ηνωμένο Βασίλειο αφορούν την Αγγλία και τη Βόρεια Ιρλανδία μόνο.

Πώς ορίζονται οι σφαιρικές δεξιότητες στην Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων; Όσον αφορά την κατανόηση κειμένου, η έννοια «σφαιρικές δεξιότητες» σημαίνει ότι οι ερωτώμενοι είναι σε θέση να κατανοήσουν πυκνά ή μακροσκελή κείμενα και να ανταποκριθούν κατάλληλα σε αυτά. Επίσης, ότι μπορούν να κατανοήσουν τη δομή κειμένου

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.3

Άτομα ηλικίας 16-65 ετών, με σφαιρικές δεξιότητες (%)

Πηγή: Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) του ΟΟΣΑ

Σημείωση: «Σφαιρικές δεξιότητες» διαθέτουν όσοι καταγράφουν επίδοση πάνω από 325 στα 500 στην κατανόηση κειμένου και στην αριθμητική, και πάνω από 275 στα 500 στην επίλυση προβλημάτων. Σε 8 χώρες (Χιλή, Ελλάδα, Ισραήλ, Λιθουανία, Νέα Ζηλανδία, Σιγκαπούρη, Σλοβενία και Τουρκία) η Έρευνα για τις Δεξιότητες των Ενηλίκων (PIAAC) διεξήχθη το 2015. Στις υπόλοιπες 19 χώρες διεξήχθη το 2012. Τα στοιχεία για το Βέλγιο αφορούν μόνο τη Φλάνδρα. Τα στοιχεία για το Ηνωμένο Βασίλειο αφορούν την Αγγλία και τη Βόρεια Ιρλανδία μόνο.

και τα ρητορικά σχήματα, και να εντοπίσουν, να ερμηνεύσουν και να αξιολογήσουν πληροφορίες και να εξάγουν συμπεράσματα από αυτές. Αντίστοιχα κριτήρια εφαρμόζονται στα άλλα δύο πεδία δεξιοτήτων της έρευνας (στην αριθμητική και στην επίλυση προβλημάτων).

Στο άλλο άκρο της διεθνούς κατάταξης, στο Βέλγιο, στη Δανία, στην Αυστραλία, στη Νέα Ζηλανδία, στην Ιαπωνία, στη Νορβηγία, στη Σουηδία, στην Ολλανδία και στη

Φινλανδία (που είχε την καλύτερη επίδοση), το ένα τρίτο και πάνω του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (άτομα ηλικίας 16-65) είχε σφαιρικές δεξιότητες.

Οι αιτίες για την αρνητική επίδοση της χώρας μας θα πρέπει να αναζητηθούν στο σύστημα παραγωγής δεξιοτήτων, καθώς και στην αλληλεπίδρασή του με την αγορά εργασίας. Το τελευταίο φαίνεται καλύτερα στον επόμενο δείκτη που παρουσιάζουμε, τον δείκτη ESI του CEDEFOP.

5.2 Ο Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων (ESI)

Ο δείκτης ESI (European Skills Index) έχει δημιουργηθεί από το CEDEFOP, το Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, για να υπολογίζει την επίδοση των ευρωπαϊκών «συστημάτων δεξιοτήτων».

Ο δείκτης ESI βασίζεται σε τρεις πυλώνες: στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, στην ενεργοποίηση δεξιοτήτων και στην αντιστοίχιση δεξιοτήτων. Χρησιμοποιούνται δεδομένα από επιμέρους δείκτες από διάφορες πηγές. Ο μέσος όρος των τριών πυλώνων δίνει την τιμή του δείκτη.

Ένα πλεονέκτημα του δείκτη ESI είναι ότι καλύπτει 31 χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου: και τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ελβετία, τη Νορβηγία και την Ισλανδία.

Γενική κατάταξη

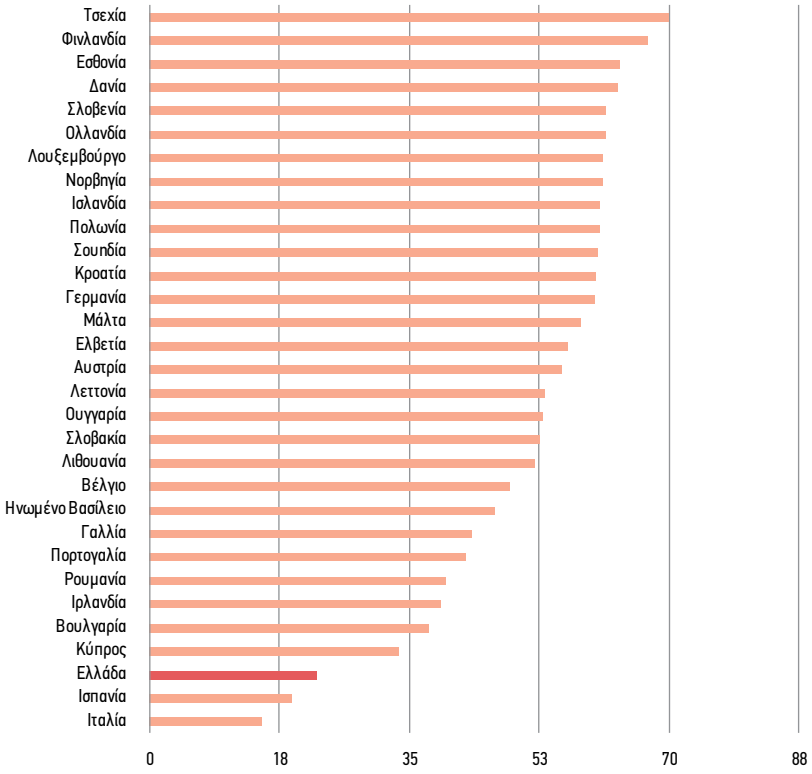
Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.4, η γενική επίδοση της Ελλάδας με βάση τον Ευρωπαϊκό Δείκτη Δεξιοτήτων του 2022 είναι 22,5 (δηλαδή 77,5% χαμηλότερη από την «ιδεώδη» επίδοση, που είναι η υψηλότερη επίδοση τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα). Η επίδοση αυτή φέρνει την Ελλάδα στην 29η θέση ανάμεσα σε 31 χώρες, πάνω μόνο από την Ιταλία και την Ισπανία.

Ανάπτυξη δεξιοτήτων

Το Διάγραμμα 5.5 παρουσιάζει την κατάταξη των χωρών σύμφωνα με τον πρώτο από τους τρεις πυλώνες του Ευρωπαϊκού Δείκτη Δεξιοτήτων: την ανάπτυξη δεξιοτήτων. Ο συγκεκριμένος πυλώνας διακρίνεται σε δύο υπο-πυλώνες: υποχρεωτική εκπαίδευση και διά βίου μάθηση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.4

Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων 2022: γενική κατάταξη

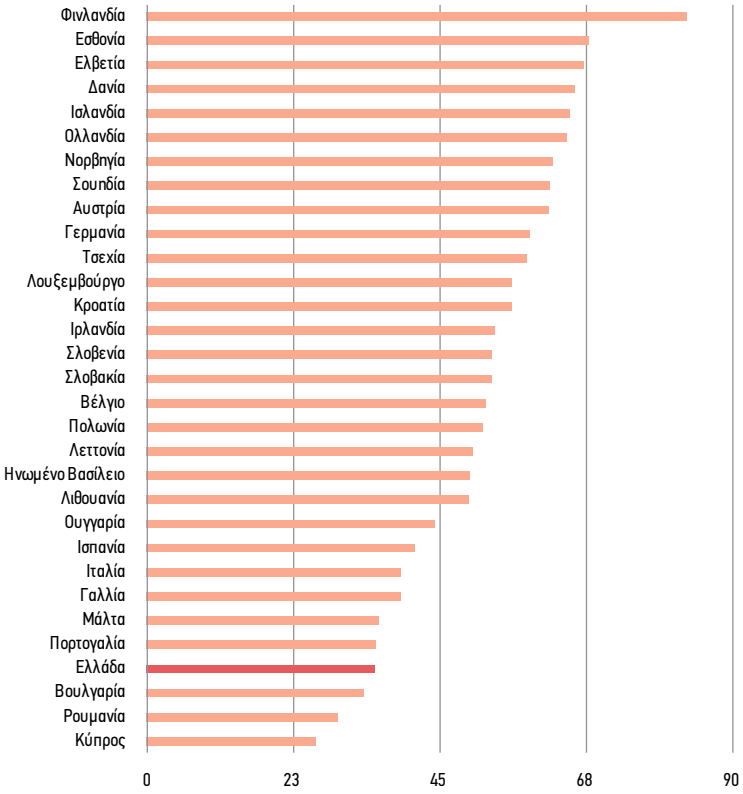
Πηγή: Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων (ESI) του CEDEFOP

Σημείωση: Οι τιμές του δείκτη αντιπροσωπεύουν την απόσταση από την «ιδεώδη» επίδοση (την υψηλότερη επίδοση τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν). Η «ιδεώδης» επίδοση τίθεται ίση με 100 και οι επιδόσεις κάθε χώρας αναπροσαρμόζονται αναλόγως. Στο Διάγραμμα 5.4 παρουσιάζεται ο μέσος όρος των επιδόσεων των τριών πυλώνων του δείκτη ESI (ανάπτυξη δεξιοτήτων, ενεργοποίηση δεξιοτήτων και αντιστοίχιση δεξιοτήτων).

Η επίδοση της Ελλάδας σε αυτόν τον πυλώνα είναι 35 (δηλαδή 65% χαμηλότερη από την καλύτερη επίδοση που σημειώθηκε τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα). Ως προς την ανάπτυξη δεξιοτήτων, η Ελλάδα βρίσκεται στην 28η θέση της κατάταξης ανάμεσα σε 31 χώρες, κάτω από τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και την Κύπρο.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.5

Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων 2022: ανάπτυξη δεξιοτήτων

Πηγή: Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων (ESI) του CEDEFOP

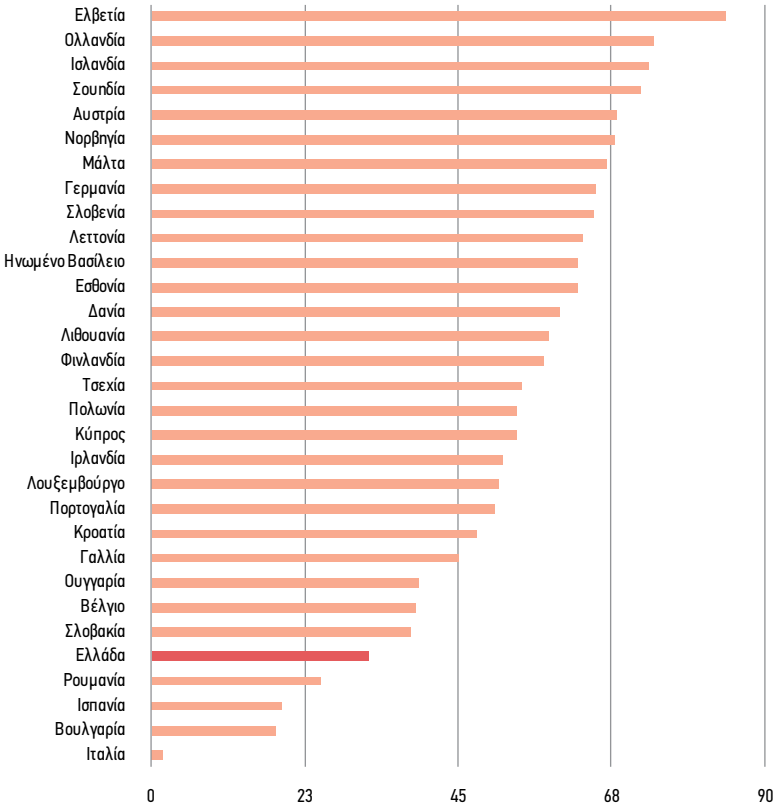
Σημείωση: Οι τιμές του δείκτη αντιπροσωπεύουν την απόσταση από την «ιδεώδη» επίδοση (την υψηλότερη επίδοση τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν). Η «ιδεώδης» επίδοση τίθεται ίση με 100 και οι επιδόσεις κάθε χώρας αναπροσαρμόζονται αναλόγως. Στο Διάγραμμα 5.5 παρουσιάζονται οι επιδόσεις του πυλώνα «ανάπτυξη δεξιοτήτων».

Ενεργοποίηση δεξιοτήτων

Το Διάγραμμα 5.6 παρουσιάζει την κατάταξη των χωρών σύμφωνα με τον δεύτερο από τους τρεις πυλώνες του Ευρωπαϊκού Δείκτη Δεξιοτήτων: την ενεργοποίηση δεξιοτήτων. Ο πυλώνας αυτός διακρίνεται σε δύο υπο-πυλώνες: μετάβαση από την εκπαίδευση στην απασχόληση, και συμμετοχή στην αγορά εργασίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.6

Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων 2022: ενεργοποίηση δεξιοτήτων

Πηγή: Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων (ESI) του CEDEFOP

Σημείωση: Οι τιμές του δείκτη αντιπροσωπεύουν την απόσταση από την «ιδεώδη» επίδοση (την υψηλότερη επίδοση τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν). Η «ιδεώδης» επίδοση τίθεται ίση με 100 και οι επιδόσεις κάθε χώρας αναπροσαρμόζονται αναλόγως. Στο Διάγραμμα 5.6 παρουσιάζονται οι επιδόσεις του πυλώνα «ενεργοποίηση δεξιοτήτων».

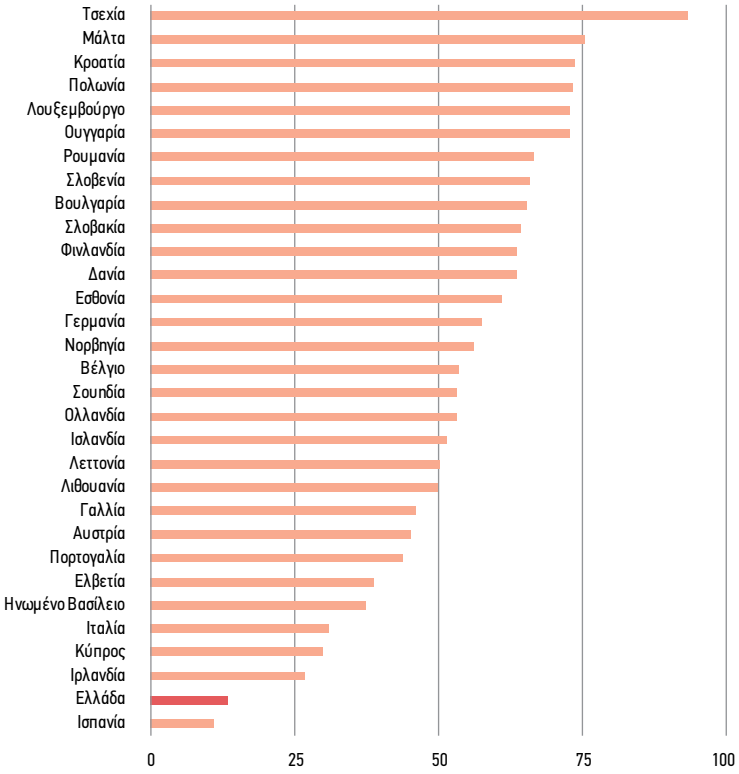
Η επίδοση της Ελλάδας σε αυτόν τον πυλώνα είναι 31,7 (δηλαδή 68,3% χαμηλότερη από την καλύτερη επίδοση που σημειώθηκε τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα). Ως προς την ενεργοποίηση δεξιοτήτων, η Ελλάδα βρίσκεται στην 27η θέση της κατάταξης ανάμεσα σε 31 χώρες, πάνω από τη Ρουμανία, την Ισπανία, τη Βουλγαρία και την Ιταλία.

Αντιστοίχιση δεξιοτήτων

Το Διάγραμμα 5.7 παρουσιάζει την κατάταξη των χωρών σύμφωνα με τον τρίτο από τους τρεις πυλώνες του Ευρωπαϊκού Δείκτη Δεξιοτήτων: την αντιστοίχιση δεξιοτήτων. Ο πυλώνας αυτός διακρίνεται σε δύο υπο-πυλώνες: υποχρησιμοποίηση δεξιοτήτων και αναντιστοιχία δεξιοτήτων.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.7

Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων 2022: αντιστοίχιση δεξιοτήτων

Πηγή: Ευρωπαϊκός Δείκτης Δεξιοτήτων (ESI) του CEDEFOP

Σημείωση: Οι τιμές του δείκτη αντιπροσωπεύουν την απόσταση από την «ιδεώδη» επίδοση (την υψηλότερη επίδοση τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν). Η «ιδεώδης» επίδοση τίθεται ίση με 100 και οι επιδόσεις κάθε χώρας αναπροσαρμόζονται αναλόγως. Στο Διάγραμμα 5.7 παρουσιάζονται οι επιδόσεις του πυλώνα «αντιστοίχιση δεξιοτήτων».

Η επίδοση της Ελλάδας σε αυτόν τον πυλώνα είναι 13,4 (δηλαδή 86,7% χαμηλότερη από την καλύτερη επίδοση που σημειώθηκε τα τελευταία επτά χρόνια μεταξύ όλων των χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα). Ως προς την αντιστοίχιση δεξιοτήτων, η Ελλάδα βρίσκεται στην προτελευταία (30ή) θέση της κατάταξης ανάμεσα σε 31 χώρες, πάνω μόνο από την Ισπανία.

5.3 Η Παγκόσμια Έρευνα Διοίκησης Επιχειρήσεων (WMS)

Η χαμηλή επίδοση της χώρας μας δεν αφορά μόνο τις δεξιότητες των εργαζομένων και των ανέργων αλλά και τις διαχειριστικές ικανότητες των εργοδοτών. Αυτό προκύπτει από τα δεδομένα της Παγκόσμιας Έρευνας Διοίκησης Επιχειρήσεων (World Management Survey – WMS), που διεξήχθη ανάμεσα στο 2007 και το 2014 σε τυχαίο δείγμα μεσαίου μεγέθους μεταποιητικών επιχειρήσεων από 20 χώρες, ανάμεσα στις οποίες ήταν και η Ελλάδα (το 2014). Η έρευνα σχεδιάστηκε για να ερμηνεύσει τις διαφορές παραγωγικότητας που παρατηρούνται μεταξύ χωρών, καθώς και μεταξύ επιχειρήσεων στο εσωτερικό της ίδιας χώρας (Bloom and Van Reenen, 2007· Bloom et al., 2012).

Ορισμένα δεδομένα της έρευνας WMS για τις διοικητικές πρακτικές στις ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις παρουσιάστηκαν σε εργασία του Χρήστου Γενάκου, καθηγητή του University of Cambridge (Genakos, 2018), καθώς και σε πρόσφατη δημοσίευση των Ανυφαντάκη κ.ά. (2022).

Χαμηλές διαχειριστικές ικανότητες στο σύνολο των επιχειρήσεων

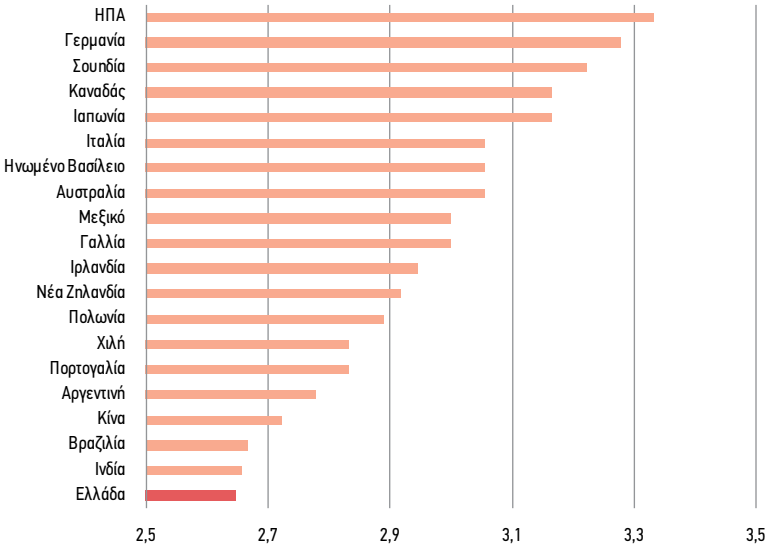
Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.8, η γενική επίδοση της Ελλάδας όσον αφορά τις διαχειριστικές ικανότητες των μεταποιητικών επιχειρήσεων ήταν χειρότερη από την επίδοση της Ινδίας, της Βραζιλίας, της Κίνας, της Αργεντινής, της Χιλής κ.ο.κ. Στις τρεις πρώτες θέσεις της διεθνούς κατάταξης βρέθηκαν οι ΗΠΑ, η Γερμανία και η Σουηδία.

Τα αποτελέσματα για τις διοικητικές πρακτικές στις ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις συνοψίζονται ως εξής (Genakos, 2018: 1):

> Η Ελλάδα φαίνεται να έχει τη χαμηλότερη επίδοση στη διοίκηση επιχειρήσεων από τις χώρες του ΟΟΣΑ και της ΕΕ, εύρημα συμβατό με άλλους δείκτες για την κατάσταση της ελληνικής

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.8

Διαχειριστικές ικανότητες των εργοδοτών: σύνολο επιχειρήσεων

Πηγή: Παγκόσμια Έρευνα Διοίκησης Επιχειρήσεων (WMS)

Σημείωση: Ο δείκτης παίρνει τιμές από 1 (χειρότερη διαχειριστική πρακτική) έως 5 (καλύτερη διαχειριστική πρακτική). Στο Διάγραμμα 5.8 παρουσιάζονται οι μέσες επιδόσεις όλων των μεταποιητικών επιχειρήσεων που πήραν μέρος στην έρευνα σε κάθε χώρα.

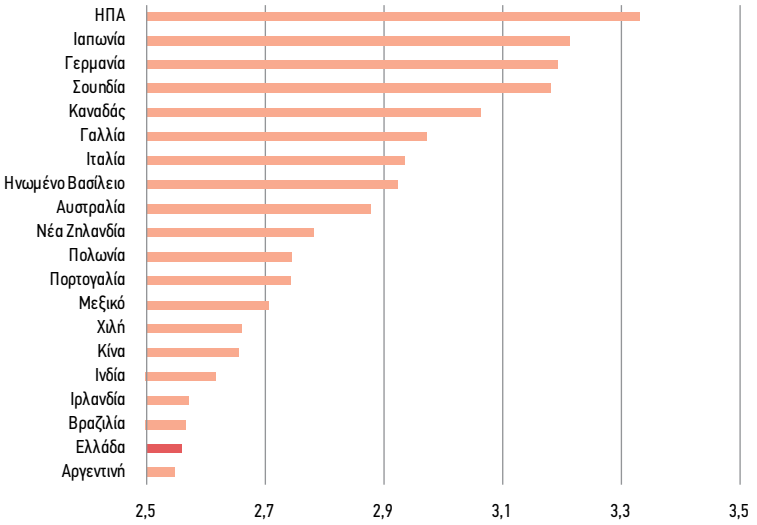
οικονομίας. Ανελαστικές ρυθμίσεις της αγοράς εργασίας περιορίζουν την ευελιξία των επιχειρήσεων όσον αφορά τη διαχείριση ταλαντούχων στελεχών, ενώ υψηλά εμπόδια εισόδου στις αγορές προϊόντων έχουν ως αποτέλεσμα χαμηλότερο ανταγωνισμό, ο οποίος επιτρέπει σε αναποτελεσματικές επιχειρήσεις να επιβιώνουν. Οι Έλληνες μάνατζερ κατά μέσο όρο δείχνουν να μην έχουν συναίσθηση του πόσο παρωχημένες είναι οι διοικητικές τους πρακτικές, ενώ ταυτόχρονα έχουν μεγάλη αυτοπεποίθηση για την ποιότητα του μάνατζμεντ της επιχείρησής τους.

Χαμηλές διαχειριστικές ικανότητες των εγχώριων επιχειρήσεων

Τα αποτελέσματα της έρευνας WMS δείχνουν ότι σε όλες τις χώρες οι διαχειριστικές ικανότητες είναι χαμηλότερες μεταξύ εγχώριων μεταποιητικών επιχειρήσεων και εκείνων που είναι θυγατρικές πολυεθνικών επιχειρήσεων. Όμως, το χάσμα διαχειριστικών

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.9

Διαχειριστικές ικανότητες των εργοδοτών: εγχώριες επιχειρήσεις

Πηγή: Παγκόσμια Έρευνα Διοίκησης Επιχειρήσεων (WMS)

Σημείωση: Ο δείκτης παίρνει τιμές από 1 (χειρότερη διαχειριστική πρακτική) έως 5 (καλύτερη διαχειριστική πρακτική). Στο Διάγραμμα 5.9 παρουσιάζονται οι διαχειριστικές ικανότητες των εγχώριων μεταποιητικών επιχειρήσεων.

ικανοτήτων μεταξύ εγχώριων και πολυεθνικών επιχειρήσεων δεν είναι πουθενά τόσο μεγάλο όσο στην Ελλάδα (ούτε καν στην Ιρλανδία, που φιλοξενεί πολύ περισσότερες πολυεθνικές επιχειρήσεις).

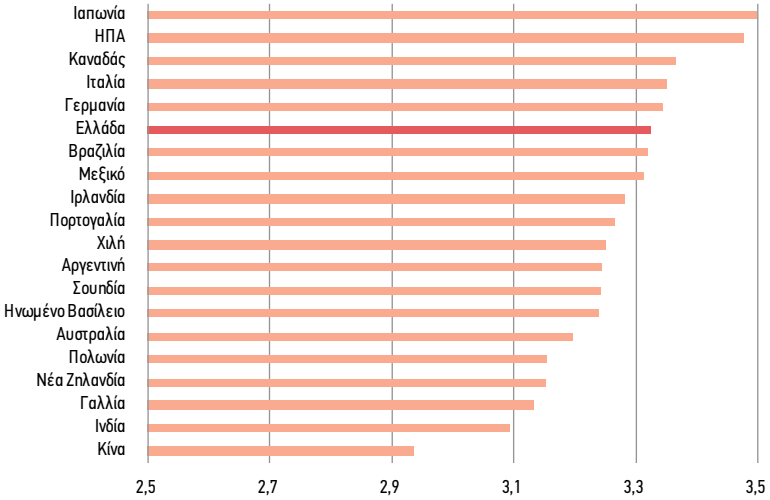
Παρουσιάζουμε πρώτα τη διεθνή κατάταξη των διαχειριστικών ικανοτήτων στις εγχώριες μεταποιητικές επιχειρήσεις. Το Διάγραμμα 5.9 δείχνει ότι η επίδοση της Ελλάδας ήταν η δεύτερη χαμηλότερη μεταξύ των χωρών που πήραν μέρος στην έρευνα WMS – ελαφρά καλύτερη μόνο από την επίδοση της Αργεντινής. Στις τρεις πρώτες θέσεις της διεθνούς κατάταξης των διαχειριστικών ικανοτήτων στις εγχώριες μεταποιητικές επιχειρήσεις ήταν οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία και η Γερμανία.

Υψηλές διαχειριστικές ικανότητες των πολυεθνικών επιχειρήσεων

Αντίθετα, οι διαχειριστικές ικανότητες στις θυγατρικές πολυεθνικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στη χώρα μας ήταν σημαντικά υψηλότερες, φέρνοντας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.10

Διαχειριστικές ικανότητες των εργοδοτών: πολυεθνικές επιχειρήσεις

Πηγή: Παγκόσμια Έρευνα Διοίκησης Επιχειρήσεων (WMS)

Σημείωση: Ο δείκτης παίρνει τιμές από 1 (χειρότερη διαχειριστική πρακτική) έως 5 (καλύτερη διαχειριστική πρακτική). Στο Διάγραμμα 5.10 παρουσιάζονται οι διαχειριστικές ικανότητες των θυγατρικών πολυεθνικών επιχειρήσεων.

την Ελλάδα στην 6η θέση μεταξύ των 20 χωρών που πήραν μέρος στην έρευνα WMS.

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.10, στην κορυφή της διεθνούς κατάταξης των διαχειριστικών ικανοτήτων στις θυγατρικές πολυεθνικών μεταποιητικών επιχειρήσεων βρισκόταν η Ιαπωνία. Ακολουθούσαν οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Ιταλία, η Γερμανία και σε μικρή απόσταση η Ελλάδα.

Όπως σχολιάζουν οι Ανυφαντάκη κ.ά. (2022: 21), το γεγονός ότι «η θυγατρική μιας πολυεθνικής επιχείρησης με έδρα στις ΗΠΑ διοικείται το ίδιο καλά στην Ελλάδα όπως και οι θυγατρικές της ίδιας πολυεθνικής επιχείρησης στη Σουηδία ή στη Γαλλία [...] είναι απρόσμενο και ενθαρρυντικό, αφού δείχνει ότι οι επιχειρήσεις βρίσκουν τρόπους να διοικούνται καλά και συνεπώς να είναι παραγωγικές, ακόμη και στο αντίξοο ρυθμιστικό και μακροοικονομικό περιβάλλον της ελληνικής οικονομίας».

Αντιστρόφως, οι απελπιστικά χαμηλές διαχειριστικές ικανότητες των εγχώριων επιχειρήσεων συνιστά τροχοπέδη για την αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου

της χώρας. Η απροθυμία των ελληνικών επιχειρήσεων να επενδύσουν στο ανθρώπινο κεφάλαιο των εργαζομένων που απασχολούν, προσφέροντάς τους κατάρτιση, είναι ένα σύμπτωμα του χαμηλού επιπέδου των διοικητικών πρακτικών των εργοδοτών στη χώρα μας. Αυτό είναι το θέμα της επόμενης ενότητας.

5.4 Η Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (CVTS)

Η Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (Continuing Vocational Training Survey – CVTS) της Eurostat, έγινε το 2005, το 2010 και το 2015.

Παρότι έκτοτε δεν έχει συνεχιστεί, η έρευνα παραμένει η βασική πηγή δεδομένων για την ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση στην Ευρώπη, δηλαδή στα 27 κράτη μέλη της ΕΕ και, επίσης, στη Νορβηγία και στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Όπως δείχνουν τα δεδομένα της έρευνας, οι ελληνικές επιχειρήσεις καταγράφουν χαμηλές επιδόσεις στο πεδίο της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης. Η υστέρηση είναι φανερή στο σύνολο των επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως μεγέθους, αλλά διατηρείται ακόμη και όταν εστιάζουμε στις επιμέρους τάξεις μεγέθους.

Χαμηλές επιδόσεις ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης στο σύνολο των επιχειρήσεων

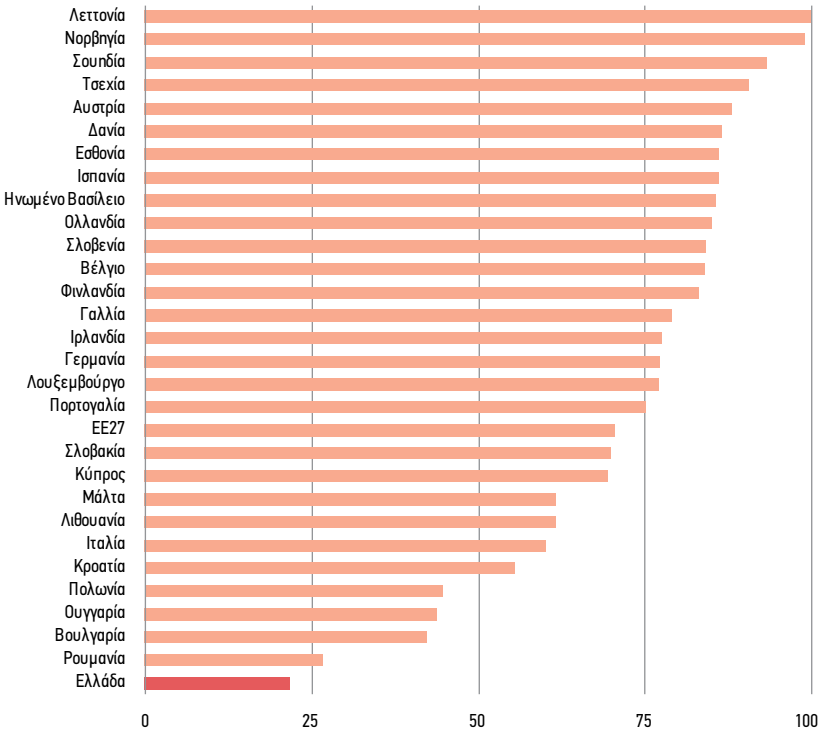
Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.11, η συντριπτική πλειονότητα των επιχειρήσεων στην Ελλάδα (σχεδόν 4 στις 5) δεν παρείχαν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015. Το ποσοστό όσων το έκαναν (21,7%) ήταν το χαμηλότερο στην Ευρώπη, σε κάποια απόσταση από το ποσοστό (26,7%) της χώρας με τη δεύτερη χειρότερη επίδοση (Ρουμανία).

Τα υπόλοιπα 26 κράτη μέλη της ΕΕ, καθώς και οι 2 χώρες εκτός ΕΕ για τις οποίες παρουσιάζονται εδώ στοιχεία, κατέγραψαν πολύ καλύτερες επιδόσεις. Σε 4 χώρες (Τσεχία, Σουηδία, Νορβηγία και Λετονία), το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015 υπερέβαινε το 90%. Ο μέσος όρος στην ΕΕ ήταν 70,5%. Σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015 (86% και 75% αντιστοίχως) ήταν υψηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ.

Θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι η εικόνα μεγάλης υστέρησης που παρουσιάζει η Ελλάδα στο πεδίο της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης είναι παραπλανητική,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.11

Επιχειρήσεις που παρέχουν κατάρτιση (%): σύνολο

Πηγή: Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (CVTS) της Eurostat

Σημείωση: Ο δείκτης παρουσιάζει το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση ή άλλες μορφές ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης το έτος 2015. Το Διάγραμμα 5.11 αφορά δεδομένα για το σύνολο των επιχειρήσεων.

αφού είναι απόρροια του χαμηλού μεγέθους των ελληνικών επιχειρήσεων. Πράγματι, γνωρίζουμε ότι σε όλες τις χώρες η πιθανότητα μια επιχείρηση να παρέχει κατάρτιση στους εργαζόμενους που απασχολεί αυξάνεται με το μέγεθός της: η ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση είναι συχνότερη στις μεγάλες επιχειρήσεις παρά στις μικρές. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι το μέγεθος των επιχειρήσεων είναι μικρότερο στην Ελλάδα από ό,τι στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ. Συνεπώς, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το μέγεθος της επιχείρησης ώστε να είναι σωστή η σύγκριση του ποσοστού των επιχειρήσεων που παρέχουν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1

Αριθμός επιχειρήσεων και απασχολουμένων ανά μέγεθος επιχείρησης

	Επιχειρήσεις		Απασχολούμενοι	
	Ελλάδα	ΕΕ	Ελλάδα	ΕΕ
Πολύ μικρές (0-9)	97,4%	93,0%	62,0%	29,7%
Μικρές (10-49)	2,3%	5,9%	16,2%	20,1%
Μεσαίες (50-249)	0,3%	0,9%	9,7%	16,8%
Μεγάλες (250+)	0%	0,2%	12,1%	33,4%

Πηγή: European Commission (2021)

Σημείωση: Τα δεδομένα αφορούν τη μη χρηματοοικονομική ιδιωτική οικονομία που περιλαμβάνει τη μεταποίηση, τις κατασκευές, το εμπόριο και τις υπηρεσίες (κωδικοί NACE: B έως J, L, M και N). Εκτιμήσεις για το έτος 2018.

Πράγματι, η απόκλιση της Ελλάδας από τις άλλες χώρες της ΕΕ ως προς το μέγεθος της επιχείρησης είναι μεγάλη. Όπως δείχνει ο Πίνακας 5.1, το ποσοστό των εργαζομένων που είτε είναι αυτοαπασχολούμενοι είτε απασχολούνται σε πολύ μικρές επιχειρήσεις (με 9 ή λιγότερα άτομα προσωπικό) είναι υπερδιπλάσιο στην Ελλάδα (62,0%) από τον μέσο όρο της ΕΕ (29,7%). Αντίθετα, το ποσοστό απασχολουμένων που εργάζονται σε μεγάλες επιχειρήσεις (με 250 ή περισσότερα άτομα προσωπικό) είναι μόλις 12,1% στην Ελλάδα, σχεδόν τρεις φορές χαμηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ (33,4%).

Όμως, όπως δείχνουν τα δεδομένα, το μικρό μέγεθος των ελληνικών επιχειρήσεων δεν αρκεί για να ερμηνεύσει την υστέρηση της χώρας μας στο πεδίο της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης. Ας αρχίσουμε από τις μικρές επιχειρήσεις.

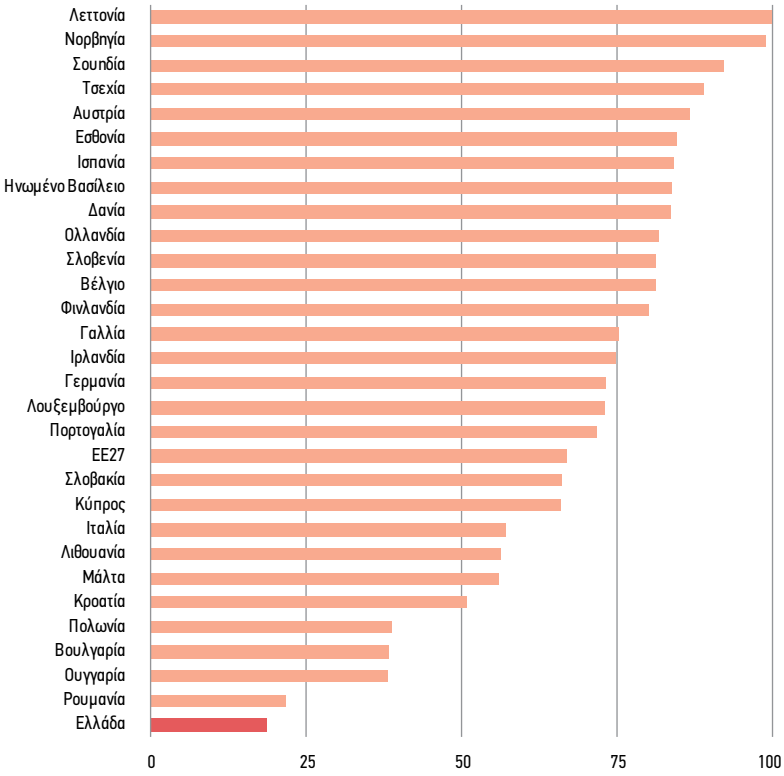
Χαμηλές επιδόσεις ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης στις μικρές επιχειρήσεις

Πράγματι, όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.12, το ποσοστό των μικρών επιχειρήσεων (με 10 έως 49 άτομα προσωπικό) που παρείχε ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015 ήταν χαμηλότερο από ό,τι στο σύνολο των επιχειρήσεων. (Ενδεικτικά, ο μέσος όρος στην ΕΕ ήταν 66,9% έναντι 70,5%.)

Όμως, το ποσοστό της Ελλάδας (18,6%) υπολειπόταν σοβαρά από τον μέσο όρο της ΕΕ και ήταν χαμηλότερο από ό,τι σε όλες τις υπόλοιπες 28 χώρες της έρευνας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.12

Μικρές επιχειρήσεις που παρέχουν κατάρτιση (%)

Πηγή: Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (CVTS) της Eurostat

Σημείωση: Ο δείκτης παρουσιάζει το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση ή άλλες μορφές ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης το έτος 2015. Το Διάγραμμα 5.12 αφορά δεδομένα για τις μικρές επιχειρήσεις (με 10 έως 49 άτομα προσωπικό).

Το ποσοστό των μικρών επιχειρήσεων που παρείχαν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015 ήταν υψηλότερο στη Σουηδία (92%), στη Νορβηγία (99%) και στη Λεττονία (100%).

Συνεπώς, ο λόγος που οι περισσότερες από τις 18.958 μικρές επιχειρήσεις στην Ελλάδα δεν παρέχουν κατάρτιση στο προσωπικό τους δεν μπορεί να είναι (μόνο) το μικρό μέγεθος. Εξίσου μικρές επιχειρήσεις σε άλλες χώρες τα καταφέρνουν πολύ καλύτερα.

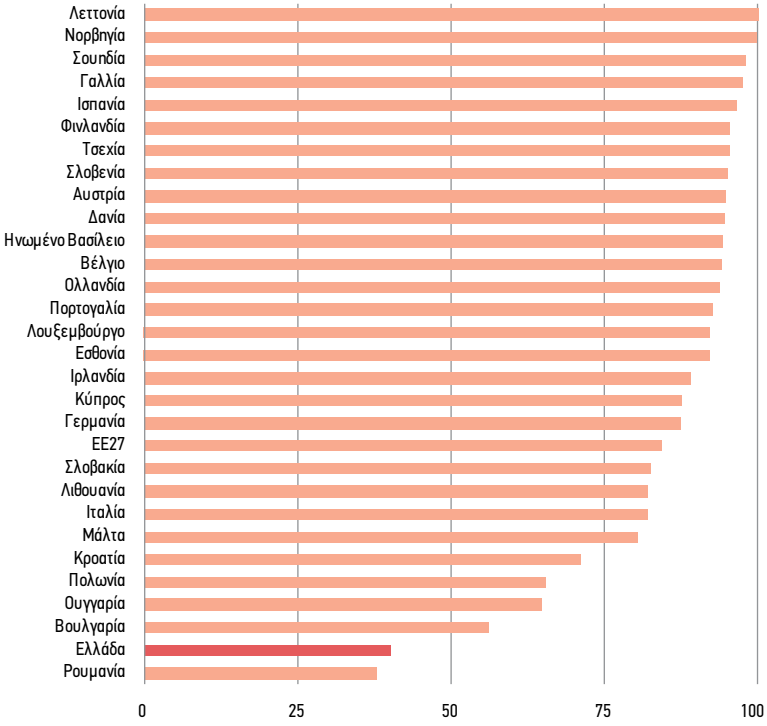
Χαμηλές επιδόσεις ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης στις μεσαίες επιχειρήσεις

Όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.13, το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015 στην Ελλάδα ήταν πράγματι υψηλότερο στις μεσαίες επιχειρήσεις (με 50 έως 249 άτομα προσωπικό) από ό,τι στις μικρές (40,2% έναντι 18,6%, αντιστοίχως).

Όμως και πάλι, η επίδοση της χώρας μας υπολειπόταν σημαντικά από τη μέση επίδοση στην ΕΕ (84,3%) και ήταν χαμηλότερη από ό,τι σε όλες τις χώρες της έρευνας εκτός από τη Ρουμανία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.13

Μεσαίες επιχειρήσεις που παρέχουν κατάρτιση (%)

Πηγή: Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (CVTS) της Eurostat

Σημείωση: Ο δείκτης παρουσιάζει το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση ή άλλες μορφές ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης το έτος 2015. Το Διάγραμμα 5.13 αφορά δεδομένα για τις μεσαίες επιχειρήσεις (με 50 έως 249 άτομα προσωπικό).

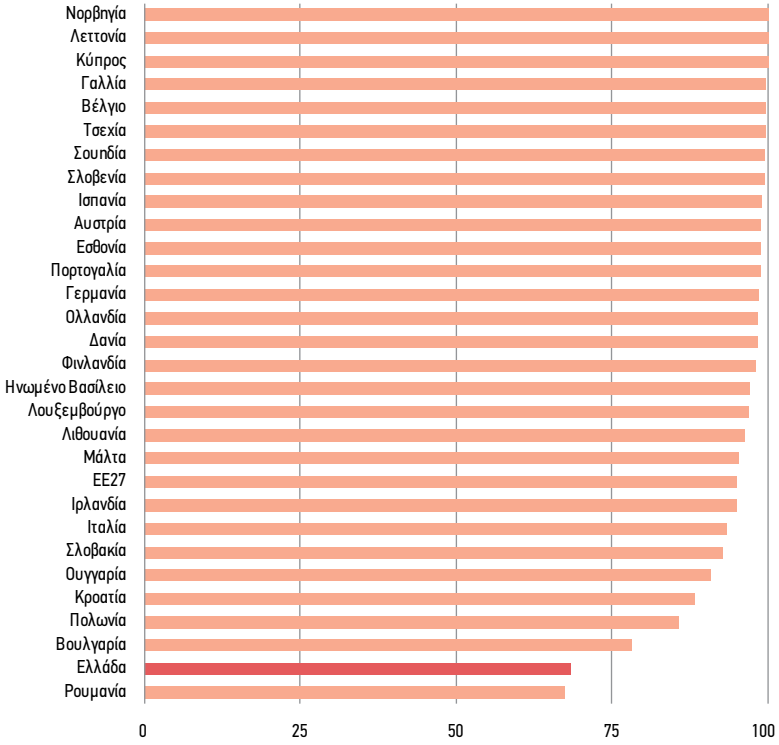
Συνεπώς, το γεγονός ότι από τις 2.176 μεσαίες επιχειρήσεις στην Ελλάδα οι περισσότερες (σχεδόν 60%) δεν παρέχουν κατάρτιση στο προσωπικό τους δεν μπορεί να αποδοθεί στο μέγεθός τους.

Χαμηλές επιδόσεις ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης στις μεγάλες επιχειρήσεις

Η υστέρηση της Ελλάδας στο πεδίο της ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης επιβεβαιώνεται και στις μεγάλες επιχειρήσεις (με 250 ή περισσότερα άτομα προσωπικό).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.14

Μεγάλες επιχειρήσεις που παρέχουν κατάρτιση (%)

Πηγή: Έρευνα για τη Συνεχιζόμενη Επαγγελματική Κατάρτιση (CVTS) της Eurostat

Σημείωση: Ο δείκτης παρουσιάζει το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρείχαν συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση ή άλλες μορφές ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης το έτος 2015. Το Διάγραμμα 5.14 αφορά δεδομένα για τις μεγάλες επιχειρήσεις (με 250 ή περισσότερα άτομα προσωπικό).

Πράγματι, όπως δείχνει το Διάγραμμα 5.14, σε 18 κράτη μέλη της ΕΕ, καθώς και στις άλλες 2 χώρες της έρευνας CVTS (Νορβηγία και Ηνωμένο Βασίλειο), το ποσοστό των μεγάλων επιχειρήσεων που παρείχαν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση το 2015 υπερέβαινε το 95%. Εξαιρετικά υψηλές επιδόσεις καταγράφουν άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, όπως η Πορτογαλία (98,6%) και η Ισπανία (98,9%). Στην Ελλάδα, αντίθετα, το ποσοστό αυτό έφτανε μόλις το 68,2%. Η επίδοση της χώρας μας ήταν χαμηλότερη από ό,τι σε όλες τις χώρες της έρευνας εκτός από τη Ρουμανία.

Με άλλα λόγια, το γεγονός ότι τόσο πολλές (105 από τις 331) μεγάλες επιχειρήσεις στην Ελλάδα δεν παρέχουν κατάρτιση στο προσωπικό τους συνιστά ιδιαιτερότητα· κάτι τέτοιο είναι περίπου αδιανόητο στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

5.5 Η ανάγκη ριζικής αναμόρφωσης του συστήματος κατάρτισης

Τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα τεκμηριώνουν το πρόβλημα της απελπιστικής υστέρησης των δεξιοτήτων στη χώρα μας. Για την υστέρηση αυτή, η ευθύνη των επιχειρήσεων είναι μεγάλη.

Κατ' αρχάς, όπως δείξαμε προηγουμένως, οι διαχειριστικές ικανότητες της εργοδοσίας στις ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις (ιδίως τις εγχώριες, δηλαδή εξαιρώντας τις θυγατρικές ξένων πολυεθνικών) είναι χαμηλότερες από ό,τι στις αντίστοιχες επιχειρήσεις των άλλων χωρών.

Επιπλέον, το ποσοστό των επιχειρήσεων που παρέχουν ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση στο προσωπικό τους είναι πολύ χαμηλότερο στην Ελλάδα από ό,τι στην υπόλοιπη Ευρώπη. Είναι, βέβαια, γεγονός ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις τείνουν να είναι μικρότερες σε μέγεθος από τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές, και είναι γνωστό ότι οι μικρές επιχειρήσεις επενδύουν λιγότερο σε προγράμματα κατάρτισης των εργαζομένων τους. Όμως, ακόμη και οι μεγαλύτερες σε μέγεθος ελληνικές επιχειρήσεις προσέφεραν κατάρτιση σε σημαντικά μικρότερο βαθμό από ό,τι οι αντίστοιχες ευρωπαϊκές.

Η αδιαφορία των επιχειρήσεων για την κατάρτιση συνιστά σοβαρό εμπόδιο για την αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου της χώρας. Χωρίς σημαντική αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων και των ανέργων (καθώς και των διαχειριστικών ικανοτήτων των εργοδοτών) η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου θα είναι αδύνατη.

Από την άλλη, η ποιότητα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης είναι χαμηλή. Το πρόβλημα αφορά τόσο την επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση που

παρέχει κυρίως το κράτος όσο και εκείνη που χρηματοδοτείται κυρίως από το ΕΣΠΑ και άλλα προγράμματα της ΕΕ.

Στην Ελλάδα, η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται από το κράτος περιλαμβάνει τα Επαγγελματικά Λύκεια (ΕΠΑΛ), τις Επαγγελματικές Σχολές Μαθητείας του ΟΑΕΔ (ΕΠΑΣ), τις Επαγγελματικές Σχολές του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων αλλά και άλλες δομές, όπως τα Μεταλυκειακά Έτη-Τάξεις Μαθητείας ΕΠΑΛ, καθώς και τα δημόσια ΙΕΚ. Πρόσφατη έρευνα ανέλυσε δεδομένα από το σύστημα ΕΡΓΑΝΗ για την επίδοση στην αγορά εργασίας 30.885 μαθητών που αποφοίτησαν στο διάστημα 2015-2020 είτε από Τάξη Μαθητείας των ΕΠΑΛ, είτε από ΕΠΑΣ του ΟΑΕΔ, είτε από ΙΕΚ, είτε από ΣΕΚ (Σχολές Επαγγελματικής Κατάρτισης, έχουν πλέον καταργηθεί). Όπως διαπίστωσε η έρευνα, 6 μήνες μετά την αποφοίτηση το ποσοστό όσων εργάζονταν ήταν μόλις 23%, 12 μήνες μετά την αποφοίτηση ανερχόταν σε 39%, ενώ 18 μήνες μετά την αποφοίτηση παρέμενε 38% (Νεκτάριος κ.ά., 2022).

Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για την ποιότητα της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης που χρηματοδοτείται κυρίως από κονδύλια της ΕΕ. Το πρόβλημα ξεκινά από τη δεκαετία του 1980, όταν η εισροή σημαντικών πόρων από ευρωπαϊκά προγράμματα συναντήθηκε με την καχεξία της εγχώριας παράδοσης στον τομέα της κατάρτισης. Η συνάντηση αυτή οδήγησε σε στρεβλώσεις. Μέσα σε λίγα χρόνια, ένας ολόκληρος κλάδος της οικονομίας δημιουργήθηκε σχεδόν από το μηδέν με σκοπό την απορρόφηση κοινοτικών πόρων. Αντί η κατάρτιση να γίνεται αντιληπτή ως εργαλείο αναβάθμισης των δεξιοτήτων, άρχισε να θεωρείται από τους περισσότερους παρόχους ως ευκαιρία κερδοφορίας, και από τους περισσότερους συμμετέχοντες ως εισοδηματική παροχή.

Όσο για τις κυβερνήσεις, η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση συμπλήρωνε κενά σε έναν τομέα χαμηλής προτεραιότητας για τον εθνικό προϋπολογισμό. Σε αυτές τις συνθήκες, το όποιο ενδιαφέρον για τον έλεγχο της ποιότητας (ή και της απλής πραγματοποίησης) των προγραμμάτων κατάρτισης έρχεται σε σύγκρουση με τον στόχο της μεγιστοποίησης της απορροφητικότητας, ο οποίος επικρατεί. Η κατάσταση αυτή επιδεινώθηκε και άλλο εξαιτίας της απορρύθμισης των προϋποθέσεων για την παροχή κατάρτισης από το 2012 και μετά (Γούλας και Καραλής, 2020), ενώ έφτασε στο ναδίρ με την περιβόητη υπόθεση των «voucher επιστημόνων» του Απριλίου 2020.

Είναι ενθαρρυντικό το πρόσφατο ενδιαφέρον για την αναμόρφωση του τομέα της κατάρτισης, όπως αποτυπώνεται στην έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη και στην έμφαση που αποδίδεται από το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας στον εκσυγχρονισμό της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης καθώς και στην ενί-

σχυση της διά βίου μάθησης. (Βλ. σχολιασμό των σχετικών δράσεων στο τέταρτο κεφάλαιο.) Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ο επιχειρούμενος εκσυγχρονισμός της πολιτικής του ΟΑΕΔ για την κατάρτιση, καθώς και ορισμένες πρόσφατες πρωτοβουλίες για την ενίσχυση των ψηφιακών δεξιοτήτων.

Πώς πρέπει να αναμορφωθεί η πολιτική επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και διά βίου μάθησης που ασκείται σήμερα, ώστε να συμβάλει αποτελεσματικά στον στόχο της αναβάθμισης των δεξιοτήτων των εργαζομένων και των ανέργων (αλλά και των διαχειριστικών ικανοτήτων των επιχειρήσεων);

Οι γενικές κατευθύνσεις μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Ανανέωση των προγραμμάτων σπουδών σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, από τους βρεφονηπιακούς σταθμούς έως τα πανεπιστήμια, με σκοπό τη στροφή από τη συσσώρευση γνώσεων στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, της ικανότητας επίλυσης προβλημάτων και της αναζήτησης νέας γνώσης.
2. Ενδυνάμωση του κύρους και της ποιότητας της παρεχόμενης αρχικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης από κρατικούς φορείς, με εμπλοκή των κοινωνικών εταίρων, με σκοπό την αντιστοίχιση των δεξιοτήτων (τυπικών και άτυπων) που αποκτούν οι μαθητευόμενοι με εκείνες που έχει ανάγκη μια σύγχρονη δυναμική οικονομία.
3. Αυστηρή ρύθμιση των παρόχων συνεχιζόμενης επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, με μοναδικό κριτήριο την παροχή ουσιαστικών γνώσεων, ακόμη και με τίμημα την υστέρηση (βραχυπρόθεσμα) της χώρας στην απορροφητικότητα ευρωπαϊκών κονδυλίων.
4. Ενθάρρυνση της κατάρτισης στην εργασία (on the job training), με φορολογικά και άλλα αντικίνητρα για τις επιχειρήσεις που δεν παρέχουν κατάρτιση στο προσωπικό τους.
5. Κινητοποίηση των εργοδοτικών οργανώσεων για την ανάληψη πρωτοβουλιών με σκοπό τη βελτίωση των διαχειριστικών ικανοτήτων των επιχειρήσεων.
6. Αναβάθμιση του εθνικού συστήματος πιστοποίησης προσόντων.

06

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Φορολογία, κοινωνικό κράτος, εργασιακές σχέσεις

Η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου απαιτεί, επίσης, αλλαγές στη φορολογική πολιτική, στην κοινωνική πολιτική και στην πολιτική για τις εργασιακές σχέσεις. Ας αρχίσουμε από την πρώτη.

6.1 Φορολογική πολιτική

Αντίθετα με μια αρκετά διαδεδομένη άποψη, η γενική μείωση της φορολογίας δεν προάγει την αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου. Οι δημόσιες πολιτικές που υποστηρίζουν ένα παραγωγικό μοντέλο υψηλής προστιθέμενης αξίας απαιτούν γενναία χρηματοδότηση. Το ίδιο απαιτεί η θεαματική αναβάθμιση των δεξιοτήτων, η ανάγκη για την οποία αναλύθηκε προηγουμένως (βλ. πέμπτο κεφάλαιο), όπως και η τολμηρή στροφή προς την κοινωνική επένδυση που προτείνεται στην επόμενη ενότητα. Αυτό που χρειάζεται να αλλάξει είναι το *μείγμα* της φορολογικής πολιτικής.

Πώς μπορεί να γίνει συγκεκριμένα κάτι τέτοιο;

Διεύρυνση της φορολογικής βάσης

Για να είναι βιώσιμοι οι φόροι και οι εισφορές, θα πρέπει οι συντελεστές να είναι λογικοί και η φορολογική βάση ευρεία. Αυτό κατ' αρχάς σημαίνει περιορισμό των ευκαιριών (νόμιμης) φοροαποφυγής και, φυσικά, καταπολέμηση της φοροδιαφυγής: με άλλα λόγια, «να πληρώνουμε όλοι για να πληρώνουμε λιγότερο». Σημαίνει, όμως,

επίσης μετατόπιση του φορολογικού βάρους από την εργασία προς την περιουσία και από τις παραγωγικές επενδύσεις στη συσσώρευση πλούτου.

Είναι ενδιαφέρον ότι μια τέτοια στροφή υποστηρίζεται ακόμη και από τις πρόσφατες αναλύσεις του ΟΟΣΑ (Brys et al., 2016· O'Reilly, 2018· OECD, 2021a· OECD, 2021b) αλλά και του ΔΝΤ (Norregaard, 2013· De Mooij et al., 2020· IMF, 2021). Οι αναλύσεις αυτές υπογραμμίζουν ότι καλά σχεδιασμένοι φόροι ακίνητης περιουσίας και φόροι κληρονομιάς είναι δικαιότεροι και λιγότερο στρεβλωτικοί από τους φόρους στην εργασία.

Στη χώρα μας, οι φόροι περιουσίας –οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν τους φόρους ακίνητης περιουσίας και τους φόρους κληρονομιάς, μεταξύ άλλων– έχουν αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια (από 1,67% του ΑΕΠ το 2010 σε 3,07% το 2020) και τώρα είναι υψηλότεροι από ό,τι στις περισσότερες χώρες της ΕΕ (με την εξαίρεση της Γαλλίας, του Βελγίου και του Λουξεμβούργου, όπου οι φόροι περιουσίας κυμαίνονται μεταξύ 3,5% και 4% του ΑΕΠ). Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, ότι στις ΗΠΑ οι φόροι περιουσίας συνεισφέρουν παρόμοιο ποσοστό του ΑΕΠ (3,05% το 2020) όπως στην Ελλάδα.

Με τη θεσμοθέτηση του Ενιαίου Φόρου Ιδιοκτησίας Ακινήτων (ΕΝΦΙΑ), το μερίδιο των φόρων ακίνητης περιουσίας αυξήθηκε θεαματικά (από 0,25% του ΑΕΠ το 2010 σε 1,95% το 2018). Όμως, το μερίδιο των φόρων κληρονομιάς έχει υποχωρήσει σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες (από 0,31% του ΑΕΠ το 1990 σε 0,07% το 2018) και μειώθηκε ακόμη περισσότερο με πρόσφατη νομοθετική πρωτοβουλία της σημερινής κυβέρνησης.

Πράσινοι φόροι

Η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής συνεπάγεται αύξηση των «φόρων Pigou» που να εσωτερικεύουν το κοινωνικό κόστος της ρύπανσης, βάσει της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» (OECD, 2020). Η φορολογική αυτή στροφή δεν μπορεί παρά να αυξάνει το κόστος της θέρμανσης και της μετακίνησης, και συνεπώς να επιβαρύνει το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών.

Αυτό οδηγεί σε τρία σημαντικά συμπεράσματα για την πολιτική που πρέπει να ακολουθείται:

Πρώτον, οι πράσινοι φόροι θα πρέπει να συνοδεύονται από εισοδηματικές μεταβιβάσεις που να αποζημιώνουν τις ευάλωτες ομάδες (ηλικιωμένοι, φτωχοί, κάτοικοι απομακρυσμένων περιοχών).

Δεύτερον, τα μέτρα για τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας θα πρέπει να συνοδεύονται από μέτρα για την εξοικονόμηση ενέργειας (π.χ. ενεργειακή αναβάθμιση κτιρίων).

Τρίτον, οι γενικευμένες επιδοτήσεις τιμών είναι λανθασμένες, αφού εξασθενούν τα κίνητρα για μείωση κατανάλωσης και εξοικονόμησης ενέργειας, καθυστερούν την εσωτερίκευση του κοινωνικού κόστους της ρύπανσης και τελικά αντιστρατεύονται τους στόχους αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής.

Άρση των φορολογικών διακρίσεων σε βάρος της μισθωτής εργασίας

Η ασφαλιστική νομοθεσία που ισχύει σήμερα (όπως διαμορφώθηκε με τον Ν. 4670/2020) ουσιαστικά επιτρέπει στους αυτοαπασχολούμενους να επιλέγουν το ποσό που πληρώνουν για κοινωνική ασφάλιση, ενώ εξακολουθεί να επιβαρύνει τους μισθωτούς (και τους εργοδότες τους) με υψηλές εισφορές. Με αυτό τον τρόπο, η Πολιτεία επιδοτεί το ελεύθερο επάγγελμα και τις ατομικές επιχειρήσεις, μεροληπτεί κατά της μισθωτής εργασίας και παρακινεί τους εργοδότες να πληρώνουν ευκαιριακούς συνεργάτες με «μπλοκάκι» αντί να επενδύουν σε μισθωτούς εργαζόμενους με σταθερή απασχόληση.

Αξίζει να επισημανθεί ότι πολιτική επιδότησης της αυτοαπασχόλησης εκτός από άδικη είναι επίσης αντιπαραγωγική. Όπως υπογραμμίζουν πολλοί αναλυτές, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, και όπως δείχνουν όλα τα διαθέσιμα δεδομένα, οι ελληνικές επιχειρήσεις είναι υπερβολικά μικρές. Η αναγκαία διαφοροποίηση των διαχειριστικών ικανοτήτων (προϋπόθεση για την ποιοτική αναβάθμιση του Made in Greece, καθώς και για την εξειδικευμένη διείσδυση σε νέες αγορές) είναι πρακτικά αδύνατη όσο οι περισσότερες επιχειρήσεις παραμένουν μικρές ή και μικροσκοπικές με διεθνή κριτήρια. Επιπροσθέτως, το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων καθηλώνει τις εξαγωγικές επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας. Συνεπώς, είναι απαραίτητη η εξουδετέρωση των εμποδίων που δυσκολεύουν τις επιτυχημένες επιχειρήσεις να μεγαλώσουν.

Οι διακρίσεις σε βάρος της μισθωτής εργασίας είναι ένα από αυτά τα εμπόδια. Αντιστρόφως, η κρατική επιδότηση της αυτοαπασχόλησης στρεβλώνει την οικονομική δραστηριότητα, καθηλώνει τις επιδόσεις και καταλήγει να κρατά στη ζωή το ξεπερασμένο παραγωγικό μοντέλο των χαμηλών επιδόσεων, υπονομεύοντας στην πράξη την αναγκαία μετακίνηση προς ένα βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης.

Συγκεκριμένα, προτείνουμε τα εξής:

- *Μείωση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης για τους μισθωτούς και τους εργοδότες τους*. Κατάργηση των εισφορών για ασφάλιση υγείας, με μεταφορά του χρηματοδοτικού βάρους στη γενική φορολογία (όπως σε όλες τις χώρες με ΕΣΥ και όπως έπρεπε να είχε γίνει από το 1983).

- *Εξίσωση εισφορών μισθωτών και αυτοαπασχολουμένων* (όπως στη Σουηδία, στη Φινλανδία, στη Γερμανία, στην Ισπανία, στην Τσεχία, στις ΗΠΑ και αλλού). Επαναφορά της σύνδεσης των εισφορών των αυτοαπασχολουμένων με το εισόδημά τους (όπως ίσχυε μέχρι τις αρχές του 2020 και όπως ισχύει σε όλες τις πολιτισμένες χώρες).
- *Εξίσωση του κόστους των διαφορετικών συμβάσεων εργασίας για τον εργοδότη*. Η επιλογή μεταξύ συμβάσεων αορίστου χρόνου, ορισμένου χρόνου και ευκαιριακής απασχόλησης θα πρέπει να προσδιορίζεται από τις παραγωγικές ανάγκες της επιχείρησης, όχι από τις διαφορές στο ρυθμιστικό ή στο ασφαλιστικό καθεστώς της μιας ή της άλλης μορφής απασχόλησης.
- *Εξάλειψη του νοσηρού φαινομένου της μεταμφίεσης των υπαλλήλων μιας εταιρείας σε «εξωτερικούς συνεργάτες»*, με κατάργηση των διαφορών στο ασφαλιστικό και ρυθμιστικό καθεστώς (βλ. έκτο κεφάλαιο). Θεσμοθέτηση πρόσθετων κινήτρων, όπως, για παράδειγμα, επί 12 μήνες επιδότηση των εισφορών όσων εργοδοτών προσλαμβάνουν με συμβάσεις αορίστου χρόνου.

Οι παραπάνω παρεμβάσεις υποστηρίζουν την ευρύτερη προσπάθεια για την κατάργηση των αντικινήτρων που εμποδίζουν τις επιτυχημένες επιχειρήσεις να μεγαλώσουν, καθώς και για τη διασύνδεση των ατομικών επιχειρήσεων σε μεγαλύτερα σύνολα.

6.2 Κοινωνική πολιτική

Φαίνεται να είναι αρκετά διαδεδομένη στη χώρα μας η άποψη ότι η κοινωνική δαπάνη συνιστά εξ ορισμού τροχοπέδη για την οικονομία, αφού οι φόροι και οι ασφαλιστικές εισφορές (ή, ακόμη χειρότερα, ο εξωτερικός δανεισμός) που συνεπάγεται η χρηματοδότησή της καθιστούν ασύμφορες τις επενδύσεις και εμποδίζουν τις προσλήψεις.

Αν και η άποψη αυτή προβάλλεται ως περίπου αυτονόητη, στην πραγματικότητα δεν υποστηρίζεται ούτε από την οικονομική θεωρία ούτε από τη διεθνή εμπειρία. Εάν ευσταθούσε, χώρες με ισχνό κοινωνικό κράτος και χαμηλή φορολογία θα σημείωναν υψηλές οικονομικές επιδόσεις. Αντίθετα, μια γρήγορη ματιά στη διεθνή κατάταξη των πιο ανταγωνιστικών οικονομιών του κόσμου δείχνει ότι στην κορυφή βρίσκονται χώρες με ισχυρό κοινωνικό κράτος και υψηλή κοινωνική δαπάνη. Άλλωστε, ακόμη και διεθνείς οργανισμοί –όπως ο ΟΟΣΑ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ακόμη και το ΔΝΤ ή το

Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός– έχουν πλέον μετακινηθεί προς τη θέση ότι ένα γενναιόδωρο και καλά σχεδιασμένο σύστημα κοινωνικής προστασίας μπορεί να είναι μοχλός μιας δυναμικής οικονομίας και επιταχυντής της ανάπτυξης.

Τι συνεπάγονται τα παραπάνω για τις προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής στην Ελλάδα; Πώς μπορεί να μετατραπεί το κοινωνικό κράτος από τροχοπέδη σε επιταχυντή της βιώσιμης ανάπτυξης;

Μια τολμηρή στροφή προς φιλόδοξες πολιτικές κοινωνικής επένδυσης μπορεί να δώσει ώθηση στην αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου. Πιο συγκεκριμένα, ένα κράτος κοινωνικής επένδυσης συνδυάζει υψηλές επιδόσεις σε τρεις άξονες:

(1) αποτελεσματική προστασία από τους κοινωνικούς κινδύνους,

(2) συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας για στήριξη της απασχόλησης, και

(3) επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο για αύξηση της παραγωγικότητας.

Ο πρώτος άξονας (αποτελεσματική προστασία από τους κοινωνικούς κινδύνους) απαιτεί ένα συνεκτικό πλέγμα επιδομάτων (π.χ. ανεργίας) και υπηρεσιών (π.χ. υγείας) για την προαγωγή όχι μόνο της κοινωνικής συνοχής αλλά και της αποδοτικής λειτουργίας της οικονομίας και της αγοράς εργασίας. Ενδεικτικά, όπως προβλέπει η οικονομική θεωρία και επιβεβαιώνει η εμπειρική έρευνα, επιδόματα ανεργίας επαρκούς αξίας συμβάλλουν στην καλύτερη αντιστοίχιση ανέργων και κενών θέσεων εργασίας, αφού επιτρέπουν στους ανέργους να απορρίπτουν βιαστικές επιλογές που θα τους παγίδευαν σε ακατάλληλες θέσεις εργασίας. Αντιστρόφως, ένα κατακερματισμένο σύστημα υγείας, με σοβαρά κενά προστασίας και προβλήματα πρόσβασης σε ουσιώδεις υπηρεσίες, καθηλώνει την παραγωγικότητα και εμποδίζει την κινητικότητα των εργαζομένων.

Ο δεύτερος άξονας (συμφιλίωση εργασίας και οικογένειας) συνεπάγεται δέσμη μέτρων για την υποστήριξη των νέων ζευγαριών και για την αποδέσμευση των γυναικών από περιττές οικογενειακές ευθύνες:

- *Μαζική επέκταση των κοινωνικών υπηρεσιών*. Βρεφονηπιακοί σταθμοί υψηλής ποιότητας και προσιτού κόστους σε όλη τη χώρα για όλα τα παιδιά προνηπιακής ηλικίας. Το πρόγραμμα «Βοήθεια στο Σπίτι» για όλους τους ηλικιωμένους που θέλουν να μένουν στο σπίτι τους και να μπορούν να μένουν (με υποστήριξη από κοινωνικούς λειτουργούς, επισκέπτες υγείας και οικιακούς βοηθούς).
- *Άδειες μητρότητας και πατρότητας για όλους τους νέους γονείς*. Ενοποίηση των αδειών μητρότητας για όλες τις εργαζόμενες, με συμβάσεις αορίστου ή

ορισμένου χρόνου, πλήρους ή μερικής απασχόλησης, στον ιδιωτικό ή στον δημόσιο τομέα, στη μισθωτή εργασία ή στην αυτοαπασχόληση. Επέκταση του δικαιώματος στους πατέρες. Αλλαγή του σχεδιασμού και της χρηματοδότησης των γονικών αδειών ώστε να μην επιβαρύνουν υπέρμετρα τους εργοδότες και να μην καταλήγουν να οδηγούν σε διακρίσεις σε βάρος των νέων γυναικών.

- *Νέα πολιτική κατοικίας με στόχο την πρόσβαση στη στέγη.* Οι δαπάνες κατοικίας επιβαρύνουν υπέρμετρα τα νέα ζευγάρια και μειώνουν την κινητικότητα στην αγορά εργασίας. Τόνωση της ζήτησης με ευνοϊκότερα επιδόματα ενοικίου και στεγαστικά δάνεια για νέους εργαζόμενους. Ενίσχυση της προσφοράς με ενθάρρυνση της συνεταιριστικής κατοικίας και επανεκκίνηση της κοινωνικής κατοικίας.

Ο τρίτος άξονας (επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο) προϋποθέτει μέτρα για τη θεαματική αναβάθμιση των δεξιοτήτων των εργαζομένων και των ανέργων, με ριζικό αναπροσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και ουσιαστική μεταρρύθμιση της επαγγελματικής κατάρτισης και της διά βίου μάθησης (βλ. τρίτο κεφάλαιο). Επίσης, καλύπτει τα μέτρα για την αναβάθμιση της δημόσιας παροχής στον τομέα της υγείας και της ψυχικής υγείας (αναφέρονται στον πρώτο άξονα). Επιπλέον, απαιτεί την αξιοποίηση του έμψυχου δυναμικού των προσφύγων και των μεταναστών που βρίσκονται ήδη στη χώρα, με σκοπό τη διευκόλυνση της ένταξής τους στην κοινωνία και στην αγορά εργασίας.

6.3 Εργασιακές σχέσεις

Η διαπραγματευτική ισχύς των εργαζομένων στους χώρους εργασίας έχει εξασθενήσει. Αυτό οφείλεται σε τρεις κυρίως λόγους:

Πρώτον, στην εξέλιξη της οικονομίας. Η φύση της οικονομικής μεταβολής μετατοπίζει κεφάλαιο και εργασία από τη βιομηχανία στις υπηρεσίες. Η μετατόπιση αυτή δυσχεραίνει τη διαμόρφωση ταξικής συνείδησης. Η εξέλιξη αυτή είναι κοινή σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες και είχε ξεκινήσει νωρίτερα. Η διεθνοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 επιτάχυνε αυτή την εξέλιξη. Η διαφαινόμενη επιβράδυνση της παγκοσμιοποίησης ή, ακόμη, και η αντιστροφή της, με αναδίπλωση των εφοδιαστικών αλυσίδων σε εθνική ή ευρωπαϊκή κλίμακα, μπορεί να έχει εν μέρει αντίθετα αποτελέσματα.

Δεύτερον, στην κατακόρυφη αύξηση της ανεργίας στην Ελλάδα από τις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας. Η «εφεδρική στρατιά ανέργων» πιέζει τους εργαζόμενους να δεχθούν χαμηλότερες αμοιβές και χειρότερες συνθήκες εργασίας.

Τρίτον, στην απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, που εκδηλώθηκε με μεγαλύτερη ένταση στην Ελλάδα εξαιτίας της κρίσης και του καθεστώτος διεθνούς οικονομικής επιτήρησης (Μνημόνια). Η μείωση των κατώτατων μισθών, η χαλάρωση της προστασίας της απασχόλησης, η αποδυνάμωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, η εξασθένηση των συνδικάτων και η εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων ήταν μερικά από τα μέτρα που επιβλήθηκαν και εφαρμόστηκαν τα τελευταία χρόνια, με διακηρυγμένο στόχο την «εσωτερική υποτίμηση».

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως (βλ. πρώτο κεφάλαιο), η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας παραμένει κατώτερη των προσδοκιών. Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο γεγονός ότι η «εσωτερική υποτίμηση», παρότι σταθεροποίησε την οικονομική δραστηριότητα (σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο), δεν έχει μπορέσει μέχρι τώρα να πυροδοτήσει έναν δυναμικό κύκλο ανάπτυξης. (Για μια συγκριτική ανάλυση στις χώρες της νότιας Ευρώπης, βλ. Perez and Matsaganis, 2019).

Επιπλέον, όπως επίσης αναφέρθηκε νωρίτερα, μια –εν μέρει ηθελημένη– παρενέργεια της «εσωτερικής υποτίμησης», και ειδικά της μείωσης των μισθών, είναι ότι επέτρεψε να επιβιώσουν επιχειρήσεις και παραγωγικές δραστηριότητες χαμηλής παραγωγικότητας. Όμως, χωρίς αύξηση της παραγωγικότητας, οι επιχειρήσεις και οι δραστηριότητες αυτές δεν έχουν μέλλον: επιβιώνουν μόνο χάρη στους χαμηλούς μισθούς σε τομείς χαμηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης, και είναι ευάλωτες στον ανταγωνισμό από χώρες ακόμη χαμηλότερου κόστους εργασίας.

Το ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι εάν η σημερινή ρύθμιση της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα είναι συμβατή με την επιδίωξη της αναβάθμισης του παραγωγικού μοντέλου της χώρας. Η επισκόπηση της επιστημονικής βιβλιογραφίας και της διεθνούς εμπειρίας για τις «θεσμικές συμπληρωματικότητες» που χαρακτηρίζουν τα διάφορα μοντέλα ανάπτυξης (βλ. δεύτερο κεφάλαιο) δείχνει ότι η απάντηση είναι αρνητική. Η υποτίμηση της εργασίας επέτρεψε την επιβίωση και αναπαραγωγή του προηγούμενου παραγωγικού μοντέλου «φθηνής ανάπτυξης» (που οδήγησε τη χώρα στην κρίση) και σήμερα εμποδίζει τη μετάβαση σε ένα άλλο μοντέλο «ακριβής ανάπτυξης». Η συνεχιζόμενη αιμορραγία νέων επιστημόνων προς το εξωτερικό είναι μια μόνο ένδειξη αυτής της καθήλωσης.

Εάν η γενικευμένη επισφάλεια και οι χαμηλές αμοιβές υπονομεύουν αντί να προάγουν την ανταγωνιστικότητα, οι πολιτικές απασχόλησης πρέπει να επανασχεδιαστούν

ώστε να εγγυώνται μια δυναμικότερη οικονομία και μια δικαιότερη κατανομή των καρπών της ανάπτυξης. Οι εργασιακές σχέσεις και η ρύθμιση της αγοράς εργασίας όπως λειτουργούν σήμερα υπονομεύουν την αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου της χώρας.

Συμπεράσματα

Το 2021, η επανεκκίνηση της ελληνικής οικονομίας υπήρξε δυναμική: ανακτήθηκε το μεγαλύτερο μέρος της απώλειας του 2020 (που με τη σειρά της οφειλόταν στο πάγωμα της οικονομικής δραστηριότητας για τις ανάγκες αντιμετώπισης της πανδημίας). Το 2022, χάρη στην εντυπωσιακή επίδοση του τουρισμού, η ανάκαμψη επιταχύνθηκε.

Όμως τα προβλήματα παραμένουν. Κατ' αρχάς, η οικονομία εξακολουθεί να κινείται σε χαμηλά επίπεδα, έχοντας συρρικνωθεί σημαντικά την περίοδο 2008-2020. Το ΑΕΠ της χώρας το πρώτο εξάμηνο του 2022 παρέμενε 21% χαμηλότερο από ό,τι το αντίστοιχο εξάμηνο του 2007. Το μέγεθος της ελληνικής οικονομίας σήμερα είναι μικρότερο ακόμη και από εκείνο του 2011.

Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της ανάκαμψης είναι επίσης προβληματικά. Το επενδυτικό κενό παραμένει τρομακτικό. Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου παραμένει χαμηλότερος από τις αποσβέσεις. Οι παραγωγικές επενδύσεις (δηλαδή εκτός κατασκευών) αυξάνονται αργά, ιδίως αν αφαιρεθεί η δαπάνη για εξοπλιστικά προγράμματα. Το ίδιο ισχύει για τις ξένες άμεσες επενδύσεις.

Οι εξαγωγές αυξάνονται αλλά λιγότερο από τις εισαγωγές, με αποτέλεσμα την επιδείνωση του εξωτερικού ισοζυγίου (του ενός από τα «δίδυμα ελλείμματα» που οδήγησαν στην κρίση του 2010). Εάν αφαιρεθούν οι τουριστικές υπηρεσίες, τα καύσιμα (που εισάγονται, διυλίζονται και επανεξάγονται) και τα πλοία (που ακολουθούν τις διακυμάνσεις της παγκόσμιας οικονομίας), η εξέλιξη των εξαγωγών είναι σχεδόν στάσιμη. Το μερίδιο των προϊόντων μεσαίας και υψηλής τεχνολογίας στις μεταποιητικές εξαγωγές παραμένει χαμηλότερο από ό,τι την περίοδο πριν από την κρίση. Η ιδιωτική κατανάλωση παραμένει κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης.

Εν τω μεταξύ, η αύξηση της απασχόλησης υπήρξε αργή και βασανιστική. Το 2021, ο αριθμός των απασχολουμένων στην Ελλάδα παρέμενε κατά 600.000 άτομα χαμηλότερος από ό,τι το 2009. (Αντίθετα, σε χώρες όπως η Ισπανία ή η Πορτογαλία η συνολική απασχόληση έχει προ πολλού ξεπεράσει τα προ κρίσης επίπεδα.)

Οι μισθοί υποχώρησαν και μάλιστα πολύ, χωρίς η μεγάλη μείωση του κόστους εργασίας να φέρει τη μείωση των τιμών που θα βελτίωνε τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων. Παρά την πρόσφατη αναπροσαρμογή των κατώτατων μισθών, οι μέσες αμοιβές παραμένουν απελπιστικά χαμηλές.

Η καθήλωση των μισθών συνεχίζεται ακόμη και μετά την επανεμφάνιση του πληθωρισμού. Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της Eurostat, το δεύτερο τρίμηνο του 2022 οι ονομαστικοί μισθοί στην Ελλάδα αυξήθηκαν κατά 0,8%, ενώ ο πληθωρισμός κατά 10,4% (σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2021). Αντίθετα στην Ευρωζώνη η αύξηση των μισθών ήταν μεγαλύτερη (4,1%) ενώ των τιμών μικρότερη (8,0%).

Συνοψίζοντας, η υπόσχεση ενός «ενάρετου κύκλου» μέσω της εσωτερικής υποτίμησης του 2012 –δηλαδή ότι (α) η μείωση των μισθών θα οδηγήσει σε μείωση των τιμών, (β) η μείωση των τιμών θα αποκαταστήσει την ανταγωνιστικότητα και θα επιτρέψει την αύξηση των εξαγωγών, (γ) η αύξηση των εξαγωγών θα πυροδοτήσει την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, και (δ) η ανάπτυξη της οικονομίας θα φέρει αύξηση της απασχόλησης και στη συνέχεια και των μισθών– δεν έχει μέχρι τώρα επαληθευθεί. Η ελληνική οικονομία εξακολουθεί να είναι προσκολλημένη στο μοντέλο της «φθηνής ανάπτυξης», ένα μοντέλο χαμηλών επιδόσεων, το οποίο οδήγησε στην κρίση του 2010.

Δέκα χρόνια μετά τη μείωση των κατώτατων μισθών του Φεβρουαρίου 2012, που συνοδεύτηκε από νομοθετικές πρωτοβουλίες αποδυνάμωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων, οι οποίες με τη σειρά τους συνέβαλαν στην καθήλωση των μισθών, είναι καιρός να αναρωτηθούμε γιατί δεν έχει προχωρήσει ικανοποιητικά η στροφή προς ένα βιώσιμο παραγωγικό μοντέλο που να βασίζεται στις εξαγωγές.

Το βασικό συμπέρασμα της μελέτης είναι ότι η υποτίμηση της εργασίας έχει εξαντλήσει τα όποια οφέλη της και έχει πλέον γίνει αντιπαραγωγική. Η βιώσιμη ανάπτυξη δεν μπορεί να προκύψει με την απελευθέρωση των δυνάμεων της αγοράς από τις ρυθμίσεις που τις περιορίζουν. Η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου της χώρας έχει οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προαπαιτούμενα: συνεπάγεται βαθιές τομές στην παραγωγή δεξιοτήτων, στην κοινωνική προστασία, στη φορολογία και στις εργασιακές σχέσεις.

Η προετοιμασία ενός βιώσιμου παραγωγικού μοντέλου χωρίς αποκλεισμούς απαιτεί αλλαγή προσανατολισμού. Η αύξηση της παραγωγικότητας, της απασχόλησης και των μισθών προϋποθέτει τομές στη δημόσια πολιτική:

Συστηματική επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο: στην υγεία των πολιτών, στις δεξιότητες των εργαζομένων και των ανέργων, καθώς και στις διαχειριστικές ικανότητες των επιχειρηματιών.

Κοινωνικό κράτος ως επιταχυντή της ανάπτυξης: με έμφαση στις κοινωνικές υπηρεσίες και σε άλλες πολιτικές συμφιλίωσης των εργασιακών και οικογενειακών υποχρεώσεων των νέων ζευγαριών και ιδίως των γυναικών.

Φορολογικό σύστημα δίκαιο και μη στρεβλωτικό: χωρίς διακρίσεις κατά της μισθωτής εργασίας, με μετατόπιση του φορολογικού βάρους από την εργασία και την παραγωγή στην κατανάλωση και στον πλούτο.

Νέα ρύθμιση της αγοράς εργασίας: εργασιακές σχέσεις που να διευκολύνουν τις απαραίτητες αναπροσαρμογές σε βάθος χρόνου για την αναβάθμιση της ποιότητας των προϊόντων και των υπηρεσιών που παράγουν οι ελληνικές επιχειρήσεις.

Η αναβάθμιση του παραγωγικού μοντέλου της χώρας δεν μπορεί να περάσει μέσα από την ήττα των συνδικάτων και τη μόνιμη εγκαθίδρυση της εργοδοτικής ισχύος. Οι εργατικές οργανώσεις έχουν πολλά να προσφέρουν και καλούνται να εργαστούν για την επίτευξη του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς, καθώς και για τη δικαιότερη κατανομή των καρπών της.

Βιβλιογραφία

Aghion, P., Boulanger, J. and Cohen, E. (2011). *Rethinking industrial policy*, Bruegel Policy Brief 4, Brussels: Bruegel.

Aiginger, K. and Rodrik, D. (2020). "Rebirth of industrial policy and an agenda for the Twenty-First Century", *Journal of Industry, Competition and Trade*, 20, pp. 189-207.

Andreoni, A. and Chang, H.-J. (2019). "The political economy of industrial policy: Structural interdependencies, policy alignment and conflict management", *Structural Change and Economic Dynamics*, 48, pp. 136-150.

Baccaro, L. and Pontusson, J. (2021). "European growth models before and after the Great Recession", in Hassel, A. and Palier, B. (eds.), *Growth and Welfare in Advanced Capitalist Economies: How have growth regimes evolved?*, Oxford: Oxford University Press.

Bloom, N., Genakos, C., Sadun, R. and Van Reenen, J. (2012). "Management practices across firms and countries", *Academy of Management Perspectives*, 26(1), pp. 12-33.

Bloom, N. and Van Reenen, J. (2007). "Measuring and explaining management practices across firms and countries", *Quarterly Journal of Economics*, 122(4), pp. 1351-1408.

Blyth, M., Pontusson, J. and Baccaro, L. (2022). *Diminishing Returns: The New Politics of Growth and Stagnation*, Oxford: Oxford University Press.

Boeri, T. and van Ours, J. (2021). *The Economics of Imperfect Labor Markets*, 3rd edition, Princeton NJ: Princeton University Press.

Brys, B., Perret, S., Thomas, A. and O'Reilly, P. (2016). "Tax design for inclusive economic growth", OECD Taxation Working Papers 26, Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris.

Bürgisser, R. and Di Carlo, D. (2022). "Blessing or curse? The rise of tourism-led growth in Europe's southern periphery", *Journal of Common Market Studies*, https://doi.org/10.1111/jcms.13368.

Cerniglia, F. and Saraceno, F. (2020). *A European Public Investment Outlook*, Cambridge: Open Book Publishers.

Chang, H.-J. (2011). "Industrial policy: Can we go beyond an unproductive confrontation?", in Lin, J. and Pleskovic, B. (eds.), *Lessons from East Asia and the global financial crisis*, Washington DC: World Bank.

De Mooij, R., Fenochietto, R., Hebous, S., Leduc, S. and Osorio-Buitron, C. (2020). *Tax Policy for Inclusive Growth after the Pandemic*, Special Series on COVID-19, Washington DC: International Monetary Fund.

European Commission (2022). *European Economic Forecast Spring 2022*, European Economy Institutional Paper 173, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Genakos, C. (2018). "The tale of the two Greeces: Some management practice lessons", *Managerial and Decision Economics*, 39, pp. 888-896.

Hall, P. and Soskice, D. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press.

Hassel, A. and Palier, B. (2021). "Tracking the transformation of growth regimes in advanced capitalist economies", in Hassel, A. and Palier, B. (eds.), *Growth and Welfare in Advanced Capitalist Economies: How have growth regimes evolved?*, Oxford: Oxford University Press.

IMF (2021). *Fiscal Monitor* (April), Washington DC: International Monetary Fund.

IMF (2022). *Greece: 2022 Article IV Consultation*, Country Report No. 22/173, Washington DC: International Monetary Fund.

Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*, London: Anthem Publishing.

McKinsey & Company (2012). *Greece 10 Years Ahead: Defining Greece's new growth model and strategy Report*, http://www.mckinsey.com/locations/athens/greece-executivesummarynew/

Miranda Barbosa, E., Peteves, E., Vázquez Hernández, C. et al. (2018). *EU coal regions: opportunities and challenges ahead*, Joint Research Centre, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Molina, O. and Rhodes, M. (2007). "The political economy of adjustment in mixed market economies: A study of Spain and Italy", in Hancké, B., Rhodes, M. and Thatcher, M. (eds.), *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*, Oxford: Oxford University Press.

Morandini, M.C., Thum-Thysen, A. and Vanderplas, A. (2020). *Facing the Digital Transformation: Are Digital Skills Enough?*, European Economy Economic Brief 54, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Norregaard, J. (2013). "Taxing immovable property revenue: Potential and implementation challenges", IMF Working Paper 13/129, International Monetary Fund, Washington DC.

OECD (2020). *Green budgeting and tax policy tools to support a green recovery*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

OECD (2021a). *Tax and fiscal policies after the COVID-19 crisis*, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

OECD (2021b). *Inheritance taxation in OECD countries*, Tax Policy Studies, Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

O'Reilly, P. (2018). "Tax policies for inclusive growth in a changing world", OECD Taxation Working Papers 40, Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris.

Perez, S.A. and Matsaganis, M. (2019). "Export or perish: can internal devaluation create enough good jobs in Southern Europe?", *South European Society and Politics*, 24(2), pp. 259-285.

SWD (2021). *Analysis of the recovery and resilience plan of Greece*, Commission Staff Working Document accompanying the document Proposal for a Council implementing decision on the approval of the assessment of the recovery and resilience plan for Greece. SWD/2021/155 final (17 June), Brussels: The European Commission.

Theodoropoulou, S. (2022). "Recovery, resilience and growth regimes under overlapping conditionalities: the case of Greece", *Comparative European Politics* 20(2), pp. 201-219.

Traa, B. and Bastian, J. (2021). "Greece – On the importance of productivity growth", *MacroPolis*, 1st February, https://www.macropolis.gr/?i=portal.en.the-agora.10624 (accessed: 1.12.2022).

Wren, A. (2021). "Strategies for growth and employment creation in a services-based economy: Skill formation, equality, and the welfare state", in Hassel, A. and Palier, B. (eds.), *Growth and Welfare in Advanced Capitalist Economies: How have growth regimes evolved?*, Oxford: Oxford University Press.

Ανυφαντάκη, Σ., Καλογήρου, Γ., Δελλής, Κ., Καραδημητροπούλου, Α. και Πετρουλάκης, Φ. (2022). «Δεξιότητες, διοικητικές πρακτικές, και υιοθέτηση νέων τεχνολογιών στις ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις», *Οικονομικό Δελτίο της Τραπέζης της Ελλάδος*, 55 (Ιούλιος), σελ. 7-42 (στα αγγλικά με ελληνική περίληψη).

Γούλας, Χ. και Καραλής, Θ. (2020). *Διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση: θέσεις και προϋποθέσεις για μια ποιοτική επανεκκίνηση μετά την πανδημία*, Κείμενα Παρέμβασης 5, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Ελλάδα 2.0 (2021). *Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας*, Αθήνα: Κυβέρνηση της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Ευστράτογλου, Α. (2022). *Το παραγωγικό υπόδειγμα της ελληνικής οικονομίας και η αναγκαιότητα μετασχηματισμού του*, Αθήνα: Friedrich-Ebert-Stiftung.

ΙΝΕ (2020). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

ΙΝΕ (2021). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

ΙΝΕ (2022). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Μακαντάση, Φ. και Βαλέντης, Η. (2020). *ΕΣΠΑ – Ένα εν μέρει ανεκμετάλλευτο αναπτυξιακό κοινοτικό εργαλείο*, Αθήνα: διαΝΕΟσις.

Ματσαγγάνης, Μ. (2021). *Το κοινωνικό κράτος επιταχυντής της βιώσιμης ανάπτυξης*, Αθήνα: διαΝΕΟσις.

Ματσαγγάνης, Μ. και Μανάλης, Γ. (2022). *Το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και η απασχόληση στην Ελλάδα*, Κείμενο Εργασίας 111, Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ.

Νεκτάριος, Μ., Καρκαλάκος, Σ., Πλέσσα-Παπαδάκη, Α., Θεοδωρίδου, Α. και Χηνοπούλου, Ε. (2022). *Αποτελεσματικότητα της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης στην Ελλάδα*, Αθήνα: διαΝΕΟσις.

Πισσαρίδης, Χ., Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν. και Μεγήρ, Κ. (2020). *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα: Εκδόσεις 24 Γράμματα.

Σαχινίδης, Φ. (2022). *Παρέμβαση στη συζήτηση του FES* (18 Μαρτίου), Αθήνα: Friedrich Ebert Foundation.

ISBN: 978-618-5668-55-6

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΕΤΠΑ & ΤΣ
ΕΥΔ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ»

ΕΠΑνΕΚ 2014-2020
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ

ΕΣΠΑ
2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης